

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
(Α.Μ.: 1012201903054)

**Θέμα: «Η δικτατορία του Θεόδωρου Πάγκαλου: Επισκόπηση του καθεστώτος
και της εσωτερικής και της εξωτερικής του πολιτικής»**

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	3
Εισαγωγή.....	4

Α΄ Κεφάλαιο

Η πορεία προς τη δικτατορία.....	6
1.1. Ο πρότερος βίος του Θεόδωρου Πάγκαλου.....	6
1.2. Οι πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες πριν το πραξικόπημα.....	11
1.3. Ο επεμβατισμός του στρατού στη δημόσια ζωή.....	14

Β΄ Κεφάλαιο

Το παγκαλικό κίνημα της 25 ^{ης} Ιουνίου 1925.....	17
--	----

Γ΄ Κεφάλαιο

Οι πέντε υποπερίοδοι της δικτατορίας.....	26
3.1. Η διακυβέρνηση υπό κοινοβουλευτικό μανδύα.....	26
3.2. Η διάλυση της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης και η έκφανση της δικτατορίας.....	33
3.3. Η συγκέντρωση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας.....	38
3.4. Η ανάληψη της Προεδρίας της Δημοκρατίας.....	41
3.5. Ο διορισμός της κυβέρνησης Ευταξία.....	43

Δ΄ Κεφάλαιο

Το απολυταρχικό πρόσωπο.....	49
4.1. Η ποινικοποίηση των αντίθετων πολιτικών απόψεων.....	49
4.2. Η παράνομη επιβολή ποινών.....	50
4.3. Η απαγόρευση της κοντής φούστας.....	52

Ε΄ Κεφάλαιο

Η οικονομική πολιτική.....	54
5.1. Η κατάσταση της οικονομίας και τα συνομολογούμενα δάνεια.....	54
5.2. Οι συμβάσεις μεγάλων έργων.....	58

5.3. Συμπεράσματα για την οικονομική πολιτική.....	61
--	----

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η εξωτερική πολιτική.....	64
6.1. Η αναβίωση της Μεγάλης Ιδέας.....	64
6.2. Το επεισόδιο του Πετριτσίου.....	66
6.3. Το ζήτημα των Τσάμηδων.....	70
6.4. Η ελληνογιουγκοσλαβική συνθήκη.....	72

Ζ΄ Κεφάλαιο

Οι θετικές ενέργειες της δικτατορίας.....	78
---	----

Η΄ Κεφάλαιο

Η ανατροπή της δικτατορίας.....	81
8.1. Η τελευταία συνομοσία.....	81
8.2. Το ανατρεπτικό κίνημα της 22 ^{ας} Αυγούστου 1926.....	83
Επίλογος.....	89
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	90
Παράρτημα.....	96
Περίληψη.....	116

Πρόλογος

Η μικρασιατική καταστροφή επέφερε ριζικές και φαινομενικά μη αναστρέψιμες αλλαγές στο πολιτικό πεδίο της χώρας. Ολόκληρη η ευθύνη αποδόθηκε στην αντιβενιζελική ηγεσία και έτσι δρομολογήθηκε η πλήρης πολιτική και στρατιωτική επικράτηση της βενιζελικής παράταξης.

Οι διεργασίες που ακολούθησαν οδήγησαν στην ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας. Το νέο πολίτευμα όμως κατέστη εξαρχής ευάλωτο. Αδύναμα βενιζελικά κυβερνητικά σχήματα, εξαρτώμενα από τις επεμβάσεις του στρατού, δεν κατόρθωσαν να επιλύσουν τα προβλήματα του κράτους και να εξασφαλίσουν ένα ομαλό πολιτικό περιβάλλον.

Την πολιτική αυτή αστάθεια εκμεταλλεύτηκε ο Θεόδωρος Πάγκαλος, ένας ιδιαίτερα χαρισματικός και επιτυχημένος πρώην στρατιωτικός ηγέτης και νυν πολιτικός, με υπέρμετρα φιλόδοξο και οξύ χαρακτήρα.

Την 25^η Ιουνίου 1925 ηγήθηκε στρατιωτικού κινήματος με το οποίο ανέτρεψε τη νόμιμη κυβέρνηση και εγκαθίδρυσε δικτατορία.

Οι διαρκώς μεταβαλλόμενες εκφάνσεις της δεκατετράμηνης σχεδόν εξουσίας του και η ιδιότυπη και κάποιες φορές παρορμητική πορεία της εσωτερικής και της εξωτερικής του πολιτικής στιγμάτισαν καθοριστικά την ελληνική περίοδο του Μεσοπολέμου.

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας μου, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Διευθυντή του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Νεώτερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες θεωρήσεις και προοπτικές» του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και επιβλέποντα καθηγητή της παρούσας διατριβής κ. Θανάση Χρήστου, για την τιμή που μου έκανε να με δεχθεί στο μεταπτυχιακό, για τις πολύτιμες γνώσεις που μου μετέφερε και για την επίβλεψη και την καθοδήγηση που με ευγένεια μου παρείχε. Πολλές ευχαριστίες οφείλω επίσης στους συνεπιβλέποντες καθηγητές κ.κ. Ιάκωβο Μιχαηλίδη και Σωτήριο Ριζά για τις υποδείξεις και τις συμβουλές τους.

Η παρούσα Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία αφιερώνεται στη μνήμη του πατέρα μου Κωνσταντίνου Χριστόπουλου (16/07/1939-11/03/2005).

Εισαγωγή

Αντικείμενο έρευνας της παρούσας διατριβής μεταπτυχιακής ειδίκευσης είναι η δικτατορία του Θεόδωρου Πάγκαλου και ειδικότερα η επισκόπηση του καθεστώτος και της εσωτερικής και της εξωτερικής του πολιτικής.

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος, με τη συμμετοχή του στις πολεμικές επιχειρήσεις του ελληνικού κράτους από το 1912 έως και το 1920, αναδείχθηκε σε μία σπουδαία στρατιωτική φυσιογνωμία. Κορυφαίος βενιζελικός αξιωματικός πέτυχε, μετά τη μικρασιατική καταστροφή, την ανασύνταξη της ελληνικής στρατιάς στον Έβρο ενώ οι διαπραγματεύσεις στη Λωζάννη για την υπογραφή της Συνθήκης συνεχίζονταν. Άνθρωπος οξυδερκής, εγωκεντρικός και με έντονη προσωπικότητα, ακολουθώντας την τάση της εποχής, παραιτήθηκε από το στράτευμα επιλέγοντας να πολιτευθεί. Σε μία κατάσταση πολιτικής αστάθειας κι ενώ είχε ανακηρυχθεί η αβασίλευτη δημοκρατία, αποφάσισε την οργάνωση πραξικοπήματος για την κατάληψη της εξουσίας.

Την 25^η Ιουνίου 1925 εκδηλώνοντας στρατιωτικό κίνημα και αποσπώντας την έγκριση της Δ' Εθνοσυνέλευσης ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Το καθεστώς συγκεκριμενομένης δικτατορίας που επέβαλε μεταλλάχθηκε τον Ιανουάριο του 1926 σε απροκάλυπτη. Με μία εντυπωσιακή, παρορμητική και αλλοπρόσαλλη τακτική ο Πάγκαλος δε δίστασε να παρακάμψει, να τροποποιήσει και να καταργήσει θεσμούς και νόμους της Πολιτείας κατά το δοκούν, για να διατηρήσει την εξουσία και να επιβάλλει την εσωτερική και την εξωτερική πολιτική της αρεσκείας του.

Κατά την εκπόνησή της, η εργασία που ακολουθεί κατανεμήθηκε σε κεφάλαια.

Στο 1^ο κεφάλαιο με τίτλο «η πορεία προς τη δικτατορία», παρουσιάζονται στοιχεία του μέχρι τότε βίου του δικτάτορα, αναπτύσσονται οι επικρατούσες πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες και αναλύεται ο επεμβατισμός του στρατού στη δημόσια ζωή.

Στο 2^ο κεφάλαιο περιγράφεται διεξοδικά το παγκαλικό κίνημα της 25^{ης} Ιουνίου του 1925.

Στο 3^ο κεφάλαιο διαχωρίζεται η συνολική περίοδος διακυβέρνησης σε πέντε υποπεριόδους, οι οποίες και εξετάζονται λεπτομερώς. Αυτές είναι: α) η διακυβέρνηση υπό κοινοβουλευτικό μανδύα, β) η διάλυση της Δ' Εθνοσυνέλευσης και η έκφανση της δικτατορίας, γ) η συγκέντρωση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας,

δ) η ανάληψη της Προεδρίας της Δημοκρατίας και ε) ο διορισμός της κυβέρνησης Ευταξία.

Στο 4^ο κεφάλαιο αποτυπώνονται οι πτυχές του απολυταρχικού προσώπου του καθεστώτος, με την ποινικοποίηση των αντίθετων πολιτικών απόψεων, την παράνομη επιβολή ποινών και την απαγόρευση της κοντής φύστας.

Στο 5^ο κεφάλαιο μελετάται η οικονομική πολιτική της δικτατορίας και συγκεκριμένα η κατάσταση της οικονομίας, τα συνομολογούμενα δάνεια, οι συμβάσεις μεγάλων έργων και διατυπώνονται συμπεράσματα.

Στο 6^ο κεφάλαιο προσεγγίζεται η εξωτερική πολιτική του Πάγκαλου και ειδικότερα η αναβίωση της Μεγάλης Ιδέας, το επεισόδιο του Πετριτίου, το ζήτημα των Τσάμηδων και η ελληνογιουγκοσλαβική συνθήκη.

Στο 7^ο κεφάλαιο γίνεται μνεία στις θετικές ενέργειες του καθεστώτος.

Στο 8^ο κεφάλαιο καταγράφεται η τελευταία συνομωσία και το ανατρεπτικό κίνημα της 22^{ης} Αυγούστου 1926.

Τέλος στο Παράρτημα επισυνάπτονται αρχειακό υλικό σχετικό με την εξεταζόμενη δικτατορία και μία φωτογραφία του Θεόδωρου Πάγκαλου.

Α΄ Κεφάλαιο

Η πορεία προς τη δικτατορία

1.1. Ο πρότερος βίος του Θεόδωρου Πάγκαλου

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος γεννήθηκε την 11^η Ιανουαρίου 1878 στη Σαλαμίνα και ήταν το πρωτότοκο παιδί του Δημητρίου Πάγκαλου και της Κατίγκως Χατζημελέτη. Αργότερα οι γονείς του απέκτησαν άλλα δύο παιδιά, τον Γεώργιο και την Αθηνά. Ο πατέρας του υπήρξε ιατρός-γυναικολόγος και πολιτευτής του τρικουπικού κόμματος, με το οποίο και εξελέγη βουλευτής κατά την περίοδο 1879-1881. Οι πατρικοί πρόγονοι του Θεόδωρου Πάγκαλου έλκουν την καταγωγή τους από τη Μικρά Ασία και εμφανίζονται ήδη από τα βυζαντινά χρόνια. Η μητέρα του προήρχετο από αρβανίτικη, αρχοντική οικογένεια της Ελευσίνας. Για την αρβανίτικη καταγωγή του ο Θεόδωρος αισθανόταν πάντα υπερήφανος. Ανάδοχός του έγινε ο μακρινός συγγενής του στρατηγός Τιμολέων Βάσσοσ-Μαυροβουνιώτης.

Ο νεαρός Πάγκαλος αποφοίτησε από την Ιωαννίδειο Σχολή Πειραιά. Το 1895 απορρίφθηκε στις εξετάσεις για τη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων και την ίδια χρονιά ενεγράφη στην Ιατρική Σχολή. Τελικά, δύο χρόνια αργότερα, εγκατέλειψε τις σπουδές του και εισήλθε στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων. Ως πρωτοετής εύελπης συμμετείχε στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, μετά τη λήξη του οποίου συνέχισε τις σπουδές του στη Σχολή. Τον πόλεμο αυτό χαρακτήρισε στα απομνημονεύματά του ως το «*αίσχος του 1897*»¹, αποδίδοντας την ήττα στους πολιτικούς αλλά και στον διάδοχο Κωνσταντίνο, διοικητή του ελληνικού στρατού. Φαίνεται πως εδώ βρίσκονται οι ρίζες της μελλοντικής του αντιπάθειας και έλλειψης εμπιστοσύνης προς τους πολιτικούς και τον βασιλικό θεσμό.

Το 1900 αποφοίτησε της Σχολής Ευελπίδων πρώτος στην τάξη του με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού. Λίγο αργότερα παντρεύτηκε την Αριάδνη Σκλιά-Σαχτούρη, κόρη πολιτικού μηχανικού, υδραϊκής καταγωγής, με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά.

Το 1908 συναντήθηκε στο σπίτι του μία ομάδα κατώτερων αξιωματικών, η οποία και αποτέλεσε τον πυρήνα ίδρυσης του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Η οργάνωση

¹ Θ. Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου 1897-1947: Η ταραχώδης περίοδος της τελευταίας πενήκονταετίας*, Αθήνα 1950, τ. 1, σ. 7.

επεδίωκε να προωθήσει μεταρρυθμίσεις στον στρατό, στην οικονομία και στη διοίκηση του κράτους. Με την ένταξη όλο και περισσότερων μελών, η κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη, πληροφορούμενη τη συνωμοσία, εξαπέλυσε κύμα μεταθέσεων και παρέπεμψε στο ανακριτικό συμβούλιο με το ερώτημα της απόταξης δώδεκα αξιωματικούς, μεταξύ των οποίων και τον Πάγκαλο. Για την απόφαση απόταξης εκδόθηκε Βασιλικό Διάταγμα, που όμως λόγω των ραγδαίων εξελίξεων δεν πρόλαβε να εκτελεσθεί. Τη 14^η Αυγούστου 1909 ο Πάγκαλος, ηγούμενος ομάδας, απελευθέρωσε με μία καταδρομική επιχείρηση δύο ομοϊδεάτες του αξιωματικούς, τη σύλληψη των οποίων είχε διατάξει η κυβέρνηση. Μετά τα μεσάνυχτα εκδηλώθηκε το κίνημα στου Γουδή με επικεφαλής τον αρχηγό του Στρατιωτικού Συνδέσμου Νικόλαο Ζορμπά. Στην αθηναϊκή αυτή συνοικία κατέφθασε το πρωινό της ίδιας ημέρας και ο Πάγκαλος, συμμετέχοντας στο κίνημα και στην επικράτησή του. Τον Ιανουάριο του 1910 ανέλαβε γραμματέας στη διοικητική επιτροπή του Συνδέσμου και ήταν από τους πρώτους που υποστήριξε τον σχηματισμό κυβέρνησης από τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Το 1911 εισήλθε στη Σχολή Ανωτέρων Σπουδών (μετέπειτα Σχολή Πολέμου). Το 1912, έχοντας τον βαθμό του λοχαγού, έλαβε μέρος στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο ως επιτελικός σύνδεσμος της 6^{ης} Μεραρχίας. Με την προσωπικότητά του και την ενεργό συμμετοχή του στις πολεμικές επιχειρήσεις, άρχισε να δημιουργεί τη φήμη του θαρραλέου και ευφυή αξιωματικού. Στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο μετείχε και πάλι επιτυχώς ως επιτελικός σύνδεσμος. Μάλιστα, στη μάχη του Λαχανά κατόρθωσε να οδηγήσει τις πυροβολαρχίες εν μέσω εχθρικών πυρών με ελάχιστες απώλειες.

Μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων εισήλθε με εξετάσεις, έχοντας τον βαθμό του ταγματάρχη, στην Γαλλική Ανωτάτη Σχολή Πολέμου. Στη Σχολή παρέμεινε από το Φθινόπωρο του 1913 έως τον Αύγουστο του 1914 που εξερράγη ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.

Επιστρέφοντας υπηρέτησε αρχικά στο επιτελείο της 8^{ης} και στη συνέχεια της 4^{ης} Μεραρχίας και κατόπιν δίδαξε τακτική (τότε τέχνη του πολέμου) στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων.

Με το ξέσπασμα του Εθνικού Διχασμού ο Πάγκαλος, άνθρωπος της δράσης, που όλα αυτά τα χρόνια διατηρούσε στενές επαφές με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, προχώρησε στη μύηση αξιωματικών με σκοπό την εκδήλωση κινήματος και την

είσοδο της χώρας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Ωστόσο, τη 17^η Αυγούστου εκδηλώθηκε το κίνημα της Θεσσαλονίκης και ο Πάγκαλος με την ομάδα του έσπευσε να το ενισχύσει. Επιδεικνύοντας για άλλη μία φορά αποφασιστικότητα και άριστη τακτική αντίληψη συμμετείχε στις πολεμικές επιχειρήσεις του μακεδονικού μετώπου. Προήχθη στους βαθμούς του αντισυνταγματάρχη και έπειτα του συνταγματάρχη και τιμήθηκε με εύφημη μνεία και πολεμικό σταυρό. Ως αναγνώριση των επιτυχιών του ακολούθησε και η επιλογή του ως γενικού επιτελάρχη της Στρατιάς τον Νοέμβριο του 1918 από τον αρχιστράτηγο του ελληνικού στρατού Λεωνίδα Παρασκευόπουλο.

Τη 2^α Μαΐου του 1919 ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη και ο Πάγκαλος συμμετείχε στη μικρασιατική εκστρατεία ως αρχηγός του Επιτελείου του Γενικού Στρατηγείου Μικράς Ασίας. Ως επιτελικός νους της Στρατιάς σχεδίασε μία σειρά από επιτυχημένες επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία που τον οδήγησαν στην προέλαση έως τη γραμμή Νικομήδεια-Προύσσα-Ουσάκ. Ακολούθησε η προαγωγή του σε υποστράτηγο και η απελευθέρωση της Ανατολικής Θράκης, επίσης με δικό του σχέδιο, τον Ιούλιο του 1920.

Με την άνοδο στην εξουσία της αντιβενιζελικής παράταξης τον Νοέμβριο του 1920, αποστρατεύθηκε και αποσύρθηκε στην Ελευσίνα.

Αμέσως μετά την κατάρρευση του μετώπου και την έκρηξη του κινήματος της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1922 από τους Νικόλαο Πλαστήρα, Δημήτριο Φωκά και Στυλιανό Γονατά, προχώρησε με ομάδα αξιωματικών, που από καιρό είχε συστήσει, σε συλλήψεις αντιβενιζελικών πολιτικών και απελευθερώσεις προσωπικοτήτων του βενιζελικού χώρου. Μάλιστα, μέχρι την έλευση της Επαναστατικής Επιτροπής στην Αθήνα πίστευε ότι θα του ανατίθετο η ηγεσία της.

Οι μετριοπαθείς του κινήματος (Πλαστήρας, Δαγκλής και Γονατάς) επιθυμούσαν μία δίκαιη δίκη για την αντιβενιζελική ηγεσία που επωμίσθηκε τη μικρασιατική καταστροφή. Ο Πάγκαλος, θέλοντας να υποσκελίσει την Επαναστατική Επιτροπή και να αναλάβει ο ίδιος την αρχηγία, άρχισε να προκαλεί αναβρασμό στο στράτευμα. Εκμεταλλευόμενος την οργή της πλειοψηφίας των στελεχών του για την ήττα και τις συνέπειες, διέσπειρε φήμες ότι η ηγεσία της Επιτροπής σκόπευε να απαλλάξει τους υπευθύνους της εθνικής καταστροφής. Αποτελώντας ανεξάρτητη ομάδα με τον αρχηγό του στόλου Αλέξανδρο Χατζηκυριάκο, τον υποστράτηγο Αλέξανδρο Οθωναίο και τον βενιζελικό πολιτικό Αλέξανδρο Παπαναστασίου,

απαίτησαν την εκτέλεση των πρωταιτίων με συνοπτικές διαδικασίες. Τελικά οι δύο πλευρές συμβιβάστηκαν. Ασκώντας έντονες πιέσεις στον Πλαστήρα για την τιμωρία των υπευθύνων, ο Πάγκαλος ανέλαβε την προεδρία της ανακριτικής επιτροπής. Το πόρισμα απέδωσε υπαιτιότητα σε οχτώ αντιβενιζελικούς ηγέτες, τους οποίους και παρέπεμψε σε έκτακτο στρατοδικείο με πρόεδρο τον Οθωναίο. Οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν στη δίκη που ακολούθησε (γνωστή ως «δίκη των έξι»), οι δύο σε ισόβια δεσμά και οι έξι σε θάνατο. Η ετυμηγορία εκδόθηκε το πρωί της 15^{ης} Νοεμβρίου και την ίδια ημέρα πραγματοποιηθήκαν οι έξι εκτελέσεις στο Γουδί.

Με εντολή του Πάγκαλου, ως προέδρου της ανακριτικής επιτροπής, είχε συλληφθεί και ο πρίγκιπας Ανδρέας, αδελφός του Κωνσταντίνου, που είχε διατελέσει διοικητής του Β' Σώματος Στρατού κατά τις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία το καλοκαίρι του 1921. Είναι χαρακτηριστική η στιχομυθία τους, κατά την απολογία του ενώπιον της επιτροπής. Ο Πάγκαλος τον ρώτησε αν είχε παιδιά, ο πρίγκιπας απάντησε καταφατικά και ο Πάγκαλος, θεωρώντας βέβαιη την καταδίκη και εκτέλεσή του σχολίασε: «*Τα καϋμένα! Κρίμα να μείνουν εις τιαύτην ηλικίαν ορφανά...*»². Αμέσως μετά τη δίκη των έξι ακολούθησε και η δική του δίκη. Με μεσολάβηση όμως της βρετανικής κυβέρνησης, του Βενιζέλου, αλλά και του ίδιου του Πάγκαλου, αντί της θανατικής ποινής αποφασίσθηκε η ισόβια υπερορία του. Κατά την εκτέλεση της ποινής ο ίδιος ο Πάγκαλος, που υπήρξε συμμαθητής του πρίγκιπα Ανδρέα στη Σχολή Ευελπίδων, τον συνόδευσε έως το Φάληρο, από όπου με βρετανικό πολεμικό πλοίο αναχώρησε για το εξωτερικό.

Τη 14^η Νοεμβρίου ο Πάγκαλος διορίστηκε υπουργός των Στρατιωτικών στην κυβέρνηση Γονατά, όμως τη 12^η Δεκεμβρίου παραιτήθηκε και ανέλαβε την αρχιστρατηγία της Στρατιάς του Έβρου. Η κυβέρνηση με υπόδειξή του εξέδωσε δύο νόμους προβλέποντας την ποινή του θανάτου για την κλοπή στρατιωτικού υλικού και για την εσκεμμένη απαλλαγή στρατευσίμου από αξιωματικό του υγειονομικού. Σκοπίμως μάλιστα ο Πάγκαλος άφησε να διαρρεύσουν φήμες για ανυπότακτους, λιποτάκτες, κ.λ.π. παραβάτες που εκτελούνταν συνοπτικά. Ταυτόχρονα εργάστηκε για την κατάλληλη στελέχωση, την οργάνωση και τον εξοπλισμό της Στρατιάς. Επίσης μερίμνησε για την καλή διατροφή και ένδυση του στρατεύματος, φροντίζοντας και για την εξύψωση του φρονήματος.

² Η. Μπρεδήμας, *Η πρώτη Δημοκρατία*, Αθήνα 1960, σ. 278.

Πολύ σύντομα κατόρθωσε να μετατρέψει τα διαλυμένα και καταπονημένα τμήματα του ελληνικού στρατού, με χαμηλό ηθικό και μεγάλες ελλείψεις υλικού σε μία ισχυρή και ετοιμοπόλεμη δύναμη των 115.000 ανδρών³. Επρόκειτο για ένα μεγάλο στρατιωτικό επίτευγμα οφειλόμενο αποκλειστικά στην προσωπικότητα και στις στρατιωτικές ικανότητες του Πάγκαλου. Με την επιτυχή αυτή ανασυγκρότηση προσφέρθηκε ένα σημαντικό διαπραγματευτικό όπλο στην ελληνική αντιπροσωπεία στη Λωζάννη. Η τουρκική αδιαλλαξία κάμφθηκε και την 24^η Ιουλίου 1923 υπογράφηκε η Συνθήκη της Λωζάννης. Η εξέλιξη αυτή εξόργισε τον Πάγκαλο ο οποίος οραματιζόταν και ήδη σχεδίαζε την πολεμική ανακατάληψη της Ανατολικής Θράκης. Έχοντας στο πλευρό του τον αρχηγό του στόλου Χατζηκυριάκο αποδοκίμασε άμεσα τη Συνθήκη επιδιώκοντας την επανάληψη των εχθροπραξιών.

Τη νύχτα της 27^{ης} προς 28^η Μαΐου απέστειλαν το εξής τηλεγράφημα προς τους Βενιζέλο και Αλεξανδρή, επικεφαλείς της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Λωζάννη: *«Αποδεχόμενοι κατ' ανάγκην, χάριν της τιμής της Ελλάδος, ατυχή λύσιν, επειδή αυτή εγένετο κατά παράβασιν ρητής εγγράφου εντολής δοθείσης υπουργόν Εξωτερικών, Αρχηγοί Στρατού και Στόλου, πενθούντες από χθες, εκφράζουν την βαθίαν λύπην των, αίροντες εφεξής την προς την αντιπροσωπείαν εμπιστοσύνην των»*⁴.

Η αντίδραση του Πλαστήρα ήταν άμεση. Μετέβη στη Θεσσαλονίκη και συγκάλεσε σύσκεψη όλων των διοικητών των μονάδων. Τους εξήγησε την όλη κατάσταση τονίζοντας ότι οι όροι της Συνθήκης ήταν οι καλύτεροι που μπορούσαν να πετύχουν και ότι μία ελληνική στρατιωτική επιχείρηση θα ήταν αντίθετη με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι Πάγκαλος και Χατζηκυριάκος αναγκάστηκαν να δηλώσουν ότι πλανήθηκαν και ότι στήριζαν την κυβερνητική γραμμή.

Οι απόψεις του τον έφεραν σε σύγκρουση με την επαναστατική κυβέρνηση και ξεκίνησε την προσέγγιση διοικητών για να την ανατρέψει. Ωστόσο τα σχέδιά του έγιναν γνωστά στον Πλαστήρα, ο οποίος και τον εξανάγκασε σε παραίτηση την 20^η Ιουνίου.

Την 22^α Οκτωβρίου 1923 εκδηλώθηκε το κίνημα των Λεορναδόπουλου-Γαργαλίδη, η λεγόμενη «αντεπανάσταση». Ο Πάγκαλος ανέλαβε εκ νέου την αρχηγία

³ Διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια Βικιπαίδεια, λήμμα: «Θεόδωρος Πάγκαλος(στρατιωτικός)», [https://el.wikipedia.org/wiki/Θεόδωρος_Πάγκαλος_\(στρατιωτικός\)](https://el.wikipedia.org/wiki/Θεόδωρος_Πάγκαλος_(στρατιωτικός)), ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

⁴ Γ. Δαφνης, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 1955, τ. 1, σ. 50.

του στρατού και με τη γνωστή αποφασιστικότητά του διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην καταστολή του κινήματος.

Πλέον, με το αδιαμφισβήτητο κύρος που κατείχε, αποφάσισε να παραιτηθεί από το στράτευμα και να πολιτευθεί. Στη στρατιωτική ιεραρχία έφτασε μέχρι και τον βαθμό του αντιστράτηγου, έχοντας ήδη δημιουργήσει τον μύθο του προικισμένου και θαυματουργού ηγέτη που μπορούσε με την ίδια επιτυχία που διοίκησε τον στρατό να διοικήσει και τη χώρα.

1.2. Οι πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες πριν το πραξικόπημα

Η αποτυχία του κινήματος των Λεορναδόπουλου-Γαργαλίδη εξουθένωσε την αντιβενιζελική παράταξη που το στήριξε και ισχυροποίησε τους αδιάλλακτους του βενιζελισμού. Κάθε αντιβενιζελικό στοιχείο εξοβελίστηκε από το στράτευμα και τον κρατικό μηχανισμό. Η πλήρης όμως επικράτηση των βενιζελικών οδήγησε στη διάσπαση τους. Κύριος πολιτικός ηγέτης του αντιμοναρχικού αγώνα εμφανίστηκε ο Παπαναστασίου με το κόμμα της Δημοκρατικής Ένωσης στο οποίο είχε προσχωρήσει και ο Θεόδωρος Πάγκαλος. Με μία σειρά συλλαλητηρίων και άρθρων ο Παπαναστασίου, ο Πάγκαλος, ο απόστρατος υποναύαρχος Χατζηκυριάκος και ο βενιζελογενής απόστρατος υποστράτηγος Γεώργιος Κονδύλης απαίτησαν την άμεση έξωση του Γεωργίου Β΄ και την ανακήρυξη αβασίλευτης δημοκρατίας. Ωστόσο, η μεγαλύτερη μερίδα των βενιζελικών παρέμεινε στο κόμμα των Φιλελευθέρων του Ελευθερίου Βενιζέλου που επιθυμούσε τη μετάθεση του πολιτειακού ζητήματος για μετά τις εκλογές.

Τη 16^η Δεκεμβρίου 1923 πραγματοποιήθηκαν εκλογές, κατά τις οποίες απείχε η αντιβενιζελική παράταξη, ισχυριζόμενη ότι εξέλειπαν οι προϋποθέσεις για ελεύθερη διεξαγωγή τους. Το αποτέλεσμα ανέδειξε νικητή το κόμμα των Φιλελευθέρων με 250 έδρες σε σύνολο 397, έναντι 120 της Δημοκρατικής Ένωσης και των Δημοκρατικών Φιλελευθέρων⁵. Στη Δ΄ Συντακτική Εθνοσυνέλευση, όπως ονομάστηκε η Βουλή που προέκυψε, ο Πάγκαλος κατάφερε να εκλεγεί ως ανεξάρτητος στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης.

Αμέσως μετά τις εκλογές ο βενιζελογενής πλέον στρατός με ψήφισμά του ζήτησε από την κυβέρνηση την άμεση απομάκρυνση του Γεωργίου Β΄. Τη 19^η

⁵ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 194.

Δεκεμβρίου ο βασιλιάς εξαναγκάστηκε από τον ακόμη πρωθυπουργό Γονατά, να αναχωρήσει στο εξωτερικό και ορίστηκε αντιβασιλιάς ο ναύαρχος ε.α. Παύλος Κουντουριώτης.

Την 4^η Ιανουαρίου 1924 ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέστρεψε στην Ελλάδα και την 11^η Ιανουαρίου ορκίστηκε η κυβέρνησή του. Ωστόσο σε μία κατάσταση έντονων διενέξεων για το πολιτειακό και ύστερα από μία σφοδρή του σύγκρουση στη Βουλή με τον Παπαναστασίου παραιτήθηκε. Στην πρωθυπουργία τον αντικατέστησε ο Γεώργιος Καφαντάρης. Ο τελευταίος, δεχόμενος πιέσεις από ενεργά στελέχη του στρατού να προχωρήσει στην άμεση εγκαθίδρυση αβασίλευτης δημοκρατίας, προτίμησε να παραιτηθεί την 8^η Μαρτίου 1924, όταν διαπίστωσε ότι στη διένεξή του με τον στρατό δεν θα είχε καμία στήριξη από τον Βενιζέλο που αποφάσισε να αναχωρήσει και πάλι για το εξωτερικό. Οι Πάγκαλος, Κονδύλης και Χατζηκυριάκος ωθούσαν το στράτευμα να απαιτήσει την παραίτηση της κυβέρνησης.

Στην τεταμένη αυτή ατμόσφαιρα ο Πάγκαλος ανέλαβε την ηγεσία των Δημοκρατικών Φιλελευθέρων. Ακολούθως, συντελέστηκε η διάσπαση του κόμματος των Φιλελευθέρων. Τα περισσότερα στελέχη, περί τους εκατό, ίδρυσαν το κόμμα των Προοδευτικών Φιλελευθέρων, εξήντα περίπου με επικεφαλής τον Θεμιστοκλή Σοφούλη παρέμειναν ως ακραιφνείς Φιλελεύθεροι, περί τους σαράντα ακολούθησαν τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο στο σχηματισμό των Συντηρητικών Φιλελευθέρων και οι εναπομείναντες συγκρότησαν άλλες μικροομάδες.

Ο Παπαναστασίου εκμεταλλευόμενος τη διάσπαση σχημάτισε κυβέρνηση τη 12^η Μαρτίου, υποστηριζόμενος και από άλλα κόμματα. Την 25^η Μαρτίου η κυβέρνηση ανακήρυξε την αβασίλευτη δημοκρατία, απόφαση που επικυρώθηκε με το δημοψήφισμα της 13^{ης} Απριλίου.

Ο Πάγκαλος συμπεριλήφθηκε στην κυβέρνηση την 31^η Μαρτίου αναλαμβάνοντας το νεοϊδρυθέν υπουργείο της Έννομης Τάξης και τη 18^η Ιουνίου διορίστηκε υπουργός των Στρατιωτικών.

Τέλη Ιουνίου σημειώθηκαν μαζικές παραιτήσεις αξιωματικών του ναυτικού, οι οποίοι κατηγόρησαν τον υπουργό των Ναυτικών Χατζηκυριάκο για αντικανονικές και ευνοιοκρατικές προαγωγές. Η στάση αυτή οδήγησε στην παραίτηση του ναύαρχου από το υπουργείο. Εντωμεταξύ ο Πάγκαλος, ως υπουργός των Στρατιωτικών, περιέφερε μεταξύ των αξιωματικών του στρατού ένα πρωτόκολλο, με το οποίο αξιωνόταν η παραμονή της κυβέρνησης στην εξουσία. Οι Μιχαλακόπουλος

και Γονατάς ζήτησαν από τον Παπαναστασίου να αποπέμψει τον Πάγκαλο και όταν αυτός αρνήθηκε, απέσυραν την εμπιστοσύνη τους από την κυβέρνηση με αποτέλεσμα την πτώση αυτής τη 19^η Ιουλίου.

Την 24^η Ιουλίου 1924 ορκίσθηκε η κυβέρνηση Θεμιστοκλή Σοφούλη έχοντας μεταβατικό ρόλο. Ο νέος πρωθυπουργός δέχτηκε την επαναφορά των παραιτηθέντων αξιωματικών του ναυτικού που επιθυμούσαν να επιστρέψουν στη θέση τους. Αρνούμενος την απόφαση αυτή ο νεοπροαχθής πλοίαρχος Ανδρέας Κολλιαλέξης, του οποίου η προαγωγή τον είχε καταστήσει κύριο στόχο της στάσης του ναυτικού, οδήγησε στο Φάληρο τη μοίρα γυμνασίων που διοικούσε απειλώντας την κυβέρνηση και απαιτώντας τη μη επαναφορά των παραιτηθέντων. Τελικά ο Σοφούλης κατάφερε να καταστείλει το κίνημα τιμωρώντας με ελαφρές πειθαρχικές ποινές τους πρωταίτιους.

Εν συνεχεία ο Πάγκαλος προσπάθησε να εξεγείρει τους αξιωματικούς του στρατού για να ανατρέψει την κυβέρνηση. Προς τον σκοπό αυτό έπεισε τους προσκείμενους σε αυτόν: αντιστράτηγο Χαράλαμπο Τσερούλη και υποστράτηγο Ανδρέα Παναγιωτόπουλο, να εκδώσουν προκήρυξη στασιαστικού χαρακτήρα. Την προκήρυξη είχαν ήδη υπογράψει αρκετοί αξιωματικοί προτού καταγγελθεί η ύπαρξη και η κυκλοφορία της στο στράτευμα. Η κυβέρνηση παρέπεμψε τους στρατηγούς ενώπιον έκτακτου στρατοδικείου. Την υπεράσπισή τους ανέλαβαν οι Παναγιώτης Αραβαντινός και Ιωσήφ Κούνδουρος, στελέχη της Δημοκρατικής Ένωσης και μετέπειτα υπουργοί της δικτατορίας του Πάγκαλου. Η απόφαση τους απήλλαξε από την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας και τους έκρινε ενόχους μόνο για βαρύ πειθαρχικό παράπτωμα.

Ο βίος της κυβέρνησης Σοφούλη τερματίστηκε και αυτός σύντομα. Τέλη Σεπτεμβρίου ο Καφαντάρης απέσυρε την εμπιστοσύνη του προς αυτήν και έτσι την 7^η Οκτωβρίου ορκίστηκε πρωθυπουργός ο Μιχαλακόπουλος. Ένα μήνα αργότερα η νέα κυβέρνηση αντιμετώπισε την πρώτη εχθρική στρατιωτική ενέργεια. Ο υποστράτηγος Χαράλαμπος Λούφας και ο αντισυνταγματάρχης Βασίλειος Ντερτιλής είχαν σχεδιάσει να πραγματοποιήσουν στασιαστικό κίνημα τη 19^η προς 20^η Νοεμβρίου. Όμως η συνομοσία έγινε αντιληπτή και οι κινηματίες εξουδετερώθηκαν πριν προλάβουν να την εκδηλώσουν. Τον Ιούνιο του 1925 η παραίτηση του Κονδύλη από το υπουργείο των Εσωτερικών προκάλεσε την πτώση της κυβέρνησης. Ακολούθησαν πολιτικές διεργασίες που οδήγησαν στον σχηματισμό νέας κυβέρνησης

Μιχαλακόπουλου. Η τελευταία συγκέντρωσε τη μικρότερη πλειοψηφία από κάθε προηγούμενη που προέκυψε από τη Δ΄ Εθνοσυνέλευση.

Η παρατεταμένη κυβερνητική αστάθεια, η καταρράκωση των κοινοβουλευτικών θεσμών από τις αλλεπάλληλες συνταγματικές εκτροπές της τελευταίας δεκαετίας, η μονόπλευρη (βενιζελογενής) Συντακτική Συνέλευση, η περαιτέρω απαξίωσή της από την καθυστέρηση ψήφισης νέου Συντάγματος, οι ρέποντες στα κινήματα στρατιωτικοί, αλλά και τα οικονομικά σκάνδαλα της δημόσιας διοίκησης είχαν δημιουργήσει τις πλέον πρόσφορες συνθήκες για τη στρατιωτική κατάληψη της εξουσίας και την εγκαθίδρυση δικτατορίας.

1.3. Ο επεμβατισμός του στρατού στη δημόσια ζωή

Ολόκληρο τον 19^ο αιώνα ο ελληνικός στρατός παρέμεινε ισχνός και μακριά από την πολιτική σκηνή. Ακόμα και στο ίδιο το στράτευμα, οι περισσότεροι πίστευαν ότι η απελευθέρωση των υπόδουλων περιοχών και η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας θα επιτυγχάνετο από τοπικές εξεγέρσεις και από τα άτακτα σώματα που αυτές θα δημιουργούσαν.

Η ήττα του 1897 και το κίνημα των Νεοτούρκων μετέβαλαν τη σκέψη των στρατιωτικών. Το 1909, με το κίνημα στου Γουδή, ο στρατός για πρώτη φορά απέκλινε από τον ρόλο του.

Η συμμετοχή της χώρας στους πολέμους που ακολούθησαν διόγκωσαν την ελληνική στρατιωτική δύναμη, πολλαπλασιάζοντας ανάλογα και το σώμα των αξιωματικών. Ο αριθμός των μάχιμων αξιωματικών τριπλασιάστηκε από το 1902 έως και το 1922⁶. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στην αύξηση των εισαγομένων στη Σχολή Ευελπίδων, καθώς πολλοί δημιουργήθηκαν στα πεδία των μαχών από προαγωγές υπαξιωματικών και εφέδρων «επ' ανδραγαθία».

Στο κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» προσχώρησε ένα μικρό μέρος των τακτικών αξιωματικών. Ο Θάνος Βερεμής τους υπολόγισε σε 280-300 από τους 4.500 περίπου που στελέχωναν τον ελληνικό στρατό⁷. Το κενό καλύφθηκε επίσης με αθρόες προαγωγές. Ο διχασμός άλλωστε, εκτός από την πολιτική διάσπαση του

⁶ *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978), σ. 272.

⁷ Θ. Βερεμής, *Ο στρατός στην Ελληνική Πολιτική, από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Αθήνα 1982, σ. 96.

στρατού, επέφερε και μία μόνιμη ανωμαλία στην επετηρίδα των αξιωματικών, με την ευεργετική αναγνώριση του χρόνου συμμετοχής των «Αμυνητών» στο κίνημα.

Στο εξής ο στρατός διχάστηκε και αυτός βαθιά σε βενιζελικό και αντιβενιζελικό. Οι αλληλοδιώξεις και αλληλοαποτάξεις έγιναν πάγια τακτική και συνεχίστηκαν αδιάκοπα ως το τέλος του Μεσοπολέμου.

Παράλληλα η δωρεάν από το 1917 φοίτηση στη Σχολή έδωσε τη δυνατότητα εισόδου στα λιγότερα εύπορα στρώματα της κοινωνίας. Οι αξιωματικοί δεν αποτελούσαν πια μία κλειστή κάστα της αριστοκρατίας. Στελέχη προερχόμενα από την αγροτική και μικροαστική τάξη εξέφρασαν τις δικές τους κοινωνικές ανησυχίες.

Με το κίνημα του 1922 ο στρατός ανέλαβε για πρώτη φορά επίσημα την άσκηση της εξουσίας. Η δύναμη που οι στρατιωτικοί απέκτησαν, τους επέτρεψε να εκφράζουν με στρατιωτικές επεμβάσεις τις εθνικές και τις κοινωνικές τους πεποιθήσεις και κυρίως να διεκδικούν επαγγελματικά οφέλη.

Μετά την καταστολή του κινήματος Λεορναδόπουλου-Γαργαλίδη η κυβέρνηση εκκαθάρισε πλήρως το στράτευμα από τα αντιβενιζελικά στελέχη του. Συνολικά απομακρύνθηκαν 1284 αξιωματικοί⁸.

Τα πραξικοπήματα όμως πολλαπλασιάστηκαν και συνεχίστηκαν, με ουσιαστικό σκοπό πλέον την προώθηση και τη διασφάλιση συντεχνιακών συμφερόντων.

Πρωτοστάτες στις συνωμοσίες και στις στάσεις υπήρξαν τα περίφημα «Δημοκρατικά Τάγματα» που συγκροτήθηκαν το 1923 από ακραιφνείς βενιζελικούς. Οι μονάδες αυτές, αν και διοικούνταν από αξιωματικούς του στρατού και υπάγονταν κανονικά στις στρατιωτικές διοικήσεις, στελεχώνονταν από εθελοντές μισθοφόρους και όχι από κληρωτούς. Κύρια αποστολή τους αποτέλεσε η εσωτερική ασφάλεια, την οποία όμως πολύ σύντομα όχι μόνο αγνόησαν, αλλά υπονόμευσαν επιδιώκοντας με τις επεμβάσεις τους να επηρεάσουν τις πολιτικές εξελίξεις.

Σαφώς υποδεέστερα σε δύναμη υπήρξαν τα «Τάγματα Κυνηγών», τα οποία σχημάτισε ο Κονδύλης τον Απρίλιο του 1925 με το πρόσχημα καταστολής της ληστείας. Στην πράξη οι μισθοφόροι αυτού του παραστρατιωτικού σώματος αποτέλεσαν τους πραιτωριανούς του ιδρυτή τους.

⁸ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 151.

Η θέση ισχύος του στρατού ως ρυθμιστή της πολιτικής κατάστασης, διαμορφώθηκε σε τέτοιο σημείο ώστε οι δυναμικές αυτές ενέργειες γίνονταν ανεκτές και κατά συνέπεια νομιμοποιούνταν από μεγάλο μέρος των πολιτικών και της κοινωνίας. Ο Δαφνής σχολιάζει χαρακτηριστικά στο γνωστό έργο του για τον Μεσοπόλεμο: *«Όλοι οι κυβερνήσεις, πριν λάβουν ωρισμένα μέτρα, ήθελαν να πληροφορηθούν ‘τι λέγει ο στρατός’*. Και ο στρατός έλεγε, κάθε φοράν, *ό,τι εσύμφερεν εις την ομάδα αξιωματικών που τον διηύθυνον*»⁹. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Θάνος Βερεμής: *«Πρωθυπουργοί αισθάνονταν ανασφαλείς αν η κυβέρνησή τους δεν περιλάμβανε τουλάχιστον έναν ισχυρό άνδρα από τον στρατό, με προορισμό ν’ αναχαιτίζει τις φιλοδοξίες των συναδέλφων του»* και *«Απόστρατοι αξιωματικοί, όπως ο Κονδύλης, αντλούσαν την ισχύ τους από την ικανότητά τους να ενεργούν ως μεσάζοντες μεταξύ πολιτικών και εν ενεργεία στρατιωτικών*»¹⁰.

Έτσι, όπως προαναφέρθηκε, ο Καφαντάρης ενέδωσε στους εκβιασμούς των στρατιωτικών και παραιτήθηκε την 8^η Μαρτίου 1924. Ο Παπαναστασίου αποδέχτηκε τη συνεργασία με αδιάλλακτους νυν και πρώην στρατιωτικούς και όταν αρνήθηκε να αποπέμψει από υπουργό τον Πάγκαλο, ο Μιχαλακόπουλος απέσυρε την υποστήριξή του και η κυβέρνηση τη 19^η Ιουλίου έπεσε. Ο Σοφούλης επέδειξε απίστευτη επιείκεια προς τους αξιωματικούς του ναυτικού που παραιτήθηκαν και τους συναδέλφους τους, που με επικεφαλής τον Κολιαλέξη, στασίασαν απαιτώντας τη μη επαναφορά τους. Ανάλογη επιείκεια επέδειξε και προς τους στρατηγούς Τσερούλη και Παναγιωτόπουλο. Ο Μιχαλακόπουλος τον Οκτώβριο του 1924 δέχτηκε να σχηματίσει κυβέρνηση με τον όρο ότι ο Κονδύλης θα αναλάμβανε το υπουργείο των Στρατιωτικών. Τα συμβάντα αυτά δεν αποτέλεσαν μεμονωμένες εξαιρέσεις αλλά παραδείγματα της γενικότερης επικρατούσας κατάστασης.

Ο Πάγκαλος ανήσυχος, φιλόδοξος και δυναμικός εκ της φύσεώς του, προχώρησε ακόμα περισσότερο. Πρέσβευε και πρόκρινε την υπέροχη των στρατιωτικών έναντι των πολιτικών. Πλέον δεν τον ενδιέφερε η στήριξη πολιτικών κυβερνήσεων, αλλά η προσωπική του προβολή και επιβολή. Στα τέλη του 1924 άρχισε πλέον να συνωμοτεί για να ανέλθει με στρατιωτικό πραξικόπημα στην εξουσία και να κυβερνήσει ο ίδιος τη χώρα.

⁹ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 159.

¹⁰ Θ. Βερεμής, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Αθήνα 2018, σ. 158.

Β' Κεφάλαιο

Το παγκαλικό κίνημα της 25^{ης} Ιουνίου του 1925

Αρχές του 1925 ξεκίνησαν οι φημολογίες ότι ο Πάγκαλος προετοίμαζε στρατιωτικό κίνημα για την ανατροπή της κυβέρνησης και την κατάληψη της εξουσίας.

Τον Ιούνιο του 1925 με αρθρογραφία του στην Εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος* (7, 14 και 18 Ιουνίου 1925) προλείανε το έδαφος για τη στρατιωτική του επέμβαση τονίζοντας το καθήκον του στρατού να σώσει τη χώρα από την κακοδιοίκηση.

Οι έντονες φήμες είχαν προκαλέσει πόλεμο νεύρων στους πολιτικούς αρχηγούς. Κάποια στιγμή ο Καφαντάρης εξερράγη αγανακτισμένος λέγοντας: «*Εμ βρε αδερφέ, ας κάνει και αυτός δικτατορία να δούμε τι θα γίνη...*»¹¹.

Το βράδυ της 24^{ης} Ιουνίου 1925, παραμονή του πραξικοπήματος, μετά το τέλος της συνεδρίασης της Εθνοσυνέλευσης ο υπουργός των Στρατιωτικών Κωνσταντίνος Γόντικας πλησίασε τον Πάγκαλο και μεταξύ τους διεξήχθη ο εξής ιστορικός διάλογος τον οποίο περιγράφει ο Δαφνής στο έργο του: «*“Θα κάμεις κίνημα;” τον ηρώτησε. “Και βέβαια θα κάμω κίνημα”, απήντησεν ο Πάγκαλος. “Ήσυχα-ήσυχα απεμακρύνθη ως εάν τίποτε δεν επρόκειτο να συμβή, ως εάν είχεν ειπέ μίαν αστειότητα και κατηυθύνθη πεζή προς το σπίτι του”*»¹².

Καθ' οδόν συνάντησε τον ανταποκριτή της γαλλικής εφημερίδας *Χρόνος* Ζυλ Ρατώ. Ο δημοσιογράφος τον πληροφόρησε ότι η κυβέρνηση επρόκειτο να διατάξει τη σύλληψή του. Φτάνοντας στο σπίτι του αντιλήφθηκε την εξωτερική παρουσία χωροφυλάκων. Ο διάλογος με τον υπουργό, η πληροφορία του δημοσιογράφου και οι χωροφύλακες έξω από την οικία του τον προβληματίσαν. Σκέφθηκε ότι η κυβέρνηση είχε κινητοποιήσει τις δυνάμεις που ήλεγχε στον στρατό και για αυτό έπρεπε να αναβάλλει το κίνημα για να μην αποτύχει. Τότε ο παραπάνω Γάλλος ανταποκριτής τον ενημέρωσε τηλεφωνικά ότι η σύλληψή του είχε ήδη διαταχθεί. Αυτό ήταν, το κίνημα θα εκδηλωνόταν άμεσα χωρίς καμία χρονοτριβή. Έδωσε τηλεφωνικά την εντολή στους μνημένους αξιωματικούς, πήρε τη στολή του και διαφεύγοντας της αστυνομικής παρακολούθησης μετέβη στο σπίτι της εξαδέλφης

¹¹ Γ. Ρούσος, *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974*, Αθήνα 1975, τ. 6, σ. 429.

¹² Γ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 1955, τ. 1, σ. 276.

του. Εκεί επικοινωνήσε και πάλι τηλεφωνικά με τους συνωμότες και περίμενε κρυπτόμενος τις πρώτες κινήσεις.

Το πραξικόπημα εκδηλώθηκε αρχικά στο Α΄ Στρατιωτικό Νοσοκομείο, που λειτουργούσε ταυτόχρονα και ως Στρατιωτική Φυλακή. Σε αυτό παρέμεναν υπό περιορισμό ο αντισυνταγματάρχης Βασίλειος Ντερτιλής και οι υπόλοιποι καταδικασθέντες αξιωματικοί για τη συμμετοχή τους στο κίνημα της 20^{ης} Νοεμβρίου 1924. Ο Ντερτιλής (πατέρας του αξιωματικού του στρατού Νικόλαου Ντερτιλή, γνωστού για τη συμμετοχή του στη δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου 1967), θεωρείτο αφοσιωμένος στον Πάγκαλο αξιωματικός. Η κράτησή τους ήταν τυπική, χωρίς καμία ουσιαστική επιτήρηση. Οι κρατούμενοι είχαν προσχωρήσει στα συνωμοτικά σχέδια, όπως και ο διευθυντής του νοσοκομείου.

Λίγο πριν την κινητοποίηση στο νοσοκομείο ο Γόντικας, που εντωμεταξύ είχε μεταβεί στο υπουργείο των Στρατιωτικών, έστειλε έναν αξιωματικό του επιτελείου για να φέρει στο γραφείο του τον Ντερτιλή. Ο υπουργός είχε πληροφορηθεί ότι εκείνο το βράδυ θα εκδηλωνόταν παγκαλικό κίνημα και ότι ο Ντερτιλής είχε ήδη συναντηθεί με τον Πάγκαλο. Μετά από λίγο ο Ντερτιλής παρουσιάστηκε συνοδευόμενος στον υπουργό και μεταξύ τους διεξήχθη η εξής συνομιλία που διέσωσε στο έργο του ο Δαφνής:

«Ο Γόντικας ηρώτησε τον Ντερτιλή αν είχε συναντηθεί εκείνο το βράδυ με τον Πάγκαλο. Ο Ντερτιλής του απήντησεν αρνητικά.

‘Μου δίνεις τον λόγο της στρατιωτικής σου τιμής;’

‘Σας δίδω τον λόγο μου ότι δεν συνήντησα απόψε τον Πάγκαλο’.

‘Άλλες φορές τον συνήντησες;’ ηρώτησεν ο Γόντικας.

‘Πως, τον συνήντησα’, ήτο η απάντησις του Ντερτιλή.

‘Άκου, Ντερτιλή, πρόσθεσεν ο Γόντικας, είμαστε πατριώτες (ο Ντερτιλής από το Αίγιον, ο Γόντικας από την Ηλείαν) και σε συμπαθώ. Είσαι καλός αξιωματικός. Δεν θέλω να μείνεις άλλο φυλακή. Θα σου δώσω χάρη’.

‘Χάρη, κ. υπουργέ, δεν δέχομαι. Αμνηστεία μόνον. Έτσι θα φανή ότι αδίκως κατεδικάσθην’.

‘Καλά, θα δούμε. Θα σε βγάλω πάντως από την φυλακή. Για πες μου, απόψε τι γίνεται;’

‘Τίποτα κ. υπουργέ. Ησυχία. Επιφυλακή είμαστε, όπως συνήθως’.

Η συνδιάλεξις ετελείωσε και ο Ντερτιλής οδηγήθη εκ νέου εις το νοσοκομείον»¹³.

Φυσικά δεν έμεινε άπραγος. Συνέχισε τις προετοιμασίες του για να καταλάβει τα Δημοκρατικά Τάγματα, που στρατοπέδευαν στου Θων, σε μία απόσταση 1,5 χιλιομέτρου από το νοσοκομείο.

Επίσης οι κινηματίες κυριάρχησαν άμεσα και στο στρατόπεδο του Ρουφ, όπου στεγαζόταν το Σύνταγμα Μηχανικού, η μόνη μονάδα της Αθήνας που είχε εξαρχής εξασφαλισθεί η συμμετοχή της στο πραξικόπημα.

Στη Θεσσαλονίκη πρωτοστάτησαν οι αξιωματικοί Ανδρέας Σπανόπουλος, Ιωάννης Τσιγάντες, ο διοικητής του εκεί δημοκρατικού τάγματος Βελισσάριος Καρακούφας και ο Ευριπίδης Μπακιρτζής. Οι παγκαλικοί αξιωματικοί εκμεταλλευόμενοι την απουσία στην Αθήνα του διοικητή του Γ' Σώματος Στρατού αντιστράτηγου Αλέξανδρου Οθωναίου, κατέλαβαν σχετικά εύκολα τα γραφεία του Σώματος. Κατόπιν κατέφθασε ο αντιστράτηγος Χαράλαμπος Τσερούλης και ανέλαβε τη διοίκηση.

Με ανάλογη ευκολία οι παγκαλικοί επικράτησαν και στο Δ' Σώμα Στρατού με έδρα την Καβάλα, εκμεταλλευόμενοι και εδώ την απουσία σε αναρρωτική άδεια του διοικητή του αντιστράτηγου Ευθύμιου Τσιμικάλη.

Την 04:30 ώρα ο νέος διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού τηλεφώνησε στο υπουργείο των Στρατιωτικών. Αφού ενημέρωσε τον ίδιο τον Γόντικα για την επικράτηση του κινήματος στη Θεσσαλονίκη, απαίτησε την παραίτηση της κυβέρνησης, απειλώντας ότι διαφορετικά θα οδηγούσε τις στρατιωτικές του δυνάμεις εναντίον της πρωτεύουσας.

Ο υπουργός αιφνιδιάστηκε από το τηλεφώνημα όπως φαίνεται από τον μεταξύ τους διάλογο που παραθέτει ο Δαφνής:

«Ο Γόντικας εσήκωσε το ακουστικόν. “Εδώ Διοικητής Γ' Σώματος Στρατού”, ήκουσε να του λένε από την άλλην άκραν του σύρματος. “Η φρουρά της Θεσσαλονίκης επαναστάτησε και ζητεί την άμεσον παραίτησιν της κυβερνήσεως. Όλαι αι φρουραί της Βορείου Ελλάδος έχουν κηρυχθή αλληλέγγυοι με μας. Αν δεν παραιτηθή η κυβέρνησις, θα κατέβουμε στας Αθήνας”.

¹³ Γ. Δαφνής, ό. π., σ. 278.

Ο Γόντικας τα έχασε: ‘Μα, Οθωναίε, παρετήρησε, εσύ χθες το βράδυ βρισκόσουν εδώ και με εβεβαίωνες ότι το Σώμα είναι αφωσιωμένον εις την κυβέρνησιν. Πως άλλαζες και πότε πήγες εις την Θεσσαλονίκη;’

‘Λάθος κ. Γόντικα. Διοικητής του Σώματος είμαι εγώ, ο Τσερούλης, και όχι ο Οθωναίος. Το κατέλαβα και σας καλώ να παραιτηθήτε’»¹⁴.

Ο υπουργός των Στρατιωτικών έκλεισε το τηλέφωνο και ειδοποίησε αμέσως τον πρωθυπουργό και αυτός με τη σειρά του τους Καφαντάρη και Κονδύλη. Λίγο μετά την 05:00 ώρα οι τρεις τους έσπευσαν στο υπουργείο των Στρατιωτικών. Επικρατούσε ησυχία και φαινόταν ότι κανένα τμήμα της Αθήνας δεν είχε κινηθεί. Παρόλα αυτά ο Μιχαλακόπουλος ανακοίνωσε στους άλλους δύο την πρόθεσή του να παραιτηθεί. Τους εξήγησε ότι δεν επιθυμούσε, να αντιταχθεί μόνος του σε ένα ακόμα στρατιωτικό κίνημα και να αναλάβει την ευθύνη μίας ενδεχόμενης αιματοχυσίας. Επειδή λοιπόν δεν ηγείτο της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, απλά στηριζόταν σε αυτή, τους κάλεσε ή να μετάσχουν στην κυβέρνηση ή να σχηματίσουν εκείνοι κυβέρνηση υποστηριζόμενοι από αυτόν. Οι Καφαντάρης και Κονδύλης πρότειναν πριν ληφθεί οποιαδήποτε απόφαση να συγκληθεί το συμβούλιο των αρχηγών υπό τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Εντωμεταξύ οι συσκεπτόμενοι πληροφορήθηκαν την εξέγερση στο στρατόπεδο του Ρουφ και ειδοποιήθηκαν για την κατάληψη του στόλου από τους κινηματίες.

Πράγματι κατά τα μεσάνυχτα ομάδα αξιωματικών του ναυτικού με επικεφαλής τον Χατζηκυριάκο έφτασε στο Νέο Φάληρο. Αμέσως πλεύρισαν με βενζινάκατο το καταδρομικό «Γεώργιος Αβέρωφ» και με μια καταδρομική επιχείρηση ανήλθαν σε αυτό και το κυρίευσαν χωρίς αντίσταση. Εντός λίγων ωρών ο Χατζηκυριάκος εξασφάλισε τη σύμπραξη των άλλων κυβερνητών και αυτοανακηρύχθηκε αρχηγός του στόλου. Τότε περί την 04:00 ώρα απέστειλε το ακόλουθο ραδιογράφημα προς τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τον πρωθυπουργό: «*Στόλος ταύτην την νύκτα εκήρυξεν έκπτωτον Κυβέρνησιν. Καθιστώμεν προσωπικώς πευθύνους Πρόεδρον, μέλη Κυβερνήσεως δια χύσιν αφελφικού αίματος*»¹⁵.

Ο Χατζηκυριάκος αποτελούσε μία ιδιαίτερη προσωπικότητα. Φανατικός βενιζελικός την περίοδο αυτή, μεταβλήθηκε σε αδιάλλακτο αντιβενιζελικό την

¹⁴ Γ. Δαφνης, *ό. π.*, σ. 278-279.

¹⁵ Σ. Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, Αθήνα 1985, τ. 1, σ. 128.

επόμενη δεκαετία. Η αμετροπρέπειά του, σε συνδυασμό με τις πολύ συχνά έξαλλες και ασύνετες συμπεριφορές του, του είχαν προσδώσει μεταξύ φίλων και αντιπάλων το παρωνύμιο «Χατζηστόλαρχος».

Ο Δήμος Βρατσάνος σχολιάζει στη δική του συγγραφή για την κατάληψη του στόλου από τον Χατζηκυριάκο: *«Είχε τότε προνόμιο ευρεσιτεχνίας ο στόλαρχος. Έμενε σπίτι του και μόλις έβλεπε αναμυμπούλα κατέβαινε στα καράβια και γινόταν αρχηγός. Έτσι κι' εκείνη τη βραδυά. Κατέβηκε στο Φάληρο κι' εμπάρκάρησε στα καράβια χωρίς αντίσταση»¹⁶.*

Οι στασιαστές του Ρουφ όταν πληροφορήθηκαν την επικράτηση του κινήματος στη Μακεδονία και στον στόλο συγκέντρωσαν μία δύναμη είκοσι ανδρών και με αυτήν κατέλαβαν το μέγαρο της εταιρείας «Ταχυδρομείων, Τηλεγραφημάτων και Τηλεφωνίας».

Την 08:00 ώρα της 25^{ης} Ιουνίου 1925 ο Πάγκαλος, βέβαιος για την επικράτηση του κινήματος στη Μακεδονία και στον στόλο, φόρεσε τη στολή του και πήγε στους στρατώνες του Ρούφ. Εκεί έγινε δεκτός με ενθουσιασμό και χειροκροτήματα και λίγο αργότερα απέστειλε το εξής τηλεσίγραφο προς τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας θέτοντας προθεσμία μέχρι την 16:00 ώρα για να παραιτηθεί η κυβέρνηση:

«Κύριε Πρόεδρε,

Ο στρατός και ο στόλος εξηγέρθησαν δια λόγους τους οποίους γνωρίζετε ασφαλώς και Υμείς όπως και σύμπας ο Ελληνικός Λαός. Η κυβέρνηση αποτυχοῦσα εσωτερικῶς και εξωτερικῶς δεν αντιπροσώπευε πλέον την Κοινήν Γνώμην. Την δυσαρμονίαν ταύτην δεν διασκέδασεν ατυχῶς η Εθνοσυνέλευσις.

Η Κυβέρνησις απολέσασα την εμπιστοσύνην ολόκληρου του στρατού και του στόλου κρατεί μέχρι της στιγμῆς δι' ολίγων αφοσιωμένων αυτής αξιωματικῶν υπό τας διαταγὰς τμήματα της φρουράς Αθηνών.

Θεωρῶν μέγιστον ἔγκλημα την χύσιν και ρανίδος ἔστω ΔΙΤΤΩΣ αδελφικού Δημοκρατικού αἵματος ΚΑΘΙΣΤΩ ΥΠΕΥΘΥΝΟΝ επί τούτου ολόκληρον την Κυβέρνησιν και τους ενισχύοντας αυτήν εις την ματαίαν αντίστασιν και παρακαλώ ὅπως μέχρι 4ης μ.μ. προκαλέσητε την παραίτησιν της Κυβερνήσεως και την

¹⁶ Δ. Βρατσάνος, *Η Ιστορία των εν Ελλάδι επαναστάσεων 1824-1935*, Αθήνα 1936, σ. 304.

διαρρύθμισιν της καταστάσεως συμφώνως προς την έκδηλον θέλησιν της μεγίστης πληροψηφίας του λαού, στρατού και του στόλου»¹⁷.

Παρά τη φαινομενική επιτυχία, η θέση του Πάγκαλου εκείνο το πρωί κάθε άλλο παρά αξιοζήλευτη ήταν. Μπορεί να κυριάρχησε στη Μακεδονία και στον στόλο, οι δυνάμεις όμως που ήλεγχε στην Αθήνα ήταν εντελώς ανεπαρκείς για να επιβληθεί. Οι προσπάθειες κατάληψης του 1^{ου} Συντάγματος Πεζικού και των λίγων τμημάτων της Αθήνας που προέβλεπε το σχέδιο είχαν αποτύχει. Άλλωστε ήταν γνωστό στην κινηματολογία του Μεσοπολέμου, ότι η επιτυχία ήταν διασφαλισμένη μόνο όταν καταλαμβάνονταν οι μονάδες της πρωτεύουσας, γιατί αυτή θα οδηγούσε στην κατάληψη της κεντρικής εξουσίας και στον συμβιβασμό των περιφερειακών μονάδων. Αντιθέτως η δράση από την περιφέρεια προς την πρωτεύουσα εγκυμονούσε πάντοτε σοβαρότατους κινδύνους αποτυχίας.

Ο Πάγκαλος, με τη γνωστή αποφασιστικότητά του και έχοντας καταλάβει το μέγαρο των Τ.Τ.Τ., άρχισε να εκδίδει διαταγές προς όλες τις μονάδες, με σκοπό να δώσει την εντύπωση ότι το κίνημα είχε επικρατήσει παντού.

Αντιθέτως, οι πολιτικοί συνέχισαν τις συσκέψεις τους. Μετά την πρώτη συνάντηση, που όπως προαναφέρθηκε πραγματοποιήθηκε στο υπουργείο των Στρατιωτικών, ακολούθησαν άλλα δύο συμβούλια το πρωί της 25^{ης} Ιουνίου υπό τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Παύλο Κουντουριώτη.

Το πρώτο ξεκίνησε την 07:30 ώρα στο σπίτι του ναυάρχου και παρέστησαν ο πρωθυπουργός, ο Καφαντάρης, ο Κονδύλης και οι περισσότεροι υπουργοί. Σε αυτό ο Μιχαλακόπουλος υπέβαλε την παραίτησή του στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας επικαλούμενος τους ίδιους λόγους που είχε αναφέρει στην προηγούμενη σύσκεψη. Ξαναπρότεινε στους λοιπούς αρχηγούς ή να σχηματίσουν κυβέρνηση που αυτός θα στήριζε ή να μετάσχουν αυτοπροσώπως στη δική του. Ο Καφαντάρης αρνήθηκε από πλευράς του και τις δύο προτάσεις. Κατόπιν, ο Μιχαλακόπουλος δήλωσε ότι εαν ο Κονδύλης αναλάμβανε το υπουργείο των Στρατιωτικών, αυτός θα δεχόταν να παραμείνει στην ηγεσία της κυβέρνησης και να αντιμετωπίσουν δυναμικά το κίνημα. Ο Κονδύλης ζήτησε προθεσμία να το σκεφτεί και τότε ο Μιχαλακόπουλος του πρόσφερε στήριξη στον σχηματισμό δικής του κυβέρνησης που θα αντιμετώπιζε άμεσα το κίνημα. Ο Κονδύλης φάνηκε να κάμπτεται, αλλά εκείνη την ώρα

¹⁷ Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, Αθήνα 1974, τ. 2, σ. 25.

ενημερώθηκαν για το τηλεγράφημα-τελεσίγραφο του Πάγκαλου. Στους νέους δισταγμούς των πολιτικών αρχηγών ο Κουντουριώτης δήλωσε ότι εάν δεν έβρισκαν μία λύση θα δήλωνε παραίτηση. Συμφώνησαν σε νέα σύσκεψη την 11:30 ώρα, όπου θα καλούνταν επιπλέον ο Παπαναστασίου και ο Γονατάς.

Το νέο συμβούλιο έγινε στο προεδρικό μέγαρο. Εκτός των πολιτικών αρχηγών μετείχαν ορισμένοι υπουργοί, ο αρχηγός Γ.Ε.Σ. αντιστράτηγος Αλέξανδρος Μαζαράκης και ο διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού αντιστράτηγος Παπαθανασίου. Ο Κονδύλης δήλωσε ότι αποδέχεται την πρόταση να ηγηθεί κυβέρνησης με σκοπό την καταστολή του κινήματος. Όμως τότε εναντιώθηκε ο Παπαναστασίου. Όπως εξιστορεί στο έργο του ο Δαφνής: *«Αλλ' ο Παπαναστασίου, επί τω ακούσματι της πληροφορίας αυτής, ηγέρθη, εκτύπησε το χέρι του εις το τραπέζι και εδήλωσε: "Δεν μπορείτε σεις, κύριε Κονδύλη, να ηγηθήτε των όπλων και να χύσετε δημοκρατικόν αίμα"»*¹⁸. Η έντονη αυτή αντίδραση ακύρωσε τη λύση Κονδύλη. Τότε ο Κουντουριώτης πρότεινε στον Παπαναστασίου να σχηματίσει αυτός κυβέρνηση. Ο Παπαναστασίου δέχτηκε με τον όρο να τον αφήσουν να προσφέρει κάποια υπουργεία στον Πάγκαλο και στους συνεργάτες του. Φαίνεται ότι ο Παπαναστασίου πίστευε ότι λόγω της παλιάς τους συνεργασίας θα μπορούσε να εξευμενίσει τον κινήματι στρατηγό και έτσι να επανέλθει και ο ίδιος στην πρωθυπουργία. Τεράστια αυταπάτη.

Εντωμεταξύ οι συνεργάτες του Πάγκαλου άρχισαν να καταλαμβάνουν και άλλα στρατηγικά σημεία και μονάδες της Αθήνας. Ο Ντερτιλής, αφού εξουδετέρωσε την ύλη ιππικού που προστάτευε τις προσβάσεις στους στρατώνες των Δημοκρατικών Ταγμάτων, κατάφερε λίγο πριν το μεσημέρι να τα καταλάβει. Εναντίον τους επιτέθηκε ο συνταγματάρχης Ηλίας Διάμεσης με το 1^ο Σύνταγμα Πεζικού, ο οποίος τελικά αναγκάστηκε να υποχωρήσει όταν πληροφορήθηκε ότι το Φρουραρχείο και το Α΄ Σώμα Στρατού παραδόθηκαν χωρίς αντίσταση. Ο νέος φρούραρχος αντισυνταγματάρχης Ναπολέον Ζέρβας διέταξε να ανοίξουν κανονικά τα καταστήματα με τον αναληθή ισχυρισμό ότι το κίνημα είχε επιβληθεί. Τελευταίο από τα στρατιωτικά κτήρια παραδόθηκε το υπουργείο των Στρατιωτικών, στο οποίο τη 15:00 ώρα εγκαταστάθηκε ο ίδιος ο Πάγκαλος.

¹⁸ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 282.

Το κίνημά του πέτυχε κυρίως επειδή η κυβέρνηση και οι πολιτικοί αρχηγοί δίστασαν να το συντρίψουν παρ' όλες τις δυνάμεις που διέθεταν. Εντούτοις τη μεγαλύτερη ευθύνη τη φέρει με τις πράξεις του ο Παπαναστασίου.

Ο επικεφαλής της Δημοκρατικής Ένωσης έχοντας λάβει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μετέβη στο στρατόπεδο του Ρουφ. Εκεί συνεχάρη τον Πάγκαλο για την επιτυχία του κινήματος και τον κάλεσε να συμμετάσχει με τον Χατζηκυριάκο στην κυβέρνηση που σχημάτιζε. Ο Πάγκαλος δεν ήταν ακόμη σίγουρος για την επιβολή του κινήματος, οπότε για να κερδίσει χρόνο, εξέφρασε τους ενδοιασμούς του για την πρόταση και δεν την αρνήθηκε κατηγορηματικά. Τότε ο Παπαναστασίου μετέβη στο Νέο Φάληρο για να συναντήσει τον ναύαρχο. Ο Χατζηκυριάκος συμφώνησε στην πρόταση Παπαναστασίου και ο τελευταίος ενθουσιασμένος ειδοποίησε από το «Γεώργιος Αβέρωφ» με ραδιοτηλεγράφημα τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ότι την 19:00 ώρα θα υπέβαλε τον υπουργικό κατάλογο.

Όταν όμως οι δυνάμεις του Πάγκαλου επικράτησαν πλήρως και αυτός εγκαταστάθηκε στο υπουργείο των Στρατιωτικών, ξεκαθάρισε την απόφασή του να ηγηθεί ο ίδιος δικής του κυβέρνησης και με διάγγελμά του ενημέρωσε για τις προθέσεις του τον ελληνικό λαό¹⁹. Με την απόφασή του αυτή συμφώνησε και ο Χατζηκυριάκος.

Ο Κουντουριώτης κάλεσε τον Πάγκαλο στο κυβερνείο και προσπάθησε να τον πείσει να μετάσχει στην κυβέρνηση Παπαναστασίου. Ο επικεφαλής του κινήματος αρνήθηκε την πρόταση και ζήτησε για τον εαυτό του την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, υποσχόμενος ότι θα συναντούσε τον Παπαναστασίου. Ο Κουντουριώτης του εξήγησε ότι για να ανατεθεί η εντολή σε άλλον θα έπρεπε προηγουμένως να την καταθέσει ο Παπαναστασίου.

Τότε ο Πάγκαλος μετέβη στην οικία του Χατζηκυριάκου προς συνάντηση του επικεφαλής της Δημοκρατικής Ένωσης. Σε αυτήν ο Πάγκαλος του είπε ότι ο στρατός δεν αποδέχεται ως λύση μία κυβέρνηση Παπαναστασίου, ότι θα σχημάτιζε εκείνος κυβέρνηση και ότι ο Κουντουριώτης δεν είχε αντίρρηση. Κατόπιν αυτών ο Παπαναστασίου κατέθεσε την εντολή την 21:00 ώρα.

¹⁹ Θ. Πάγκαλος, *ό. π.*, σ. 26-27 και σ. 96 του Παραρτήματος της παρούσας εργασίας.

Η εντολή δόθηκε πλέον στον Πάγκαλο με τον όρο να λάβει την εμπιστοσύνη της Εθνοσυνέλευσης. Η «ιδιότυπος δικτατορία» όπως την αποκάλεσε πολύ εύστοχα ο Δαφνής μόλις ξεκινούσε²⁰.

²⁰ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 276.

Γ' Κεφάλαιο

Οι πέντε υποπερίοδοι της δικτατορίας

3.1. Η διακυβέρνηση υπό κοινοβουλευτικό μανδύα

Ο Πάγκαλος, αφού τοποθέτησε σε καίριες θέσεις δικούς του αξιωματικούς και έγινε απόλυτος κύριος της κατάστασης, την 01:00 ώρα της 26^{ης} Ιουνίου 1925 προήδρευσε σύσκεψης στην οικία του Χατζηκυριάκου. Μετά το πέρας της δήλωσε ότι θα σχημάτιζε κυβέρνηση και θα προέβαινε σε προγραμματικές δηλώσεις ενώπιον της Εθνοσυνέλευσης.

Έτσι την 18:30 ώρα ορκίσθηκε η κυβέρνησή του με την εξής σύνθεση²¹:

- ✓ Πρωθυπουργός και υπουργός των Στρατιωτικών: Θεόδωρος Πάγκαλος.
- ✓ Υπουργός των Ναυτικών και προσωρινά των Εξωτερικών: Αλέξανδρος

Χατζηκυριάκος.

- ✓ Υπουργός των Οικονομικών: Γεώργιος Κοφινάς.
- ✓ Υπουργός της Γεωργίας και προσωρινά της Υγιεινής και της Πρόνοιας:

Κωνσταντίνος Σταμούλης.

- ✓ Υπουργός των Δημοσίων Συγκοινωνιών: Αναστάσιος Ταβουλάρης.
- ✓ Υπουργός της Εθνικής Οικονομίας και προσωρινά της Δικαιοσύνης:

Γεώργιος Μπούμπουλης.

- ✓ Υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης:

Γεώργιος Χατζηκυριάκος.

- ✓ Υπουργός των Εσωτερικών: Ανδρέας Παναγιωτόπουλος.

Εκ των προρρηθέντων μόνον οι Γεώργιος Κοφινάς και Ανδρέας Παναγιωτόπουλος ήταν εξωκοινοβουλευτικοί.

Ο Σταμούλης ήταν δικηγόρος και είχε διατελέσει υπουργός της Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση Παπαναστασίου. Ο Ταβουλάρης υπήρξε απόστρατος αξιωματικός του στρατού ξηράς και κατέλαβε πρώτη φορά θέση στη Βουλή το 1923 με το κόμμα των Φιλελευθέρων. Ο Μπούμπουλης υπήρξε αξιωματικός του πολεμικού ναυτικού και μέλος της γνωστής σπετσιώτικης οικογένειας Μπούμπουλη. Ο Χαρατσής γράφει για αυτόν ότι *«είχε αποστρατευθεί με αίτησή του πριν 3 χρόνια, και ο οποίος-τόρα που*

²¹ Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια Βικιπαίδεια, λήμμα: «Κυβέρνηση Θεόδωρου Πάγκαλου 1925», https://el.wikipedia.org/wiki/Κυβέρνηση_Θεόδωρου_Πάγκαλου_1925, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

ήταν στα πράγματα-ξεαποστράτευσε τον εαυτό του, τον έκανε εν ενεργεία αντιπλοίαρχο, τον προήγαγε σε πλοίαρχο και πήρε πάλι την παλιά του αρχαιότητα, κρατώντας συνάμα και την θέση του υπουργού»²². Ο Γεώργιος Χατζηκυριάκος ήταν και αυτός απόστρατος αξιωματικός του πολεμικού ναυτικού και πρώτος εξάδελφος του Αλέξανδρου Χατζηκυριάκου. Ο Παναγιωτόπουλος υπήρξε έμπορος με σπουδές στη νομική. Αν και απουσίασε από τη Βουλή του 1923, είχε εκλεγεί πολλές φορές βουλευτής κατά το παρελθόν και είχε διατελέσει υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης στις κυβερνήσεις Ζαΐμη και Δραγούμη. Τα σχετικά με τον Κοφινά θα αναφερθούν σε επόμενο κεφάλαιο συγκεντρωτικά, μαζί με των λοιπών υπευθύνων της οικονομικής πολιτικής της δικτατορίας.

Ο Πάγκαλος όμως έπρεπε να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Δ' Εθνοσυνέλευση. Επειδή οποιαδήποτε συνεννόηση με τους Καφαντάρη και Μιχαλακόπουλο ήταν αδύνατη, αποφάσισε να προσεγγίσει τον Παπαναστασίου.

Ο ηγέτης της Δημοκρατικής Ένωσης, από τη μία επειδή είχε εκτεθεί με την προηγούμενη συμπεριφορά του και από την άλλη επειδή ήλπιζε ότι μπορούσε να κατευθύνει την κυβέρνηση, δέχτηκε έναντι όρων, να της δώσει ψήφο εμπιστοσύνης και να συμμετάσχουν στη σύνθεσή της τρεις φίλοι του, της εκλογής του Πάγκαλου.

Οι όροι του Παπαναστασίου υπήρξαν οι ακόλουθοι:

- ✓ Σύσταση 40μελούς (τελικά συγκροτήθηκε 30μελή) κοινοβουλευτικής επιτροπής προς επεξεργασία του Συντάγματος.
- ✓ Υποβολή του σχεδίου Συντάγματος που θα κατήρτιζε η επιτροπή στην Εθνοσυνέλευση.
- ✓ Επανάληψη των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης το αργότερο την 15^η Οκτωβρίου 1925.
- ✓ Ψήφιση του νέου Συντάγματος εντός δεκαπέντε ημερών από την επανάληψη των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης.
- ✓ Σύσταση Γερουσίας. Τα μέλη της κατά το 1/3 θα προέρχονταν από πληρεξούσιους της Εθνοσυνέλευσης και κατά τα 2/3 από εξωκοινοβουλευτικούς πολιτικούς.
- ✓ Μετατροπή της Εθνοσυνέλευσης μετά την ψήφιση του Συντάγματος και τον καταρτισμό της Γερουσίας σε απλή Βουλή, η οποία θα διαλυόταν στα τέλη

²² Σ. Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, Αθήνα 1985, τ. 1, σ. 130.

Δεκεμβρίου 1925 ή το αργότερο στα τέλη Φεβρουαρίου του 1926 και θα προκηρύσσονταν εκλογές.

- ✓ Διεξαγωγή δημοτικών και νομαρχιακών εκλογών.
- ✓ Ψήφιση της αναλογικής ως εκλογικό σύστημα.
- ✓ Παροχή εξουσιοδότησης στην κυβέρνηση για την έκδοση νομοθετικών διαταγμάτων κατά το χρόνο διακοπής των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης, μετά τη σύμφωνο γνώμη 25μελούς κοινοβουλευτικής επιτροπής.

Στην αρχή ο Πάγκαλος αποδέχτηκε τις προϋποθέσεις αυτές. Έτοιμοι μάλιστα ήταν να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση και οι εξής τρεις προσκεείμενοι στον Παπαναστασίου βουλευτές: ο Κωνσταντίνος Ρέντης ως υπουργός των Εξωτερικών, ο Ιωσήφ Κούνδουρος ως υπουργός της Δικαιοσύνης και ο Ριχάρδος Λιβαθινόπουλος ως υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης. Όμως, την τελευταία στιγμή, επειδή ο Πάγκαλος ζήτησε εν λευκώ εξουσιοδότηση για την έκδοση νομοθετικών διαταγμάτων, ο Παπαναστασίου αντέδρασε και έτσι ορκίστηκε μόνο ο Κούνδουρος υπουργός, διαχωρίζοντας τη θέση του από τον ηγέτη της Δημοκρατικής Ένωσης, στην κυβέρνηση του οποίου είχε συμμετάσχει ως υπουργός της Έννομης Τάξης. Ο Παπαναστασίου επέμεινε στην τήρηση του τελευταίου όρου με αποτέλεσμα την υπαναχώρηση του Πάγκαλου. Ο Κούνδουρος ήταν δικηγόρος και εξελέγη βουλευτής στις εκλογές του 1920 και του 1923.

Η κυβέρνηση Πάγκαλου εμφανίσθηκε στη Βουλή την 30^η Ιουνίου 1925. Λίγο νωρίτερα ο πρόεδρος της είχε υπογράψει ψήφισμα με όλους τους παραπάνω όρους, όπως τους διατύπωσε σε αυτό ο Παπαναστασίου. Ο νέος πρωθυπουργός ανέγνωσε τις προγραμματικές του δηλώσεις και κατέθεσε το προσυμφωνημένο ψήφισμα, η έγκριση του οποίου θα αποτελούσε και ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση.

Οι δηλώσεις του υπήρξαν τόσο σύντομες που ο Ηλίας Μπρεδήμας το 1960 σχολίασε στο έργο του ότι *«ασφαλώς διεκδικούν το ρεκόρ της συντομίας απ' όλας όσας ηκούσθησαν μέχρι σήμερα εντός του ελληνικού κοινοβουλίου»*²³.

Το ακριβές περιεχόμενό τους, που περιλαμβάνεται στο έργο του παραπάνω συγγραφέα, ήταν:

«Κύριοι πληρεξούσιοι.

²³ Η. Μπρεδήμας, *Η πρώτη Δημοκρατία*, Αθήνα 1960, σ. 412.

Η κυβέρνηση λαμβάνει την τιμήν να παρουσιασθή σήμερα ενώπιον της Συνελεύσεως καινοτομούσα δε εν τούτω: δεν προτίθεται να σας κουράση απαγγέλλουσα μακράς προγραμματικές δηλώσεις, ως εκείνας τας οποίας υμείς τε και ο Ελληνικός λαός ηκούσατε εν τω παρελθόντι.

Εν πλήρει επιγνώσει των μεγάλων δυσχερειών ενώπιον των οποίων ευρίσκεται το Κράτος εσωτερικώς και εξωτερικώς, ως και των τεραστίων ευθυνών ας ανέλαβεν επί των ώμων της η Κυβέρνησίς μου θα εργασθή δια πασών των δυνάμεών της όπως φανή ανταξία της εμπιστοσύνης, δι' ης ήθελεν τυχόν περιβληθή υπό της Συνελεύσεως. Ελπίζει ότι θα δυναθῆ να κατορθώση την εφαρμογήν χρηστής διοικήσεως ως και τον καθαρόν και την εύρυθμον λειτουργίαν όλων των δημοσίων υπηρεσιών. Ότι θα ανορθώση τα οικονομικά του Κράτους και θα οδηγήση εις ευνοϊκάς λύσεις τα εκκρεμή εξωτερικά προβλήματα. Ελπίζει ότι θ' ανασυντάξη και οργανώση τας εθνικάς κατά ξηράν και θάλασσαν δυνάμεις, ώστε να καταστή ταχέως το έθνος σεβαστόν εις τους εχθρούς ημών και πολύτιμος φίλος δια τους συμμάχους.

Είναι βεβαία ότι πάση θυσία και δια παντός ριζοσπαστικού μέτρου θα ανταποκριθῆ εις τας ελπίδας και τας αξιώσεις του πάσχοντος προσφυγικού κόσμου, όπως είναι επίσης απολύτως βεβαία ότι θα εμπεδώση πλήρως την τάξιν και την δημοσίαν ασφάλειαν καθ' όλον το Κράτος. Είναι βεβαία ότι κέκτηται ασφαλή περί τούτου τεκμήρια ότι θα εξαλείψη το εθνοκτόνον χάσμα, το οποίον υπήρξεν η πρωτεύουσα αιτία των εθνικών μας συμφορών. Με ακλόνητον πίστην και πεποίθησιν θα χωρήσωμεν επί το έργον βέβαιοι περί της επιτυχίας. Και εν τη συναισθήσει ότι δια της πολιτικής ημών θα προσφέρωμεν υπηρεσίαν εις την Πατρίδα, την Εθνοσυνέλευσιν και την Δημοκρατίαν θα ζητήσωμεν σήμερα όπως μας περιβάλλετε δια της εμπιστοσύνης σας»²⁴.

Κατά τη διεξαχθείσα συζήτηση ο Παπαναστασίου μίλησε αμέσως μετά τον Πάγκαλο. Αν και αναγνώρισε ότι το κίνημα αποτελούσε κτύπημα κατά της δημοκρατίας, το δικαιολόγησε αποδίδοντάς του αγνά ελατήρια. Τη βασική ευθύνη την επέρριψε στην κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου κατηγορώντας την ότι: «*παρ' όλα τα σφάλματα και τα ατυχήματα εις τα εξωτερικά, παρ' όλην την δυσφορίαν, την οποία είχε*

²⁴ Η. Μπρεδήμας, ό. π., σ. 412-414.

προκαλέσει εις το εσωτερικόν δεν ηγνώνει να εγκαταλίπη την αρχήν»²⁵ και συνέστησε την έγκριση του ψηφίσματος δίνοντας, κατά τον Δαφνή, «περιορισμένην εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση κατά χρόνον και περιεχόμενον»²⁶.

Ψήφο εμπιστοσύνης δήλωσαν με τη σειρά τους ότι θα έδιναν οι: Κονδύλης, Γονατάς και Τσιριμώκος. Την απόφασή τους δικαιολόγησαν θεωρώντας το ψήφισμα έναν επιτυχή συμβιβασμό που δέσμευε τους κινηματίες.

Οι Καφαντάρης και Μιχαλακόπουλος απείχαν από τη συνεδρίαση, εντούτοις αρκετοί από τα κόμματά τους παρέστησαν και ψήφισαν την κυβέρνηση. Οι δύο αρχηγοί, με δηλώσεις τους που δημοσίευσαν, χαρακτήρισαν την κυβέρνηση Πάγκαλου ως «έκνομον»²⁷.

Μόνον ο Θεμιστοκλής Σοφούλης από τους πολιτικούς αρχηγούς δήλωσε ότι θα καταψηφίσει το ψήφισμα και την κυβέρνηση. Χαρακτηριστικά σημεία της καυστικής ομιλίας του, όπως αυτά καταγράφονται στο έργο του Ρούσσου, είναι και τα εξής: *«Η Συνέλευσις δεν έχει πλέον την ικανότητα να προσδώση κοινοβουλευτικόν χαρακτήρα εις την Κυβέρνησιν. Δια της βιαίας ανατροπής της Κυβερνήσεως ουσιαστικώς κατηργήθη η Συνέλευσις αρθείσης της κυριάρχου αυτής εξουσίας, αρθείσης της εντολής αυτής, και μόνον η άμεσος προσφυγή εις τον λαόν, η δια νέας λαϊκής ετυμωγορίας έγκρισις των τετελεσμένων δύναται να δώσει την νομιμότητα και το κοινοβουλευτικόν κύρος εις την Κυβέρνησιν»*. Ανατρέποντας το επιχείρημα ότι το κίνημα υπήρξε αναπόφευκτο και οφείλεται σε ευγενή ελατήρια πρόσθεσε ότι το κίνημα *«...στερείται των βαθυτέρων ιστορικών αιτίων. Η μόνη βάσις, επί της οποίας εστηρίχθη το επικρατήσαν στρατιωτικόν κίνημα είναι ότι η Κυβέρνησις, η προκάτοχος, απέτυχε και εσωτερικώς και εξωτερικώς. Δεν χρειάζεται όμως μαντική δύναμις δια να προΐδη τις ότι μετά 1 ή 2 ή 3 ή 6 μήνας, μία μερίς και πάλιν του Στρατού θα θελήση να δικαιολογήση παρομοίαν ενέργειαν, χαρακτηρίζουσα την πολιτικήν και της παρούσης Κυβερνήσεως, ως αποτυχούσαν και εσωτερικώς και εξωτερικώς»*²⁸.

Ο πλέον επιθετικός λόγος υπήρξε του Παντελή Καρασεβδά, γνωστού στην Εθνοσυνέλευση για τις γραφικές του εκρήξεις. Με την αγόρευσή του εξαπέλυσε μύδρους κατά του Πάγκαλου αποκαλώντας τον μεταξύ άλλων *«Δον Κιχώτη»* και

²⁵ Δ. Μιχαλόπουλος, «Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και το κίνημα του Πάγκαλου», στα: Πρακτικά Συνεδρίου της 05-07 Δεκεμβρίου 1986 του Παντείου Πανεπιστημίου *«Αλέξανδρος Παπαναστασίου οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές απόψεις του»*, Αθήνα 1990, τ. 1, σ. 200.

²⁶ Γ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 1955, τ. 1, σ. 289.

²⁷ Η. Μπρεδήμας, *ό. π.*, σ. 415.

²⁸ Γ. Ρούσος, *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974*, Αθήνα 1975, τ. 6, σ. 432 και 434.

«*αρχομανή*». Ο Πάγκαλος προβλέποντας το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας τον άκουσε με υπομονή κατασκευάζοντας ένα χάρτινο κοκοράκι. Προς το τέλος της ομιλίας, τελείωσε και ο ίδιος την κατασκευή του. Τότε περιφρονώντας τον εξήλθε σιωπηρά της αίθουσας αφήνοντας στη θέση του το χάρτινο κοκοράκι, με τον Καρασεβδά να συνεχίζει τον δριμύ λόγο του αποκαλώντας τον «*δειλό*»²⁹.

Τελικά το ψήφισμα και κατά συνέπεια η κυβέρνηση έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από 185 πληρεξούσιους της Συνέλευσης, έναντι 14 και 9 λευκών επί 208 ψηφισάντων και συνόλου 397³⁰.

Ο δεκατέσσερις βουλευτές που καταψήφισαν την κυβέρνηση ήταν οι: Θεμιστοκλής Σοφούλης, Εμμανουήλ Σοφούλης, Παντελής Καρασεβδάς, Ιωάννης Παπαδάκης-Στάικος, Δημήτριος Χατζόπουλος, Βύρων Καραπαναγιώτης, Ιωάννης Λαδάς, Χαράλαμπος Γρηγορίου, Διονύσιος Λεονάρδος, Αλέξανδρος Κεντούρης, Αναστάσιος Ακρίδας, Γεώργιος Μόδης, Γεώργιος Τζώρτζης και Άγγελος Αγαπητός³¹.

Οι πληρεξούσιοι της Δ' Εθνοσυνέλευσης γνώριζαν ότι με την ψήφο τους νομιμοποίησαν τον Πάγκαλο προσφέροντας κοινοβουλευτικό μανδύα στην κυβέρνηση του. Όμως δεν υποπεύονταν ότι με την πράξη τους αυτή υπέγραψαν ταυτόχρονα τη θανατική καταδίκη της δημοκρατίας.

Πράγματι, οι προθέσεις του Πάγκαλου φάνηκαν από τις δηλώσεις του την επομένη ημέρα όπως αυτές παρουσιάζονται στο έργο του Δαφνή. Ο Πάγκαλος τόνισε ότι «*Είμεθα κατάστασις. Δι' ημάς δεν υπάρχει βενιζελισμός και κωνσταντινισμός, διότι δεν υπάρχουν πλέον τα εκπροσωπούντα τα δύο ταύτα κόμματα πρόσωπα. Ο μεν Βενιζέλος απέθανε πολιτικώς, ο δε Κωνσταντίνος φυσιολογικώς*»³².

Με τις ανωτέρω δηλώσεις του απέκλισε κάθε προσωρινότητα στην εξουσία του και εξέφρασε την αναζήτηση λαϊκού ερείσματος ως τρίτη κατάσταση ενδιάμεσα βενιζελικών και αντιβενιζελικών.

Πρώτη μέριμνά του υπήρξε η συμπλήρωση του υπουργικού συμβουλίου με προσωπικότητες αδιαμφισβήτητου κύρους. Το πρώτο δεκαήμερο του Ιουλίου ορκίστηκαν: ο Κωνσταντίνος Ρέντης ως υπουργός των Εξωτερικών, ο Φίλιππος Μανουηλίδης ως υπουργός της Υγιεινής και της Πρόνοιας, ο Ιωάννης Τσιριμώκος ως

²⁹ Γ. Ρούσος, *ό. π.*, σ. 434-436 και Φ. Γρηγοριάδης, *Ελληνική Δημοκρατία*, Αθήνα 1972, σ. 128-129.

³⁰ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 289.

³¹ Φ. Γρηγοριάδης, *ό. π.*, σ. 129.

³² Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 291.

υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης και ο αντιστράτηγος ε.α. Κωνσταντίνος Νίδερ ως υφυπουργός των Στρατιωτικών. Όλοι τους προέρχονταν από τη βενιζελική παράταξη.

Ο Ρέντης με σπουδές στη νομική και διπλωματική προϋπηρεσία είχε αναλάβει το υπουργείο των Εξωτερικών και στις κυβερνήσεις Γονατά και Παπαναστασίου. Ο Μανουηλίδης εκλέχτηκε βουλευτής Ραιδεστού το 1920 και Έβρου το 1923. Υπήρξε έμπορος και ως πολιτικός πρόβαλε ιδιαίτερα τα ζητήματα των προσφύγων. Ο Τσιριμώκος ήταν δικηγόρος, πρωτοεκλέχτηκε βουλευτής το 1906 και είχε διατελέσει επικεφαλής του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης και κατά την περίοδο 1912-1915. Μετά τη διάσπαση του κόμματος των Φιλελευθέρων τον Μάρτιο του 1924 ηγήθηκε μικροομάδας βουλευτών. Οι γιοι του Θαλής και Ηλίας ακολούθησαν επίσης πολιτική σταδιοδρομία, με γνωστότερο τον δεύτερο ο οποίος διατέλεσε και πρωθυπουργός το 1965. Ο αντιστράτηγος ε.α. Νίδερ υπήρξε ένας επιτυχημένος στρατιωτικός ηγέτης και συνάμα διαλλακτικός βενιζελικός.

Ο Πάγκαλος μαζί με τα αυταρχικά μέτρα που συστηματικά έλαβε για την επιβολή του καθεστώτος, προσπάθησε να παρουσιάσει την πολιτική του ως τρίτη κατάσταση, εκτός βενιζελισμού και αντιβενιζελισμού. Είχε την πεποίθηση ότι ο λαός κουρασμένος από τον μακροχρόνιο διχασμό θα τον ακολουθούσε. Την 27^η Αυγούστου λοιπόν, με δική του υπόδειξη, ο υπουργός των Εξωτερικών Ρέντης έστειλε τηλεγράφημα στις ελληνικές πρεσβείες με εντολή να αποφεύγουν κάθε επαφή με τον Βενιζέλο και να αγνοούν τις εισηγήσεις του. Παράλληλα, προσέγγισε σταδιακά αντιβενιζελικές προσωπικότητες που θα δέχονταν να συνεργαστούν μαζί του.

Τέλη Αυγούστου εκδηλώθηκε και μία από τις πρώτες προσπάθειες ανατροπής του Πάγκαλου. Το σχέδιο προέβλεπε τη σύλληψή του στη Λάρισα, κατά την επιστροφή από τη Θεσσαλονίκη, αλλά προδόθηκε εγκαίρως. Έτσι στην αμαξοστοιχία του που προπορεύθηκε, επιβιβάστηκε ένας λόχος του Δημοκρατικού Τάγματος της Θεσσαλονίκης, ενώ ο ίδιος ακολούθησε με ατμομηχανή. Οι συνωμότες στη Λάρισα βλέποντας αυτό δεν τόλμησαν να κινηθούν.

Το Φθινόπωρο πλησίαζε και μαζί του η ώρα που ο Πάγκαλος θα έπρεπε να τηρήσει τους όρους που είχε υποσχεθεί.

3.2. Η διάλυση της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης και η έκφανση της δικτατορίας

Η 30μελής επιτροπή συγκροτήθηκε κυρίως από μέλη της Δημοκρατικής Ένωσης. Εργάστηκε εντατικά και την 11^η Σεπτεμβρίου υπέγραψε το Σύνταγμα του οποίου ο Παπαναστασίου ζήτησε την άμεση δημοσίευση. Το νέο Σύνταγμα περιείχε πρωτοποριακές διατάξεις, όπως μονοετής πρωθυπουργική θητεία, προσωρινή Γερουσία και συνταγματική κατοχύρωση του αναλογικού εκλογικού συστήματος. Όμως η πλειοψηφία (80%) των πληρεξουσίων της Εθνοσυνέλευσης εναντιώθηκε στην άμεση δημοσίευση του Συντάγματος, όπως είχε συμφωνηθεί. Ο Πάγκαλος εκμεταλλευόμενος την κατάσταση ανέθεσε σε τριμελή υπουργική επιτροπή αποτελούμενη από τους Τσιριμώκο, Κούνδουρο και Σταμούλη την επεξεργασία του Συντάγματος. Την 24^η Ιουλίου ανακοίνωσε ότι θα προέβαινε σε δημοσίευσή του, από το οποίο όμως θα απαλείφονταν όσες διατάξεις δεν εγκρίνονταν από την πλειοψηφία της Εθνοσυνέλευσης.

Την 29^η Σεπτεμβρίου 1925 το Σύνταγμα υπογράφηκε από την κυβέρνηση και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*. Το πρωί της 30^{ης} Σεπτεμβρίου με απόφαση του Πάγκαλου γιορτάστηκε το γεγονός με δοξολογία στη Μητρόπολη και στρατιωτική παρέλαση. Όμως την ίδια ημέρα δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης* το Διάταγμα διάλυσης της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης, που είχε υπογραφεί από το υπουργικό συμβούλιο και από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας³³.

Ο Πάγκαλος δικαιολογήθηκε δηλώνοντας ότι η Δ΄ Συντακτική Εθνοσυνέλευση είχε χάσει την εμπιστοσύνη του Έθνους και δεν αντιπροσώπευε πια τη θέληση του ελληνικού λαού.

Εν μέρει είχε δίκιο. Το κοινό αίσθημα φάνηκε ότι ικανοποιήθηκε. Ο λαός είχε κουραστεί από τη συνέχιση του βίου μίας μονοπρόσωπης Συνέλευσης που αντί του συντακτικού της ρόλου ανέλωσε τον περισσότερο χρόνο της σε πολλά και σύντομα κυβερνητικά σχήματα και διαπληκτισμούς.

Ωστόσο, με τη διάλυση της Εθνοσυνέλευσης, ο Πάγκαλος δεν προκήρυξε άμεσα εκλογές, απλά αρκέσθηκε σε υποσχέσεις. Η όποια νομιμότητα είχε μέχρι εκείνη τη στιγμή η εξουσία του εξανεμίσθηκε με την κατ' ουσία κατάργηση του

³³ Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 275 τ. Α από 30-09-1925*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021 και σ. 101-102 του Παραρτήματος της παρούσας εργασίας.

κοινοβουλευτισμού. Η κυβέρνηση, για να προλάβει αντιδράσεις, ανακοίνωσε ότι οι βουλευτικές εκλογές θα γίνονταν τον Μάρτιο ή τον Απρίλιο του 1926. Ωστόσο στην πραγματικότητα ο Πάγκαλος συνέχισε να μεθοδεύει την αυταρχική προσωπική του εξουσία πετώντας τον κοινοβουλευτικό μανδύα που την περιέβαλε.

Το αξιοσημείωτο και πάλι της υπόθεσης είναι ότι η πλειοψηφία του πολιτικού κόσμου επιδοκίμασε την ενέργεια αυτή. Οι επικεφαλής της βενιζελικής παράταξης, που εξ αρχής δεν είχαν αποδεχθεί ή είχαν ανεχθεί την κυβέρνηση του Πάγκαλου, είχαν απελπιστεί από την αδυναμία της παρούσας Εθνοσυνέλευσης να λειτουργήσει. Από την άλλη πλευρά οι αντιβενιζελικοί ηγέτες απέβλεπαν σε μία νέα Βουλή, που θα εκπροσωπούσε και αυτούς. Η διάλυση της Εθνοσυνέλευσης προκάλεσε ικανοποίηση στους περισσότερους γιατί συνδέθηκε με ευνοϊκές για τα κόμματά τους εξελίξεις. Στην πραγματικότητα εθελοτυφλούσαν αδιαφορώντας για το γεγονός ότι ο Πάγκαλος δεν είχε καθορίσει ημερομηνία εκλογών.

Τη διάλυση της Εθνοσυνέλευσης κατέκριναν ο Καφαντάρης και ακόμη περισσότερο ο Παπαναστασίου. Ο τελευταίος, την 3^η Οκτωβρίου 1925, έχοντας πλέον αντιληφθεί την εξαπάτησή του από τον Πάγκαλο και τις δικτατορικές του προθέσεις, παρέδωσε προς δημοσίευση στις εφημερίδες διάγγελμα, ζητώντας τον σχηματισμό δημοκρατικής κυβέρνησης και την τάχιστη προκήρυξη εκλογών. Το κείμενό του, γεμάτο από δριμείς χαρακτηρισμούς για την παγκαλική κυβέρνηση, δημοσιεύτηκε ολόκληρο μόνο στην εφημερίδα *Δημοκρατία* προσκείμενη στο κόμμα της Δημοκρατικής Ένωσης. Μάλιστα για πρώτη φορά η εφημερίδα ανέγραφε, εκτός από τους εκδότες Ανδρέα και Δημήτριο Πουρναρά, ως πολιτικό διευθυντή και υπεύθυνο τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, για να εμποδίσει με το κύρος του τη δίωξη των εκδοτών και της εφημερίδας. Για τη δημοσίευση αυτή ο Παπαναστασίου παραπέμφθηκε άμεσα στο στρατοδικείο, όμως η δίκη αναβλήθηκε και τελικά ματαιώθηκε³⁴.

Η μακρά αναβολή διενέργειας εκλογών προκάλεσε τριγμούς στο κυβερνητικό σχήμα. Στο υπουργικό συμβούλιο της 13^{ης} Οκτωβρίου η πλειοψηφία των μελών του τάχθηκε υπέρ της διενέργειας εκλογών τον Μάρτιο του 1926. Τις επόμενες ημέρες εμμένοντας στην άμεση προκήρυξη εκλογών παραιτήθηκαν από υπουργοί ο Φίλιππος Μανουηλίδης (Υγιεινής και Πρόνοιας), ο Ιωάννης Κανναβός

³⁴ Συλλογικό έργο, *Αλέξανδρος Παπαναστασίου: Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1987, σ. 50-51.

(Γενικός Διοικητής Μακεδονίας), ο Ιωάννης Τσιριμώκος (Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης) και ο Κωνσταντίνος Ρέντης (Εξωτερικών). Στη θέση του Μανουηλίδη τοποθετήθηκε ο Κωνσταντίνος Φίλανδρος, ενώ στη θέση του Κανναβού ο Ανδρέας Παναγιωτόπουλος, που παραχώρησε το υπουργείο των Εσωτερικών στον Θεόδωρο Πάγκαλο. Ο Φίλανδρος υπήρξε εκπαιδευτικός προερχόμενος και αυτός από τη βενιζελική παράταξη, με την οποία είχε εκλεγεί βουλευτής το 1920 και το 1923. Την προσωρινή διεύθυνση του υπουργείου των Εξωτερικών ανέλαβε ο υπουργός των Ναυτικών Χατζηκυριάκος.

Ο Πάγκαλος όμως, για να αντιμετωπίσει την ολοένα αυξανόμενη αντίδραση της βενιζελικής παράταξης, διεύρυνε τα ανοίγματα συνεργασίας που ήδη είχε αναπτύξει προς την αντιβενιζελικούς.

Έτσι την 20^η Οκτωβρίου 1925 εισήλθε στην κυβέρνηση ως υπουργός της Παιδείας ο Λουκάς Κανακάρης-Ρούφος, ο οποίος λίγες ημέρες αργότερα, την 6^η Νοεμβρίου 1925, ορκίστηκε υπουργός των Εξωτερικών παραχωρώντας τη θέση του στον πρώην παπαναστασιακό Ριχάρδο Λιβαθινόπουλο. Ομοίως στον αντιβενιζελικό δικηγόρο Γεώργιο Σεχιώτη, που εκλέγηκε βουλευτής για πρώτη φορά το 1923, δόθηκε την 31^η Οκτωβρίου το υπουργείο της Εθνικής Οικονομίας. Ο μέχρι τότε υπουργός Γεώργιος Μπούμπουλης μετακινήθηκε ως Γενικός Διοικητής Θράκης και στη συνέχεια ως Γενικός Διοικητής Μακεδονίας. Ο Κανακάρης-Ρούφος, με σπουδές στη νομική, ξεκίνησε την πολιτική του καριέρα με το κόμμα των Φιλελευθέρων και διατέλεσε πολλάκις βουλευτής Πατρών. Συμμετείχε στην κυβέρνηση Καλογερόπουλου ως υπουργός των Εσωτερικών. Μετά το κίνημα της Εθνικής Αμύνης δήλωσε τη στήριξή του στον Κωνσταντίνο. Ανέλαβε το υπουργείο της Εθνικής Οικονομίας στη δεύτερη κυβέρνηση Γούναρη και στην κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη. Ο Λιβαθινόπουλος υπήρξε γιατρός και εξελέγη για πρώτη φορά βουλευτής το 1923 με τη Δημοκρατική Ένωση.

Την 6^η Νοεμβρίου ο Γεώργιος Κοφινάς παραιτήθηκε από υπουργός των Οικονομικών. Το υπουργείο ανέλαβε αυτοπροσώπως ο Πάγκαλος με υφυπουργό τον Δημήτριο Τανταλίδη, τον οποίο και προήγαγε τον Φεβρουάριο του 1926 σε υπουργό.

Εντωμεταξύ την 24^η Οκτωβρίου διεξήχθησαν οι δημοτικές και κοινοτικές εκλογές. Οι εκλογές αυτές είχαν προκηρυχτεί τον Αύγουστο του 1925 βάσει της συμφωνίας με τον Παπαναστασίου και ήταν οι πρώτες που διεξάγονταν μετά το 1914. Στην Αθήνα και στον Πειραιά εκλέχθηκαν αντίστοιχα οι βενιζελικοί Σπυρίδων

Πάτσης και Τάκης Παναγιωτόπουλος. Στη Θεσσαλονίκη, όπου υπήρξε πλήρης κατακερματισμός των δυνάμεων, νικητής αναδείχθηκε ο Μηνάς Πατρίκιος. Ο Πάγκαλος όμως ακύρωσε τις εκλογές, επειδή ο Πατρίκιος είχε υποστηριχθεί κυρίως από την αριστερά και το προσφυγικό στοιχείο. Στις εκλογές που επανελήφθησαν τον Δεκέμβριο, ο Πατρίκιος επανεξελέγη και τότε ο δικτάτορας σκαρφίστηκε να αποπέμψει επτά δημοτικούς του σύμβουλους αντικαθιστώντας τους με ισάριθμους της μειοψηφίας!

Τον Οκτώβριο του 1926 πραγματοποιήθηκε επίσης η σύλληψη και η απέλαση στην Ιταλία του αντιστράτηγου ε.α. Νικόλαου Πλαστήρα. Ο αρχηγός του κινήματος του 1922 όταν έγινε το πραξικόπημα του Πάγκαλου βρισκόταν στην Καρδίτσα. Μετά τη διάλυση της Εθνοσυνέλευσης αποφάσισε να επιστρέψει στην Αθήνα για να συμμετάσχει στα σχέδια ανατροπής. Πράγματι την 7^η Οκτωβρίου, αφού κατάφερε να ξεφύγει από την παρακολούθηση της Χωροφυλακής, έφτασε στην πρωτεύουσα. Ο Πάγκαλος πληροφορήθηκε το ξενοδοχείο διαμονής του και έστειλε δύναμη με επικεφαλής τον φρούραρχο Αθηνών Ναπολέον Ζέρβα. Ο Πλαστήρας όμως ειδοποιήθηκε έγκαιρα και την 9^η Οκτωβρίου, λίγο πριν τη σύλληψη, διέφυγε της εξωτερικής αστυνομικής παρακολούθησης και εξαφανίστηκε. Το γεγονός εξόργισε τον Πάγκαλο, που διέταξε τη σύλληψη των Γεωργίου Παπανδρέου, Νικολάου Βεντήρη και Κωνσταντίνου Παπαμαντέλου, υпасπιστή του Πλαστήρα, με την κατηγορία της φυγάδευσης. Ακολούθως την 11^η Οκτωβρίου εξέδωσε προκήρυξη απειλώντας με την ποινή του θανάτου όποιους τον απέκρυπταν. Τελικά την 24^η Οκτωβρίου καταδόθηκε στην κυβέρνηση το κρησφύγετο του στρατηγού. Αμέσως το σπίτι περικυκλώθηκε από δυνάμεις της Χωροφυλακής και στάλθηκε πάλι ο Ζέρβας να τον συλλάβει. Ακολούθησαν δραματικές και κωμικές ταυτόχρονα σκηνές. Ο Πλαστήρας προσπάθησε να διαφύγει πηδώντας από την ταράτσα του σπιτιού στις γειτονικές ταράτσες. Έγινε όμως αντιληπτός, αντηλλάγησαν πυροβολισμοί και αδυνατώντας να διαφύγει, επέστρεψε στο σπίτι όπου κρυβόταν. Από εκεί διεμήνυσε στους διώκτες του ότι θα παραδιδόταν μόνο σε στρατηγό. Κλήθηκε ο διοικητής του Α΄ Σώματος Στρατού αντιστράτηγος Τσερούλης, στον οποίο και παραδόθηκε. Αμέσως μεταφέρθηκε στον Πειραιά και κατόπιν στο αντιτορπιλικό Λέων, με το οποίο πρωινές ώρες της 25^{ης} Οκτωβρίου απέπλευσε για το Μπρίντιζι. Πριν την αναχώρησή του ο Πανσανίας Κατσώτας, υпасπιστής του Πάγκαλου, του παρέδωσε ένα

διαβατήριο θεωρημένο από τις ιταλικές αρχές και μαζί του πρόσφερε το ποσό των 10.000 γαλλικών φράγκων που όμως ο Πλαστήρας αρνήθηκε να παραλάβει³⁵.

Οι φανατικοί αντιβενιζελικοί, σατιρίζοντας την καταδίωξή του στις ταράτσες και τα κεραμίδια των αθηναϊκών σπιτιών, παρέφρασαν το παρωνύμιο του «μαύρου καβαλάρη», που του είχαν προσδώσει οι θαυμαστές του, σε «μαύρο γάτο»³⁶.

Την 20^η Νοεμβρίου 1925 ο Πάγκαλος απέστειλε προσκλήσεις στους πολιτικούς αρχηγούς (Καφαντάρη, Μιχαλακόπουλο, Κονδύλη, Σοφούλη, Παπαναστασίου, Μεταξά, Ράλλη, Ζαβιτσιάνο, Τσιριμώκο, Μανουηλίδη, Πωπ, Δεμερτζή, Τσαλδάρη και Λεωνίδα) ώστε να συζητήσουν τις προϋποθέσεις διενέργειας εκλογών. Ανταποκρίθηκαν όλοι πλην των Σοφούλη και Μανουηλίδη. Η αποδοχή της πρόσκλησης και η συμμετοχή στις συσκέψεις που ακολούθησαν υπό την προεδρία του Πάγκαλου, όπως εύστοχα συμπεραίνει ο Δαφνής, «είχε την σημασίαν αναγνώρισεως εις τον Πάγκαλον απολύτου του δικαιώματος να έχει την πρωτοβουλίαν επί του θέματος και την ευθύνην δια την διεξαγωγήν των εκλογών. Κάτι περισσότερο, ωρισμένοι αρχηγοί, ως ο Ι. Μεταξάς, υπεστήριζαν ότι η κυβέρνησις Παγκάλου μέχρι των εκλογών έπρεπε να διατηρήση τα εξαιρετικά δικαιώματα τα οποία είχε αυτοπεριβληθή»³⁷.

Στις συσκέψεις της 21^{ης}, 23^{ης} και 24^{ης} Νοεμβρίου υπήρξε διάσταση απόψεων. Οι βενιζελικοί αρχηγοί ζήτησαν την άμεση προκήρυξη εκλογών, ενώ οι αντιβενιζελικοί επέμειναν στην εξασφάλιση προϋποθέσεων αδιάβλητης διεξαγωγής της διαδικασίας, ζητώντας εκκαθάριση εκλογικών καταλόγων και σαφές εκλογικό σύστημα.

Η κυριότερη διαφωνία προέκυψε για το πολιτειακό. Ο Πάγκαλος αρχικά τους ζήτησε να μη θέσουν καθεστωτικό ζήτημα στις εκλογές, αλλά στη συνέχεια περιορίστηκε με το να δεσμευτούν ότι δε θα επιχειρήσουν πολιτειακή μεταβολή την επόμενη πενταετία. Οι Τσαλδάρης και Δεμερτζίδης όμως αρνήθηκαν οποιαδήποτε δέσμευση.

Ο Πάγκαλος, εκμεταλλευμένος τις μεταξύ τους διαφωνίες, τους παρουσίασε ως ανίκανους να συμφωνήσουν σε μια κοινή βάση που θα οδηγούσε τη χώρα στον ομαλό κοινοβουλευτικό βίο. Αποσκοπώντας πάντα στη διατήρηση της πολιτικής

³⁵ Σ. Αναστασάκος, *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, Αθήνα 2009, τ. 3, σ. 489.

³⁶ Φ. Γρηγοριάδης, *ό. π.*, σ. 135.

³⁷ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 305-306.

εκτροπής που ο ίδιος είχε δημιουργήσει, ανέβαλε και πάλι την απόφαση διεξαγωγής βουλευτικών εκλογών. Ωστόσο, για να παραπλανήσει και να καθησυχάσει τους πολιτικούς και την κοινή γνώμη, αποφάσισε να δώσει μία επίφαση δημοκρατικότητας στο καθεστώς του. Προκήρυξε γερουσιαστικές εκλογές για τη 10^η Ιανουαρίου 1926.

3.3. Η συγκέντρωση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας

Την 3^η Ιανουαρίου 1926 δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες κοινή ανακοίνωση των Καφαντάρη, Παπαναστασίου και Μιχαλακόπουλου με την οποία γνωστοποίησαν τη συμφωνία τους για κάθοδο στις γερουσιαστικές εκλογές με κοινούς συνδυασμούς. Μία τέτοια προοπτική απειλούσε με ήττα τους κυβερνητικούς συνδυασμούς. Τότε ο Πάγκαλος θα έπρεπε να παραδώσει την εξουσία. Έτσι όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σπυρίδων Μαρκεζίνης: *«Τα προσχήματα εγκατελείφθησαν και απεφασίσθη η επιβολή ανοικτής δικτατορίας με στήριγμα τον Στρατόν»*³⁸.

Το μεσημέρι της ίδιας ημέρας ο Πάγκαλος παραβρέθηκε στην Αγία Παρασκευή σε γεύμα της Ταξιαρχίας Δημοκρατικής Φρουράς. Την Ταξιαρχία την είχε σχηματίσει ο ίδιος θέτοντας τα Δημοκρατικά Τάγματα υπό την ενιαία διοίκηση του συνταγματάρχη Θεόφιλου Βουτσινά.

Στον λόγο που εκφώνησε αναφέρθηκε στις επεμβάσεις του στρατού το 1909 και το 1922, τις οποίες τις χαρακτήρισε σωτήριες. Τόνισε ότι το κίνημα του 1909 οδήγησε στο μεγαλόπνοο έργο του Βενιζέλου που καταστράφηκε από τις εκλογές του 1920, ενώ το έργο του κινήματος του 1922 έμεινε ημιτελές γιατί παρέδωσε την εξουσία στα κόμματα. Κατόπιν κατηγόρησε τους κοινοβουλευτικούς για αδιαλλαξία και υπονόμευση του κυβερνητικού προγράμματος και κατέληξε λέγοντας ότι *«Επειδή βλέπω ότι είναι αδύνατον πλέον να εμπιστευόμεθα εις τον κοινοβουλευτισμόν, δια τούτο απεφάσισα ν' αλλάξω την μέχρι τούδε πορεία μου. Εις το εξής στηρίζομαι εις την εμπιστοσύνην του στρατού, όστις αποτελεί την νησίδα των εθνικών ελπίδων»*³⁹.

Ο Πάγκαλος στη συνέχεια επέστρεψε στην Αθήνα και τα Τάγματα παρέλασαν ενώπιόν του επευφημώντας τον. Το ίδιο βράδυ ανακοινώθηκε από το πολιτικό του γραφείο ότι *«Κατόπιν της στάσεως και των δηλώσεων ενίων αρχηγών πολιτικών κομμάτων, εκ των οποίων διαπιστούται ότι, παρά τας επικλήσεις και τας συστάσεις της κυβερνήσεως, παραμένουν αδιάλλακτοι εις τας αντιλήψεις των περι*

³⁸ Σ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1978, τ. 3, σ. 96.

³⁹ Θ. Βερεμής, *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Αθήνα 2018, σ. 164.

αποδόσεως κομματικής χροιάς εις τας εκλογάς της Γερουσίας, η κυβέρνησις αναβάλλει επ' αόριστον τας εκλογάς δια την Γερουσίαν»⁴⁰.

Την 5^η Ιανουαρίου, με διάγγελμά του απευθυνόμενο προς τον ελληνικό λαό, τον στρατό και τον στόλο, ανακοίνωσε ότι αναλάμβανε ο ίδιος τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία, επιβάλλοντας απροκάλυπτη δικτατορία.

Πρωτότυπη και συνάμα τραγελαφική υπήρξε η προσπάθεια απόδοσης στο διάγγελμα χαρακτήρα θεμελιώδη νόμου. Ειδικότερα, αφού ενημερώθηκε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας για το περιεχόμενό του και δεν έφερε αντίρρηση, την 4^η Ιανουαρίου δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*⁴¹.

Η απόφαση αυτή του Πάγκαλου αιφνιδίασε ακόμα και στενούς συνεργάτες του, καθώς ελάχιστοι τη γνώριζαν εκ των προτέρων. Ο Χατζηκυριάκος έσπευσε αμέσως να παραιτηθεί και παρά τις προσπάθειες του δικτάτορα δεν άλλαξε γνώμη. Στο υπουργείο των Ναυτικών αντικαταστάθηκε από τον Νικόλαο Μπόταση, απόστρατο αξιωματικό του πολεμικού ναυτικού και διπλωμάτη. Επίσης παραιτήθηκε από το υπουργείο της Εθνικής Οικονομίας ο Σεχιώτης και η προσωρινή διεύθυνση του υπουργείου ανατέθηκε στον υπουργό της Γεωργίας Σταμούλη.

Τον Φεβρουάριο του 1926 είχε προετοιμαστεί να εκδηλωθεί νέα προσπάθεια ανατροπής του δικτάτορα με πρωταγωνιστές τους Παπαναστασίου και Κονδύλη. Η συνωμοσία καταδόθηκε έγκαιρα και ο Πάγκαλος προέβη τη 18^η Φεβρουαρίου σε συλλήψεις και εκτοπίσεις των πολιτικών και των στρατιωτικών που είχαν αναμειχθεί. Οι Καφαντάρης, Παπαναστασίου και Κονδύλης εκτοπίστηκαν στη Σαντορίνη.

Αξίζει να σημειωθεί ότι την 11^η Αυγούστου του 1925 το ηφαίστειο του νησιού είχε εκραγεί, χωρίς να υπάρξουν θύματα. Από την ηφαιστειακή δραστηριότητα είχε δημιουργηθεί μία μικρή νησίδα η οποία ονομάστηκε Δάφνη, από το ομώνυμο ελληνικό τορπιλοβόλο που τυχαία βρέθηκε πλησίον της Σαντορίνης και πρώτο κατέπλευσε σε αυτή. Οι εκχύσεις λάβας συνένωσαν τη Δάφνη με τη Μικρή και τη Νέα Καμένη δημιουργώντας έναν ενιαίο σχηματισμό, στον οποίο αποδόθηκε και πάλι η ονομασία Νέα Καμένη. Ακολούθησαν συχνότατες εκρήξεις που μετά από ένα τρίμηνο μειώθηκαν και τέλη Μαΐου του 1926 διεκόπησαν. Τη χρονική λοιπόν

⁴⁰ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 307.

⁴¹ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 1 τ. Α από 04-01-1926*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021 και σ. 103-104 του Παραρτήματος της παρούσας εργασίας.

περίοδο που είχαν αραιώσει οι εκρήξεις ο Πάγκαλος επέλεξε τη Σαντορίνη ως τόπο εκτοπισμού τους. Η παραμονή τους στο νησί είναι βέβαιο ότι δεν ενείχε κινδύνους για τη ζωή τους και η ηφαιστειακή δραστηριότητα είχε αυξήσει την επιστημονική και τουριστική προσέλευση. Παρόλα αυτά το κριτήριο της επιλογής του Πάγκαλου δεν έγινε γνωστό. Πιθανόν να ήθελε να τους εξευμενίσει, ή να απαλύνει τον εκτοπισμό τους, ίσως όμως και να τους ειρωνευτεί επιβάλλοντάς τους την ηφαιστειακή παρατήρηση.

Πάντως οι συλλήψεις των πολιτικών και μία σκανδαλώδη σύμβαση που είχε υπογράψει ο υφυπουργός των Εσωτερικών για την προμήθεια σιταριού προκάλεσαν αναβρασμό και δυσφορία στην κοινή γνώμη. Ο Πάγκαλος, για να αντιμετωπίσει την κρίση, προχώρησε τον Μάρτιο σε ευρύ κυβερνητικό ανασχηματισμό. Με την σταδιακή απομάκρυνση ή αποχώρηση πολλών «πολιτικών» υπουργών άρχισε να επιζητά την αντικατάστασή τους και με επιστήμονες ή τεχνοκράτες. Η αλλαγή των υπουργών αποδείχθηκε δύσκολη, καθώς «δεν εύρισκε πρόσωπα να τους αντικαταστήσει. Οι περισσότεροι προς τους οποίους απετάθη ηρνήθησαν»⁴². Τελικά την 5^η Μαρτίου ο διακεκριμένος πανεπιστημιακός καθηγητής μετεωρολογίας και αστρονομίας Δημήτριος Αιγινήτης ανέλαβε το υπουργείο της Παιδείας, ο καθηγητής της τότε Ανωτάτης Εμπορικής Γεώργιος Χαριτάκης το υπουργείο της Γεωργίας, Βιομηχανίας και Εμπορίου και ο υποστράτηγος ε.α. Γεώργιος Σπυρίδωνος το υπουργείο των Εσωτερικών.

Ωστόσο τα σχέδια για την ανατροπή του δικτάτορα δεν σταμάτησαν. Τον Απρίλιο ο Πάγκαλος πληροφορήθηκε νέες συνωμοτικές κινήσεις του Πλαστήρα και ότι ο τελευταίος ήδη βρισκόταν στη Γιουγκοσλαβία. Αμέσως ζητήθηκε από την κυβέρνηση του Βελιγραδίου η παρακολούθηση των κινήσεων του. Επειδή τα ίχνη του χάθηκαν και ο Πάγκαλος πιθανολόγησε ότι είχε ήδη εισέλθει κρυφά στη χώρα, την 7^η Απριλίου τον επικήρυξε με το ποσό των 200.000 δραχμών ως αμοιβή για όποιον απεκάλυπτε το κρησφύγετό του και των 500.000 δραχμών για όποιον τον συλλάμβανε⁴³. Την επομένη ημέρα, με δηλώσεις του στις εφημερίδες, διευκρίνισε ότι η επικήρυξη αφορούσε μόνο την κατάδοση και τη σύλληψή του και όχι τον φόνο του, για τον οποίον όχι μόνο δεν θα πληρωνόταν κανένα ποσό, αλλά θα ασκείτο και η

⁴² Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 312.

⁴³ Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, Αθήνα 1974, τ. 2, σ. 45.

δέουσα ποινική δίωξη⁴⁴. Την επικήρυξη ανακάλεσε με νεώτερη απόφασή του την 8^η Ιουλίου 1926 θεωρώντας ότι εξέλιπαν οι λόγοι⁴⁵.

Την 8^η Απριλίου 1926 εκδηλώθηκε κίνημα στη Θεσσαλονίκη με ηγέτες τον συνταγματάρχη Τζαβέλλα και τους αντισυνταγματάρχες Καρακούφα και Μπακιρτζή. Οι αξιωματικοί αυτοί είχαν πρωταγωνιστήσει στο πραξικόπημα του Πάγκαλου. Η μεταστροφή τους οφείλεται κυρίως στη συνεργασία του δικτάτορα με τους αντιβενιζελικούς και στην επαναφορά απότακτων αντιβενιζελικών αξιωματικών στο στρατό. Οι κινηματίες, σύμφωνα με το σχέδιο, αφού επικρατούσαν στη Θεσσαλονίκη θα κινούνταν σιδηροδρομικώς για να καταλάβουν την Αθήνα, ενισχυόμενοι καθ' οδόν με στρατιωτικές δυνάμεις της Λάρισας. Εντούτοις η εξέγερση περιορίστηκε σε λίγες μόνο μονάδες της Θεσσαλονίκης. Η κυβέρνηση την κατέστειλε εύκολα μέσα σε λίγες ώρες και οι τρεις επικεφαλής καταδικάστηκαν σε θάνατο. Ο Πάγκαλος ανέστειλε την εκτέλεση της ποινής και με την εκλογή του στην Προεδρία της Δημοκρατίας τους αμνήστευσε.

3.4. Η ανάληψη της Προεδρίας της Δημοκρατίας

Τη 15^η Μαρτίου 1926 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Παύλος Κουντουριώτης αποφάσισε επιτέλους να αντιδράσει, υποβάλλοντας αιφνιδιαστικά την παραίτησή του. Έλπριζε ότι με την ενέργειά του αυτή θα εξανάγκαζε τον δικτάτορα να εγκαταλείψει την εξουσία.

Ο Πάγκαλος προσπάθησε να τον μεταπείσει κρατώντας επί τριήμερο μυστική την παραίτηση. Δεν τα κατάφερε όμως και τότε αποφάσισε να μεθοδεύσει την αναρρίχησή του στο ύπατο αξίωμα του κράτους.

Τη 18^η Μαρτίου δημοσίευσε την παραίτηση Κουντουριώτη και ταυτόχρονα Συντακτική Απόφαση προκήρυξης εκλογών απευθείας από τον λαό για την ανάδειξη του νέου Προέδρου⁴⁶. Οι εκλογές ορίστηκαν για την 4^η Απριλίου περιορίζοντας τα όρια ηλικίας των υποψηφίων μεταξύ 45 και 65 ετών. Με αυτόν τον τρόπο απέκλεισε τους Κουντουριώτη και Ζαΐμη. Τις επόμενες ημέρες προετοιμάστηκε να κατεβάσει

⁴⁴ Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, τ. 2, σ. 45.

⁴⁵ Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, τ. 2, σ. 46.

⁴⁶ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 95 τ. Α από 18-03-1926*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021 και σ. 105-106 του Παραρτήματος της παρούσας εργασίας.

την ηλικία στα 60 για να αποκλείσει και τον Βενιζέλο, αλλά δεν χρειάστηκε καθώς αυτός αρνήθηκε την υποψηφιότητα.

Στην απολογία του ενώπιον της ανακριτικής επιτροπής της Βουλής το 1928, δικαιολόγησε την απόφασή του για τα όρια ηλικίας, τονίζοντας μεταξύ άλλων και τους γάμους που οι παραπάνω τρεις πολιτικοί τέλεσαν σε προχωρημένη ηλικία! Ανέφερε τότε ότι *«Ομολογώ επιπλέον ότι έχω την γνώμη ότι εν Ελλάδι λόγω του κλίματος ίσως, το γήρας, ουκ έρχεται μόνον ως έλεγον οι σοφοί πατέρες μας, αλλά προκαλεί ταχύτεραν και περισσοτέραν η εις άλλας χώρας φθοράν των ψυχικών, διανοητικών και σωματικών δυνάμεων. Και έχω την γνώμη ταύτην παρ' όλον το αντίθετον τεκμήριον το οποίο τυχόν δημιουργούν οι εν προβεβηκυία ηλικία τελούμενοι γάμοι των πλείστων πολιτευτών παρ' ημίν διότι όντως εκ συμπτώσεως και οι τρεις υποψήφιοι κ.κ. Ζαΐμης, Βενιζέλος, Κουντουριώτης τυγχάνουν οψίγαμοι»*⁴⁷.

Το Σύνταγμα όριζε ότι η Βουλή και η Γερουσία αναδεικνυαν τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας σε κοινή ψηφοφορία. Επειδή όμως τα δύο αυτά σώματα δεν υπήρχαν, ο Πάγκαλος αποφάσισε να εκλεγεί απευθείας από τον λαό. Για να το επιτύχει, θέλησε να τροποποιήσει τις διατάξεις του Συντάγματος, περιλαμβάνοντας άρθρα με ουσιαστικές αρμοδιότητες για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και με την εκλογή του από τον λαό, κατά το πρότυπο των Η.Π.Α. Προς τον σκοπό αυτό κάλεσε διάφορους νομομαθείς και καθηγητές (Κωνσταντίνο Τριανταφυλλόπουλο, Κυριάκο Βαρβαρέσσο, Θρασύβουλο Πετμεζά, Θεόδωρο Αγγελόπουλο και Αλέξανδρο Σβώλο) αλλά αντιμετώπισε την απροθυμία τους.

Είναι αποκαλυπτικός και διασκεδαστικός ο διάλογος του με τον καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Θρασύβουλο Πετμεζά, όπως αυτός συμπεριλαμβάνεται στο έργο του Δαφνή:

«Πρώτος ωμίλησεν ο Πετμεζάς. Ορθά-κοφτά του παρετήρησε: ‘‘Δεν μου λες, κυρ-Θόδωρε, με ποιο δικαίωμα θα κάμης μεταβολήν του Συντάγματος;’’

*Ο δικτάτωρ, που συνεδέετο από χρόνια με τον Πετμεζάν, εγέλασε: ‘‘Καημένε Θρασύβουλε, του είπε, πάντα ο ίδιος θα είσαι. Να σου πω με ποιο δικαίωμα. Την πρώτην ημέραν που θα το διαβάσει ο κόσμος, θα εκπλαγή. Την επομένην θα πη: Για να δούμε. Μπορεί να είναι καλό! Μετά 5-6 ημέρες θα το έχει ξεχάσει. Μ' αυτό το δικαίωμα θα το τροποποιήσω ’’»*⁴⁸.

⁴⁷ Θ. Πάγκαλος, *Η απολογία του Θ. Παγκάλου*, Αθήνα 1928, σ. 50.

⁴⁸ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 313.

Όλοι τους του υπέδειξαν ότι μία τέτοια μεταβολή απαιτούσε την προηγούμενη έγκριση του λαού. Ο Πάγκαλος, αδιαφορώντας για τη διαδικασία που του πρότειναν, ανέθεσε την τροποποίηση σε επιτροπή υπό την προεδρία του υπουργού της Γεωργίας, Βιομηχανίας και Εμπορίου, Χαριτάκη αλλά τελικά η Συντακτική Πράξη που ετοιμάστηκε δε δημοσιεύθηκε. Φαίνεται ότι ο δικτάτορας τελικά θεώρησε περιττή τη δημοσίευση, αφού ο ίδιος είχε ανακοινώσει τις αποφάσεις του.

Βενιζελικά και αντιβενιζελικά κόμματα υπέδειξαν ως κοινή υποψηφιότητα τον Κωνσταντίνο Δερμετζή. Σύντομα όμως διαπιστώθηκε ότι το πρόσωπο του είχε μικρή απήχηση στο εκλογικό σώμα. Οι βενιζελικοί δεν τον ήθελαν καθώς προερχόταν από την αντίπαλη παράταξη και οι αντιβενιζελικοί για τη μετριοπάθειά του. Αυτό φάνηκε και στις πολιτικές συγκεντρώσεις των δύο υποψηφίων, όπου αυτή του Πάγκαλου ήταν σαφώς μεγαλύτερη.

Παρόλα αυτά ο δικτάτορας, για να θέσει υπό τον έλεγχό του την εκλογική διαδικασία, όρισε τμηματικά τη διεξαγωγή της, την Κυριακή 4^η Απριλίου σε 12 νομούς και την επόμενη Κυριακή 11^η Απριλίου σε 23 νομούς, επικαλούμενος τεχνικούς λόγους. Η νέα μεθόδευση προκάλεσε την άμεση απόφαση απόχης των κομμάτων από τις εκλογές.

Το τελικό εκλογικό αποτέλεσμα έδωσε 782.589 ψήφους στον Πάγκαλο και 56.126 στον Δεμερτζή⁴⁹. Η αποχή ευνόησε τον Πάγκαλο και η νοθεία θεωρείται δεδομένη. Πάντως όλοι οι αναλυτές της περιόδου παραδέχονται ότι ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των ψηφοφόρων επέλεξε τον Πάγκαλο.

Τη 18^η Απριλίου ορκίστηκε Πρόεδρος της Δημοκρατίας χωρίς να περιμένει την απόφαση της ολομέλειας του Αρείου Πάγου που εκδόθηκε τη 15^η Μαΐου, κομπάζοντας ότι αποτελεί τον πρώτο αιρετό Πρόεδρο της Ελληνικής Δημοκρατίας.

3.5 Ο διορισμός της κυβέρνησης Ευταξία

Ο δικτάτορας, αφού ανήλθε στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, απελευθέρωσε τους πολιτικούς που είχε εκτοπίσει στη Σαντορίνη και άρχισε να αναζητά το πρόσωπο που θα του ανέθετε την πρωθυπουργία. Ως τότε αποφάσισε να διατηρήσει και τα δύο αξιώματα διασύροντας εντελώς το δημοκρατικό πολίτευμα.

⁴⁹ Σ. Μαρκεζίνης, *ό. π.*, σ. 104.

Πλέον κατάλληλος θα θεωρείτο αυτός που θα διέθετε αυξημένο κύρος και διάθεση να περιοριστεί σε διεκπεραιωτικό ρόλο, παραχωρώντας την ουσιαστική διακυβέρνηση της χώρας στον Πάγκαλο. Αυτό όμως αποδείχθηκε εξαιρετικά δύσκολο.

Στην αρχή απευθύνθηκε στον παλιό του προϊστάμενο αντιστράτηγο ε.α. Λεωνίδα Παρασκευόπουλο. Ο στρατηγός είχε εγκατασταθεί στο Παρίσι μετά την αντιβενιζελική εκλογική νίκη του Νοεμβρίου 1920. Τον Μάιο του 1926 επέστρεψε στην Ελλάδα και ξεκίνησε συνομιλίες με τον Πάγκαλο και τους πολιτικούς αρχηγούς. Γρήγορα αντιλήφθηκε τον ρόλο μαριονέτας που του επιφύλασσε ο δικτάτορας και έτσι τον ίδιο κιόλας μήνα επέστρεψε στο Παρίσι, αρνούμενος την πρωθυπουργοποίηση.

Την 20^η Ιουνίου, ενημερώνοντας με λεπτομερή επιστολή του τον Βενιζέλο για όσα συζήτησε με τον Πάγκαλο και για τους λόγους που αρνήθηκε την πρόταση, έγραψε ως τελικό συμπέρασμα ότι *«Ενώ, κύριε Πρόεδρε, καθ' όλα συμφωνεί όταν συνομιλεί μετ' εμού, πλην του δικαιώματος της διαλύσεως της Βουλής, και του ζητήματος της εμπιστοσύνης, διαρκώς έκαμνε δηλώσεις ότι αυτός είναι ο ρυθμιστής και υπόλογος της τε εσωτερικής ή εξωτερικής πολιτικής. Εις εμέ τον εκ χαρακτήρος παιδιόθεν δημοκρατικόν φιλελεύθερον, και πεπεισμένον θιασώτην του δόγματος της λαϊκής κυριαρχίας, καθ' ην αυτή υποδεικνύει τον μέλλοντα κυβερνήτην, μοι καθίστατο αδύνατον ν' αποδεχθώ υπεύθυνον τον ανεύθυνον, θεωρών ως θεμελιώδη αρχήν του συνταγματικού πολιτεύματος ότι υπεύθυνος είναι η Κυβέρνησις, έστω και αν αυτή υποδεικνύεται προσωρινώς υπό του ανευθύνου. Ως εκ τούτου και εις το ζήτημα αυτό βασικώς αντετιθέμην, αλλά και εις αυτόν τον χαρακτήρα μου απάδει του να είμαι εγώ τοποτηρητής άλλου δεσπότη»*⁵⁰.

Κατόπιν ο Πάγκαλος στράφηκε προς τον βενιζελικό πολιτικό Κωνσταντίνο Ζαβιτζιάνο. Για να τον πείσει, του δήλωσε ότι στην κυβέρνησή του θα ζητούσε από τον Βενιζέλο να επιτρέψει τη συμμετοχή του γιου του Κυριάκου. Πράγματι ο Πάγκαλος απευθύνθηκε στον Βενιζέλο, ο οποίος την εποχή εκείνη κατόπιν παράκλησης του δικτάτορα διαπραγματευόταν στο Λονδίνο με την αγγλική κυβέρνηση τα ελληνικά πολεμικά χρέη. Ο Βενιζέλος συμφώνησε με τους εξής όρους:

- ✓ Η κυβέρνηση Ζαβιτζιάνου θα διεξήγαγε αδιάβλητες εκλογές.

⁵⁰ Θ. Βερεμής, *Οικονομία και δικτατορία, η συγκυρία 1925-1926*, Αθήνα 1982, σ. 160.

✓ Η νέα Βουλή θα είχε το δικαίωμα να αναθεωρήσει κάθε συνταγματική διάταξη που ο Πάγκαλος είχε τροποποιήσει.

Ο δικτάτορας δήλωσε ότι αποδέχεται τους όρους και ο Κυριάκος Βενιζέλος έφτασε στην Αθήνα την 7^η Ιουλίου έχοντας μαζί του δύο επιστολές του πατέρα του.

Η πρώτη επιστολή είχε παραλήπτες τους Καφαντάρη και Μιχαλακόπουλο. Σε αυτήν ο Βενιζέλος τους συνιστούσε να δεσμευτεί ο Πάγκαλος για τους όρους, δημοσιεύοντάς τους στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*. Πρότεινε επίσης, εφόσον επέτρεπε τον εκδημοκρατισμό της χώρας, να αναγνωριστεί η εκλογή του ως Προέδρου της Δημοκρατίας. Αν όμως ο Πάγκαλος δεν τηρούσε τα συμφωνηθέντα, τότε υποδείκνυε τη βίαιη ανατροπή του. Ξεκαθάρισε επίσης ότι η συμμετοχή του γιου του στην κυβέρνηση θα γινόταν μόνο εφόσον και οι ίδιοι αποδέχονταν τη συμφωνία⁵¹.

Η δεύτερη επιστολή απευθυνόταν στον Πάγκαλο. Σε αυτήν ο Βενιζέλος, αφού επανέλαβε τους παραπάνω όρους και κατέκρινε την προεδρική εκλογική διαδικασία, του ζήτησε, προς ομαλοποίηση της κατάστασης, να περιορισθεί στα καθήκοντα του Προέδρου της Δημοκρατίας επιτρέποντας την επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό. Τον προειδοποίησε μάλιστα ότι σε διαφορετική περίπτωση θα συγκέντρωνε όλες τις υγιείς δυνάμεις εναντίον του⁵².

Οι αρχηγοί όμως του βενιζελισμού στην Ελλάδα έχοντας δοκιμάσει αρκετές φορές τις προθέσεις του δικτάτορα, ήταν ανένδοτοι και κινούνταν μόνο ως προς τη βίαιη ανατροπή του. Ο Ζαβιτζιάνος λοιπόν, αντιλαμβανόμενος την άρνηση στήριξης των βενιζελικών πολιτικών και την περαιτέρω ενίσχυση της αυτοπεποίθησης του Πάγκαλου από την λαϊκή υποδοχή που του οργάνωναν στις περιόδους του στην επαρχία, αρνήθηκε και αυτός την πρωθυπουργία. Με την από 11^η Ιουλίου επιστολή του γνωστοποίησε στον δικτάτορα την απόφασή του και του συνέστησε ως μόνη λύση τον σχηματισμό υπηρεσιακή κυβέρνησης και την άμεση προσφυγή στις κάλπες.

Πράγματι ο Πάγκαλος έδειξε να υιοθετεί τη λύση της υπηρεσιακής κυβέρνησης. Επέλεξε ως πρωθυπουργό τον πρόεδρο του Αρείου Πάγου Αντώνιο Ζηλήμονα και τον κάλεσε από τη Σίφνο, τόπο καταγωγής του όπου είχε μεταβεί για

⁵¹ Δ. Γατόπουλος, *Ανδρέας Μιχαλακόπουλος (1875-1938): Η βιογραφία και το έργο του*, Αθήνα 1947, σ. 237-238 και σ. 107-108 του Παραρτήματος της παρούσας εργασίας.

⁵² Δ. Γατόπουλος, *ό. π.*, σ. 239-240 και σ. 109-110 του Παραρτήματος της παρούσας εργασίας.

διακοπές, να σχηματίσει υπηρεσιακή κυβέρνηση και να προκηρύξει εκλογές τον Αύγουστο ή τον Σεπτέμβριο. Την πρόταση αυτή δέχτηκαν και τα πολιτικά κόμματα.

Ξαφνικά, ενώ όλοι περίμεναν την απάντηση του προέδρου του Αρείου Πάγου, ο Πάγκαλος επέβαλε τη 16^η Ιουνίου στις εφημερίδες απαγόρευση δημοσίευσης ανακοινώσεων των βενιζελικών αρχηγών.

Την επομένη, με διάγγελμά του κατηγόρησε τους πολιτικούς αρχηγούς για άρνηση στήριξης της κυβερνητικής του πολιτικής που θα οδηγούσε στην αποκατάσταση του κοινοβουλευτισμού. Στη συνέχεια, τους κατηγόρησε για συνωμοσίες και κατάρτιση σχεδίου δολοφονίας του και στο τέλος διακήρυξε την απόφασή του να εξακολουθήσει το έργο της κρατικής ανασυγκρότησης, το οποίο δήλωσε ότι θα έκρινε ο λαός σε εκλογές, που όμως και πάλι απέφυγε να καθορίσει τον χρόνο τους⁵³.

Τη 18^η Ιουνίου συνέλαβε και εκτόπισε, αυτή τη φορά στη Νάξο, τους Καφαντάρη, Μιχαλακόπουλο, Παπανδρέου και Κύρου. Ο Παπαναστασίου ειδοποιήθηκε και διέφυγε τη σύλληψη. Ο δικτάτορας δικαιολογήθηκε ότι ανακάλυψε συνωμοσία που στρεφόταν κατά της ζωής του, όμως στην πραγματικότητα βρήκε την πρόφαση να αθετήσει και πάλι το λόγο του για εκλογές, αφού είχε καταλήξει στον Αθανάσιο Ευταξία για τον ρόλο του «*πρωθυπουργού-ανδρικήλου*» όπως εύστοχα τον αποκάλεσε ο Δαφνής⁵⁴.

Είναι όντως απίστευτα τα εφευρήματα με τα οποία το καθεστώς άλλαζε σχήματα με μοναδική επιδίωξη τη διατήρησή του στην εξουσία. Ο Φοίβος Γρηγοριάδης σχολιάζει ότι «*Τα αλλοπρόσαλλα του καθεστώτος που το εμφανίζουν μια ‘παλαβή δικτατορία’*», είναι πολλά, ασφαλώς⁵⁵.

Ο Ευταξίας ήταν ήδη εβδομήντα επτά ετών όταν κλήθηκε να αναλάβει την πρωθυπουργία. Φυσικά, τον δικτάτορα δεν τον απασχόλησαν αυτή τη φορά ηλικιακά όρια όπως έγινε με το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας. Με σπουδές στη θεολογία και τις πολιτικές και τις οικονομικές επιστήμες ο νέος πρωθυπουργός εκλέχτηκε για πρώτη φορά στο κοινοβούλιο το 1885. Έκτοτε επανεξελέγη σχεδόν σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις έως και το 1920. Προηγουμένως είχε διατελέσει υπουργός των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης, το 1893 στην

⁵³ Θ. Πάγκαλος, *Αρχαίον Θεοδώρου Παγκάλου*, τ. 2, σ. 95-98 και σ. 111-114 του Παραρτήματος της παρούσας εργασίας.

⁵⁴ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 321.

⁵⁵ Φ. Γρηγοριάδης, *ό. π.*, Αθήνα 1972, σ. 141.

κυβέρνηση Σωτηρόπουλου, το 1897 στην κυβέρνηση Ράλλη και το 1899 στην κυβέρνηση Θεοτόκη. Το 1909-1910 ανέλαβε το υπουργείο των Οικονομικών στην κυβέρνηση Μαυρομιχάλη και κατόρθωσε να παρουσιάσει πλεονασματικό προϋπολογισμό. Το σπάνιο αυτό για την εποχή του γεγονός του προσέδωσε τη φήμη της αυθεντίας στα οικονομικά. Αντιβενιζελικός και βασιλόφρων συμμετείχε το 1915 στην κυβέρνηση Γούναρη ως υπουργός της Εθνικής Οικονομίας και το 1922 στη βραχύβια κυβέρνηση Τριανταφυλλάκου ως υπουργός των Οικονομικών. Από τον Ιούνιο του 1925 έως και την πρωθυπουργοποίησή του διετέλεσε πρόεδρος της Αεροπορικής Άμυνας. Αναμφισβήτητα οι προθέσεις του υπήρξαν αγνές και η απόφασή του βασίστηκε στην επιθυμία του να οδηγήσει τη χώρα στην πολιτική και οικονομική ομαλότητα.

Η κυβέρνηση Αθανασίου Ευταξία ορκίστηκε τη 19^η Ιουλίου 1926 με την κάτωθι σύνθεση⁵⁶:

- ✓ Υπουργός των Εξωτερικών: Λουκάς Κανακάρης.
- ✓ Υπουργός των Εσωτερικών: Παναγιώτης Αραβαντινός.
- ✓ Υπουργός των Οικονομικών: Εμμανουήλ Λαδόπουλος.
- ✓ Υπουργός των Ναυτικών: Ιωάννης Λεωνίδας.
- ✓ Υπουργός της Παιδείας και των Θρησκευμάτων: Γεώργιος Πωπ.
- ✓ Υπουργός των Δημοσίων Συγκοινωνιών: Περικλής Αργυρόπουλος.
- ✓ Υπουργός της Δικαιοσύνης: Αντώνιος Δαμιανός.
- ✓ Υπουργός της Γεωργίας, Βιομηχανίας και Εμπορίου: Γεώργιος Χαριτάκης.
- ✓ Υπουργός των Στρατιωτικών: Χαράλαμπος Τσερούλης.

Η σύγκρουση του δικτάτορα με την παλαιά του παράταξη κορυφώθηκε σε σημείο που ο πρωθυπουργός και όλοι οι υπουργοί πλην των Τσερούλη και Αραβαντινού υπήρξαν αντιβενιζελικοί. Ο Αραβαντινός προήρχετο από τη Δημοκρατική Ένωση και ήταν ένα από τα πλέον σημαντικά και ριζοσπαστικά στελέχη της. Ο Πωπ ήταν νομικός, δημοσιογράφος και παλιός αντιβενιζελικός πολιτικός, ο Αργυρόπουλος υπήρξε απόστρατος αξιωματικός του πολεμικού

⁵⁶ Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Κυβέρνηση Αθανασίου Ευταξία 1926», https://el.wikipedia.org/wiki/Κυβέρνηση_Αθανασίου_Ευταξία_1926, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

ναυτικού και αντιβενιζελικός πολιτικός και ο Δαμιανός νομικός, χωρίς προηγουμένως να έχει καταλάβει κάποια πολιτική θέση.

Την 24^η Ιουλίου οι πολιτικοί αφέθηκαν ελεύθεροι, όπως είχε εισηγηθεί ο Ευταξίας, όμως κατά τις τριάντα περίπου ημέρες που κράτησε ο βίος της κυβέρνησης εκλογές δεν προκηρύχθηκαν.

Δ' Κεφάλαιο

Το απολυταρχικό πρόσωπο

4.1. Η ποινικοποίηση των αντίθετων πολιτικών απόψεων

Ο Πάγκαλος, επιθυμώντας εξ αρχής να αποτελέσει μία μόνιμη κατάσταση και να εδραιώσει τη θέση του, φρόντισε από νωρίς να απαγορεύσει κάθε αντίθετη πολιτική άποψη.

Αντιφρονούντες πολιτικοί, στρατιωτικοί, δημοσιογράφοι κ.λ.π. που δεν αποδέχονταν την εξουσία του διώχθηκαν με φυλακίσεις και εκτοπίσεις.

Τη 13^η Ιουλίου 1925 δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης* Νομοθετικό Διάταγμα «Περί τροποποίησης, συμπλήρωσης και κωδικοποίησης των περί κατοχυρώσεως του Δημοκρατικού πολιτεύματος διατάξεων»⁵⁷.

Η παράγραφος 2 του άρθρου 5 του ανωτέρω Διατάγματος όριζε «*Με τας αυτάς ποινάς τιμωρείται, όστις δημοσία ή κατ' ιδίαν ή δια του τύπου ή καθ' οιονδήποτε άλλον τρόπον ανακοινοί ειδήσεις, αίτινες δύνανται να προκαλέσωσι διατάραξιν της δημοσίας τάξεως ή να εμβάλωσιν εις ανησυχίαν τους πολίτας ή το στράτευμα ή τείνουσιν εις το να μειώσωσι την προς την πολεμικήν και εξωτερικήν πολιτικήν της Κυβερνήσεως ή προς τας αρχάς εμπιστοσύνης των πολιτών ή του στρατεύματος*».

Οι παραβάτες τιμωρούνταν με ποινές φυλάκισης. Επιπλέον προβλέφθηκε η παύση εκδόσεως εφημερίδων και περιοδικών και παραχωρήθηκε η αρμοδιότητα στα στρατοδικεία για την εκδίκαση των υποθέσεων.

Τέλος, το Διάταγμα καθόριζε τη δυνατότητα ταυτόχρονης επιβολής χρηματικών ποινών και για τις επιβαρυντικές περιπτώσεις προέβλεπε την ειρκτή, την εκτόπιση και την υπερορία. Για δε τους δημοσίους και στρατιωτικούς υπαλλήλους επέβαλε επιπλέον την απόλυση και τη στέρηση συντάξεων.

Οι κυρώσεις εφαρμόστηκαν άμεσα. Δύο ημέρες μετά την έκδοσή του συνελήφθησαν ο δημοσιογράφος Νικόλαος Βεντήρης και ο υπεύθυνος της εφημερίδας *Ελεύθερος Λόγος* Θ. Σπεράντζας. Η κατηγορία αφορούσε δημοσίευση άρθρου από τον Βεντήρη, το οποίο κατέκρινε την κυβέρνηση για την πρόθεση

⁵⁷ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 186 τ. Α από 21-07-1925*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021 και σ. 97-100 του Παραρτήματος της παρούσας εργασίας.

μείωσης της στρατιωτικής θητείας. Η απόφαση επέβαλε ένα μήνα φυλάκιση για τον καθέναν και κλείσιμο της εφημερίδας για τρεις μήνες.

Τη 14^η Σεπτεμβρίου συνελήφθη ο Κυρός Κύρου διευθυντής της εφημερίδας *Εστίας*, για άρθρο του στην εφημερίδα που κατέκρινε την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης. Τη 14^η Οκτωβρίου παύθηκε επ' αόριστο η εφημερίδα *Καθημερινή*, για δημοσίευση άρθρου εναντίον του φασιστικού καθεστώσ της Ιταλίας. Τη 15^η Φεβρουαρίου 1926, μετά από ορισμένες ολιγοήμερες απαγορεύσεις, διατάχθηκε η οριστική παύση κυκλοφορίας της εφημερίδας *Δημοκρατία*.

Η αυστηρή λογοκρισία συνεχίστηκε με σκοπό την απαγόρευση δημοσίευσης και σχολιασμού οποιασδήποτε δυσμενούς για την κυβέρνηση είδησης.

Διώξεις υπέστησαν και αρκετοί κομμουνιστές. Την 8^η Αυγούστου καταδικάσθηκαν σε ποινές φυλάκισης οι Σεραφείμ Μάξιμος, Παντελής Πουλιόπουλος και Τάκης Φίτσιος ως υπεύθυνοι της εφημερίδας *Ριζοσπάστης*, της οποίας διατάχθηκε η εξάμηνη παύση. Παράλληλα έκλεισε και τους συλλόγους «Παλαιών Πολεμιστών» που συνδέονταν με το Κ.Κ.Ε. Ακολούθησαν δίκες κομμουνιστών με την κατηγορία ότι προωθούσαν την αυτονόμηση της Μακεδονίας και της Θράκης, οι οποίες κατέληξαν σε εκτόπισή τους σε νησιά του Αιγαίου.

Επιπροσθέτως, με συντακτικές πράξεις, καταργήθηκε η ισοβιότητα των δικαστών και η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων. Οι αποφάσεις, αν και δικαιολογήθηκαν με επίκληση της ανάγκης εξυγίανσης του κρατικού μηχανισμού, ελήφθησαν αποκλειστικά για την τρομοκράτηση των αντιφρονούντων.

Μετά την πτώση του, απολογούμενος στην ανακριτική επιτροπή της Βουλής, προσπάθησε να δικαιολογήσει τις διώξεις επικαλούμενος υπέρτατη ανάγκη, φυσική άμυνα και ύπαρξη ανάλογων προηγούμενων περιπτώσεων⁵⁸.

4.2. Η παράνομη επιβολή ποινών

Ο δικτάτορας, αποσκοπώντας στην απόκτηση λαϊκής στήριξης, εκμεταλλεύτηκε τη δυσφορία της κοινής γνώμης για τις καταχρήσεις δημοσίου χρήματος και την επιτακτική της αξίωση για παραδειγματική τιμωρία των υπευθύνων.

⁵⁸ Θ. Πάγκαλος, *Η απολογία του Θ. Παγκάλου*, Αθήνα 1928, σ. 41-47.

Ασύνητος και παρορμητικός δημοσίευσε την 24^η Ιουλίου στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης* Νομοθετικό Διάταγμα «Περί υπαγωγής αδικημάτων τινών εις την δικαιοδοσίαν των Στρατιωτικών Δικαστηρίων»⁵⁹, καθιερώνοντας, μεταξύ των ποινών για τους καταχραστές δημοσίου χρήματος και αυτή του θανάτου με απαγχονισμό, ορίζοντας τα στρατοδικεία (με μέλη στρατιωτικούς και λαϊκούς) ως αρμόδια και παρέχοντας τη δυνατότητα εφαρμογής των διατάξεων και σε αδικήματα που είχαν τελεσθεί πριν την έκδοση του Διατάγματος.

Η τελευταία διάταξη υπήρξε όχι απλά παράνομη, αλλά αποτέλεσε κατάφορη παραβίαση του Ποινικού Δικαίου και κατ' επέκταση του Κράτους Δικαίου, το οποίο διέπεται από τη θεμελιώδη αρχή-αξίωμα: «κανένα έγκλημα, καμία ποινή χωρίς υφιστάμενο νόμο».

Βάσει του Διατάγματος αυτού τη 16^η Οκτωβρίου 1925 συγκροτήθηκε στην Αθήνα ειδικό δικαστήριο αποτελούμενο από τον πρόεδρο, προερχόμενο από τη στρατιωτική δικαιοσύνη και με μέλη τέσσερις στρατιωτικούς και δύο λαϊκούς. Οι κατηγορούμενοι της δίκης ανήλθαν στα 21 άτομα και επρόκειτο για στρατιωτικούς και πολίτες.

Σύμφωνα με το κατηγορητήριο, έμποροι είχαν ισχυριστεί ψευδώς ότι κατά τη μικρασιατική εκστρατεία ο στρατός τους επίταξε μεγάλες ποσότητες υλικών αγαθών, ζητώντας αποζημίωση. Οι στρατιωτικοί που συμμετείχαν στο κύκλωμα ενέκριναν με πρόθεση τις ψευδείς απαιτήσεις, με αποτέλεσμα την κλοπή δημοσίου χρήματος.

Την 22^α Νοεμβρίου εκδόθηκε η απόφαση με την οποία ο αντισυνταγματάρχης του στρατού Διονύσιος Δρακάτος, ο ομοιόβαθμός του της Χωροφυλακής Ιωάννης Ζαφειρόπουλος και ένας πολίτης καταδικάστηκαν σε θάνατο. Επρόκειτο για αναδρομική επιβολή ποινής, αφού κατά την τέλεση της πράξης προβλέπονταν μόνο στερητικές της ελευθερίας ποινές. Όμως, κατά τον Γρηγοριάδη, «οι επίλεκτοι παγκαλικοί της έδρας, δεν πολυσκοτίζονται με τα δικαστικά δόγματα, περί αποκλεισμού αναδρομικών ποινών»⁶⁰.

⁵⁹ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 191 τ. Α από 24-07-1925*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

⁶⁰ Φ. Γρηγοριάδης, *Ελληνική Δημοκρατία*, Αθήνα 1972, σ. 130.

Μειοψήφησαν ο πρόεδρος της έδρας και οι δύο λαϊκοί δικαστές. Μάλιστα οι τρεις τους παρουσιάσθηκαν και στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας για να μην εκτελεσθεί η ποινή, χωρίς να τα καταφέρουν.

Τελικά την 09:15 της 28^{ης} Νοεμβρίου οι δύο αξιωματικοί απαγχονίστηκαν στου Γουδή, παρουσία πλήθους κόσμου, ενώ για τον πολίτη ο Πάγκαλος μετέβαλε την ποινή σε ισόβια.

Πάντως αυτές πάντως ήταν και οι μοναδικές θανατικές καταδίκες που εκδόθηκαν κατά την εφαρμογή του παραπάνω Διατάγματος.

4.3. Η απαγόρευση της κοντής φούστας

Πολλές είναι οι πράξεις της δεκατετράμηνης διακυβέρνησης του Πάγκαλου που χαρακτηρίζονται από αμετροπρέπεια και επιπολαιότητα.

Ωστόσο η ποινικοποίηση της κοντής φούστας αποτελεί ίσως τον πλέον ιδιόρρυθμο και κωμικό νόμο που εκδόθηκε στο σύγχρονο ελληνικό κράτος.

Την 1^η Δεκεμβρίου 1925 το πολιτικό γραφείο του δικτάτορα εξέδωσε την ακόλουθη ανακοίνωση, αφήνοντας έκπληκτο το πανελλήνιο: *«Κατόπιν διαταγής του Προέδρου της Κυβερνήσεως, καταρτίζεται και υποβάλλεται εις το υπουργείον Εσωτερικών προς έγκρισιν αστυνομική διάταξις δι' ης απαγορεύονται αι κονταί φούσται των γυναικών. Το κατώτατον άκρον της φούστας δέον να απέχη από του εδάφους 30 εκατοστά του μέτρου. Εις τον περιορισμόν τούτον υπάγονται άπασαι αι γυναίκες από του 12ου έτους και άνω. Αι παραβάτιδες θα παραπέμπωνται εις το επ' αυτοφώρω πταισματοδικείον, συνυπεύθυνοι θα είναι και οι γονεΐς αυτών. Η εφαρμογή θα αρχίση από 15 Δεκεμβρίου»*⁶¹.

Αφού παρήλθε η 15ήμερη προθεσμία προσαρμογής της φούστας, αστυνομικοί εφοδιασμένοι με μεζούρες περιπολούσαν στην Αθήνα, μετρώντας το ύψος της στις διερχόμενες γυναίκες. Αμέσως άρχισαν τα ευτράπελα όπως και τα ειρωνικά σχόλια της κοινής γνώμης. Κατά του μέτρου και της εφαρμογής του τάχθηκε το σύνολο σχεδόν της κοινωνίας. Οι συντηρητικές μάζες θεώρησαν διασυρμό τους ελέγχους για τις γυναίκες της οικογενείας τους και οι προοδευτικές χαρακτήρισαν την απαγόρευση προσβολή της γυναικείας προσωπικότητας.

⁶¹ Ρ. Αλβανός, «Η δικτατορία του Πάγκαλου» του: *Κινήματα-Πραξικοπήματα-Δικτατορίες στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, στο: *Ε Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας*, (2011), σ. 84.

Ο νόμος πολύ σύντομα ατόνησε με άνωθεν εντολές και μετά από λίγο καταργήθηκε. Φαίνεται μάλιστα ότι μόνο μία περίπτωση καταδικάστηκε και αυτή σε πενθήμερη κράτηση με αναστολή⁶². Πολύ πιθανόν, με την απαγόρευση, να επιδιώχθηκε ο αποπροσανατολισμός της κοινής γνώμης από τη συνέχιση της δικτατορίας και των προβλημάτων που είχαν συσσωρευτεί. Αν πάντως ο απώτερος σκοπός του μέτρου ήταν αυτός, είναι βέβαιο πως πέτυχε. Η εν λόγω διάταξη του Πάγκαλου έμεινε γνωστή περισσότερο από κάθε άλλη και τροφοδότησε σατυρικά δημοσιεύματα, γελοιογραφίες, επιθεωρήσεις, ακόμα και τραγούδια.

⁶² Φ. Γρηγοριάδης, *ό. π.*, σ. 142.

Ε' Κεφάλαιο

Η οικονομική πολιτική

5.1. Η κατάσταση της οικονομίας και τα συνομολογούμενα δάνεια

Πρωταρχικό μέλημα των ελληνικών κυβερνήσεων μετά τη μικρασιατική καταστροφή αποτέλεσε η αποκατάσταση των προσφύγων και η ανόρθωση της οικονομίας.

Η έλευση των προσφύγων, περάν της ανάγκης εγκατάστασής τους, μεγέθυνε απότομα τη ζήτηση. Η ταυτόχρονη αύξηση της παραγωγής δεν κατόρθωσε να ανταποκριθεί στο σύνολο της ζήτησης. Η διόγκωση των εισαγωγών και κατ' επέκταση το μόνιμο εμπορικό έλλειμμα, είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής. Η έλλειψη εμπιστοσύνης στο εθνικό νόμισμα αύξησε την αγορά συναλλάγματος, επιτείνοντας περαιτέρω τη διολίση της δραχμής.

Διακυμάνσεις της δραχμής έναντι της στερλίνας⁶³:

Έτος	Ανώτατη	Κατώτατη	Μέση
1922	410	97	166,50
1923	438	134	296,67
1924	298	202	247,35
1925	386	250	312,74
1926	453	316	386,50

Εισαγωγές και Εξαγωγές του 1925⁶⁴:

	Ποσότητα (τόνοι)	Αξία (δρχ.)	Αξία (£)
Εισαγωγές	2.101.809	10.209.523.091	32.618.285
Εξαγωγές	565.043	4.541.360.152	14.509.138
Έλλειμμα		5.668.162.939	18.109.147

Επαρκείς πόροι για την κάλυψη του εμπορικού ελλείμματος και την αποκατάσταση των προσφύγων δεν υπήρχαν, για αυτό και μόνη ρεαλιστική λύση

⁶³ Ε. Στασινόπουλος., *Η Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήνα 1966, σ. 118.

⁶⁴ Θ. Βερεμής, *Οικονομία και δικτατορία, η συγκυρία 1925-1926*, Αθήνα 1982, σ. 66.

αποδείχθηκε η σύναψη δανείων. Όμως η Αγγλία είχε επιβάλει πιστοδοτικό αποκλεισμό στην Ελλάδα, απαιτώντας να ρυθμίσει προηγουμένως τα πολεμικά της χρέη προς τους συμμάχους (Αγγλία, Γαλλία και Η.Π.Α) για τη συμμετοχή της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το θέμα των πολεμικών δανείων υπήρξε εξαιρετικά περίπλοκο, καθώς και η ελληνική πλευρά απαιτούσε δίκαια και νόμιμα α) αποζημιώσεις για ότι υπέστη η χώρα από τις πολεμικές επιχειρήσεις των συμμάχων στη Μακεδονία και β) επανακαταβολή των πιστώσεων που οι σύμμαχοι είχαν ανοίξει για την Ελλάδα, προκειμένου μετά το τέλος του πολέμου να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της που προκλήθηκαν από αυτόν, πλην όμως διέκοψαν το 1920, με αφορμή την επαναφορά του Κωνσταντίνου στον θρόνο.

Την 4^η Δεκεμβρίου 1924 η κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου, προχωρώντας σε κάποιους συμβιβασμούς για τα ελληνικά πολεμικά χρέη και με τη μεσολάβηση της Κοινωνίας των Εθνών, σύναψε νέο δάνειο με την Αγγλία, το λεγόμενο προσφυγικό, ονομαστικού ποσού 12.300.000 λιρών Αγγλίας⁶⁵.

Ωστόσο η νομισματική και η δημοσιονομική εξασθένηση συνεχίστηκε. Τα σοβαρά οικονομικά ζητήματα, με κυριότερα το έλλειμμα του προϋπολογισμού και τη συναλλαγματική πτώση της δραχμής, οδήγησαν την οικονομία στα πρόθυρα της κατάρρευσης. Η δικτατορία προσπάθησε να συνάψει νέο δάνειο χωρίς να τα καταφέρει ένεκα της αγγλικής άρνησης που προαναφέρθηκε. Δεν επιδίωξε επίσης την έκδοση επιπλέον χρήματος, καθώς ήδη η κυκλοφορία του είχε αυξηθεί στο ανώτατο ανεκτό πληθωριστικό σημείο.

Για να εξέλθει του οικονομικού αδιέξοδου επέβαλε αναγκαστικό εσωτερικό δάνειο, κατόπιν εισήγησης της διοίκησης της Εθνικής Τράπεζας⁶⁶, με Νομοθετικό Διάταγμα που δημοσίευσε στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης* την 23^η Ιανουαρίου 1926.⁶⁷ Σύμφωνα με αυτό όλα τα χαρτονομίσματα αξίας 50 δραχμών και πάνω κόπηκαν κατά το ¼ με μείωση της αξίας τους κατά 25%. Έτσι, το εναπομείναν χαρτονομίσμα των ¾ παρέμενε ισχυρό, αλλά πλέον περιοριζόταν η ονομαστική αξία του στο 75%. Το κομμένο κατά ¼ στέλεχος μετατράπηκε σε ομολογία κρατικού

⁶⁵ Α. Αγγελόπουλος, *Το δημόσιο χρέος της Ελλάδος*, Αθήνα 1937, σ. 36.

⁶⁶ Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 76.

⁶⁷ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: Φ.Ε.Κ. 27 τ. Α από 23-01-1926, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

δανείου εικοσαετούς διάρκειας, με ετήσιο επιτόκιο 6% και συμμετοχή σε λαχειοφόρο κλήρωση. Οι καταθέσεις εξαιρέθηκαν από το μέτρο.

Παράλληλα αντιμετωπίστηκε το πρόβλημα των εντόκων γραμματίων της εθνικής άμυνας, των οποίων η τάση εξόφλησής τους από το κοινό είχε αυξηθεί λόγω της στενότητας χρήματος. Την 23^η Ιανουαρίου βρίσκονταν στην κυκλοφορία έντοκα γραμμάτια αξίας 1.272.029.800 δραχμών λήγοντα πριν την 31^η Μαρτίου 1927 και 96.180.000 δραχμών λήγοντα μετά την ημερομηνία αυτή⁶⁸. Με το ίδιο Διάταγμα τα έντοκα γραμμάτια της εθνικής άμυνας που έληγαν έως και την 31^η Μαρτίου 1927 χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες. Τα μισά μετατράπηκαν σε ομολογίες δεκαετούς διάρκειας με ετήσιο επιτόκιο 8% και για τα άλλα μισά ρυθμίστηκε η κανονική εξόφληση τους στις ημερομηνίες λήξης τους. Τα έντοκα γραμμάτια που έληγαν από την 1^η Απριλίου 1927 και έπειτα θα εξοφλούνταν κανονικά.

Το προϊόν του αναγκαστικού δανείου από τον ακρωτηριασμό του χαρτονομίσματος ανήλθε στις 1.200.000.000 δραχμών⁶⁹. Στο σύνολό του χρησιμοποιήθηκε για την εξόφληση μέρους του κυμαινόμενου χρέους του δημοσίου προς την Εθνική Τράπεζα, η οποία την εποχή αυτή είχε συνομολογήσει πλήθος δανείων με το κράτος και είχε ενεργήσει πολλές πληρωμές για λογαριασμό του. Το δάνειο από τη ρύθμιση των εντόκων γραμματίων της εθνικής άμυνας ανήλθε στο ονομαστικό ποσό των 650.000.000 δραχμές⁷⁰. Με τη μετατροπή αυτή των γραμματίων απαλλάχθηκε το δημόσιο από την ανάγκη άμεσης εξόφλησής τους.

Η δικτατορία δεν κατάφερε να τηρήσει άκρα μυστικότητα κατά την απόφαση λήψης του αναγκαστικού δανείου, όπως επιβάλλεται σε αυτές τις περιπτώσεις. Ο Μεταξάς τη 13^η Ιανουαρίου έγραψε στο ημερολόγιό του «*Ειδήσεις δια κοπήν μέρους του χαρτονομίσματος. Προφυλάξεις*»⁷¹.

Τα προρρηθέντα μέτρα επέδρασαν όπως ήταν αναμενόμενο θετικά στην οικονομία, αλλά μόνο βραχυπρόθεσμα. Η Εθνική Τράπεζα επανέκτησε, αν και προσωρινά όπως αποδείχτηκε, την αναγκαία ρευστότητα για να συνεχίσει το πιστοδοτικό της έργο.

⁶⁸ Ξ. Ζολώτας, *Νομισματικά και Συναλλαγματικά Φαινόμενα εν Ελλάδι 1910-1927*, Αθήνα 1928, σ. 65.

⁶⁹ Δ. Στεφανίδης, *Η εισροή ξένων κεφαλαίων και οι οικονομικά και πολιτικά της συνέπειαι*, Θεσσαλονίκη 1930, σ. 262.

⁷⁰ Δ. Στεφανίδης, *ό. π.*, σ. 262.

⁷¹ Ι. Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιου*, Αθήνα 2005, τ. 3, σ. 443.

Το αναγκαστικό δάνειο λειτούργησε και ως αντιπληθωριστικό μέτρο. Η περιστολή της αγοραστικής δύναμης του κοινού κατά ¼ περιόρισε τη ζήτηση ξένου συναλλάγματος, γεγονός που βελτίωσε για μικρό χρονικό διάστημα την ισοτιμία της δραχμής. Εντούτοις από τις αρχές Μαρτίου το εθνικό νόμισμα άρχισε και πάλι την πτωτική του πορεία. Στα μέσα Απριλίου του 1926 η αξία της δραχμής κυμαινόταν πλέον σε χαμηλότερα επίπεδα από εκείνα στα οποία βρισκόταν πριν από την επιβολή του αναγκαστικού δανείου⁷².

Επιπροσθέτως αξίζει να σημειωθεί, ότι από τον Μάιο έως και τον Ιούλιο του 1926 τις διαπραγματεύσεις για τα πολεμικά δάνεια με την αγγλική κυβέρνηση τις διεξήγαγε κατόπιν παράκλησης του Πάγκαλου ο Βενιζέλος. Η επιλογή του δικτάτορα στο πρόσωπο του Βενιζέλου καταδεικνύει τη διεθνή αίγλη και τη διαπραγματευτική δεινότητά του, καθώς και την επιτακτική ανάγκη επίλυσης του ζητήματος. Τελικά ο διακανονισμός των ελληνικών πολεμικών χρεών διευθετήθηκε μετά την πτώση του Πάγκαλου από την οικουμενική κυβέρνηση Ζαΐμη την 9^η Απριλίου 1927.

Τον Ιούνιο του 1926 οι ταμειακές και οι συναλλαγματικές ανάγκες διογκώθηκαν και πάλι. Για την κάλυψή τους η ελληνική κυβέρνηση υπέγραψε με τη σουηδική εταιρεία «Svenska Tandstick saktiebolaget» δάνειο 1.000.000 λιρών με τόκο 8,5%, τιμή έκδοσης 92% και χρόνο εξόφλησης τα 28 έτη. Για τη σύναψή του το δημόσιο υπέγραψε σύμβαση με τη βρετανική εταιρεία «Alsing Trading Co Ltd», στενή συνεργάτης της προαναφερθείσας δανειοδοτούσας εταιρείας, με την οποία παραχώρησε το αποκλειστικό προνόμιο προμήθειας σπύριτων για 28 χρόνια. Οι συμβάσεις υπογράφηκαν την 30^η Ιουνίου 1926 και η κύρωσή τους έγινε με Νομοθετικό Διάταγμα τη 2^α Ιουλίου 1926.⁷³ Οι συνομολογούμενοι όροι του δανείου υπήρξαν οι πλέον δυσμενείς των δανείων για τις συμβάσεις μεγάλων έργων και των λοιπών δανείων του Μεσοπολέμου. Το αποκαλούμενο «σουηδικό δάνειο» ο Μαρκεζίνης το χαρακτήρισε ως *«το περισσότερο επαχθές της εποχής»*⁷⁴ και ο Δημοσθένης Στεφανίδης σχολίασε στο έργο του το 1930 ότι *«Αι συμβάσεις του σουηδικού δανείου αποτελούν την μελανωτέραν κηλίδα της δανειακής του κράτους πολιτικής κατά την τελευταίαν επταετιάν. Όχι μόνον οι όροι της συνομολογήσεώς του υπήρξαν βαρύτατοι (υψηλότατος τόκος, έκδοσις υπό το άρτιον, βραχύς χρόνος*

⁷² Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 62.

⁷³ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: Φ.Ε.Κ. 219 τ. Α από 02-07-1926, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

⁷⁴ Σ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1978, τ. 3, σ. 107.

αποσβέσεως), αλλά και εδρασημένη δια μίαν 28ετίαν αναφορικός με την προμήθειαν των αναγκαίων δια την χώραν πυρείων. Το θλιβερότερον όμως όλων είναι ότι το προϊόν του δανείου εσπαταλήθη, μη χρησιμοποιηθέν παραγωγικώς»⁷⁵.

5.2. Οι συμβάσεις μεγάλων έργων

Οι ριζικές αλλαγές που προκλήθηκαν στη χώρα από τη μικρασιατική καταστροφή και την εγκατάσταση πάνω από 1.250.000 προσφύγων⁷⁶, ανέδειξαν την ανάγκη για σημαντικές επενδύσεις στις υποδομές της χώρας. Ειδικά για την πρωτεύουσα, που ο πληθυσμός του πολεοδομικού της συγκροτήματος ξεπέρασε το 1.000.000 κατοίκους, η αναβάθμιση των υποδομών της κατέστη επιτακτική προτεραιότητα.

Ήδη είχαν υπογραφεί από την κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου συμβάσεις για την κατασκευή έργων ύδρευσης στην Αθήνα (με την αμερικανική εταιρεία «Ulen») και εγγειοβελτιωτικών έργων στον κάμπο της Θεσσαλονίκης (με την αμερικανική εταιρεία «The Foundation Company»).

Η παγκαλική δικτατορία ενήργησε με κάθε τρόπο για την περαιτέρω προώθηση των έργων αυτών. Ουσιαστικά με την πρώτη σύμβαση κατασκευάστηκαν κατά τα έτη 1926-1931 μία σειρά μεγάλων έργων, με σημαντικότερα το φράγμα του Μαραθώνα και τη σήραγγα Μπογιατίου, με τα οποία επιλύθηκε εκείνα τα χρόνια το ζήτημα υδροδότησης της πρωτεύουσας. Με τη δεύτερη σύμβαση, η οποία, κυρώθηκε με Νομοθετικό Διάταγμα την 6^η Οκτωβρίου 1925, δρομολογήθηκε η αποξήρανση των λιμνών Αρτζάν και Αμάτοβου στην περιοχή του Κιλκίς, η αποστράγγιση των ελών των Γιαννιτσών και η διευθέτηση των ποταμών Γαλλικού, Αξιού και Αλιάκμονα⁷⁷. Η παγκαλική δικτατορία για το ζήτημα αυτό υπέγραψε τη 14^η Απριλίου 1926 συμπληρωματική σύμβαση με την εταιρεία «The Foundation Company» για τη παροχή προσωρινού δανείου 2.500.000 δολαρίων προς συνέχιση των έργων. Η συμπληρωματική σύμβαση κυρώθηκε με Νομοθετικό Διάταγμα την 11^η Μαΐου 1926.⁷⁸ Αμφότερα τα Νομοθετικά Διατάγματα κυρώθηκαν και από την οικουμενική

⁷⁵ Δ. Στεφανίδης, *ό. π.*, σ. 243.

⁷⁶ Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 54.

⁷⁷ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 295 τ. Α από 08-10-1925*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

⁷⁸ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 167 τ. Α από 25-05-1926*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

κυβέρνηση Ζαΐμη αργότερα. Τα αποξηραντικά έργα της εταιρείας κράτησαν μέχρι το 1936. Η χρηματοδότηση πραγματοποιήθηκε με δάνεια από τραπεζικούς οίκους του εξωτερικού που η ανάδοχος εταιρεία εξασφάλισε. Το αποτέλεσμα υπήρξε πολύ επωφελές για την αγροτική οικονομία. Τεράστιες αγροτικές εκτάσεις δημιουργήθηκαν και αποδόθηκαν για καλλιέργεια στους κατοίκους των περιοχών, που απαλλάχθηκαν από τις πλημμύρες και την ελονοσία.

Τη 14^η Οκτωβρίου 1925 η κυβέρνηση Πάγκαλου υπέγραψε τη σύμβαση «Περί παροχής ηλεκτρισμού και περί μεταφορών» με τη βρετανική εταιρεία «Power and Traction Company Ltd» που κέρδισε το σχετικό διαγωνισμό. Η Power ανέλαβε στην Αθήνα τη δημιουργία μονάδων ηλεκτρικής ενέργειας και δικτύου αστικών συγκοινωνιών από τραμ και λεωφορεία. Η τότε Ελληνική Ηλεκτρική Εταιρεία μεταβίβασε τα δικαιώματά της στην Power και εξακολούθησε τις δραστηριότητές της στην υπόλοιπη χώρα. Η ανάδοχος εταιρεία, μετά τη συμφωνία, ίδρυσε τις εταιρείες «Ηλεκτρική Εταιρεία Παραγωγής» και «Ηλεκτρική Εταιρεία Διανομής», οι οποίες το 1930 συγχωνεύτηκαν στην «Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών Πειραιώς» (Η.Ε.Α.Π.).

Επρόκειτο για ένα μεγάλο και πολύ σημαντικό έργο για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ελλάδας, που όμως οι όροι του υπήρξαν ιδιαίτερα ευνοϊκοί για την αγγλική εταιρεία και ζημιολογικοί για το ελληνικό δημόσιο. Ο Μαρκεζίνης σημειώνει ότι *«Το μακρόν προνόμιον (60ετές) και άλλοι μονοπωλιακοί όροι ιδιαιτέρως επαχθείς προσέδωσαν εις την σύμβασιν εκείνην χαρακτήρα αποικιακόν»*⁷⁹.

Η σύμβαση κυρώθηκε με Νομοθετικό Διάταγμα την 16^η Οκτωβρίου 1925⁸⁰ και τροποποιήθηκε με τη μεταγενέστερη σύμβαση της 29^{ης} Οκτωβρίου 1925, που με τη σειρά της κυρώθηκε με Νομοθετικό Διάταγμα την 5^η Νοεμβρίου 1925⁸¹. Η Power εξασφάλισε τα εξής προνόμια έως και την 31^η Δεκεμβρίου 1985: το αποκλειστικό δικαίωμα παραγωγής, μεταφοράς, μετασχηματισμού και διανομής ηλεκτρικού ρεύματος προς πώληση για την περιοχή της πρωτεύουσας σε ακτίνα 20 χιλιομέτρων από την Ομόνοια, β) το δικαίωμα (όχι αποκλειστικό) της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος κατόπιν συμφωνίας και εκτός της περιοχής αυτής, γ) το αποκλειστικό δικαίωμα εγκατάστασης και εκμετάλλευσης τροχιοδρόμων (τραμ) και λεωφορειών

⁷⁹ Σ. Μαρκεζίνης, *ό. π.*, σ. 93.

⁸⁰ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: Φ.Ε.Κ. 309 τ. Α από 17-10-1925, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

⁸¹ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: Φ.Ε.Κ. 389 τ. Α από 05-12-1925, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

εντός της παραπάνω ακτίνας των 20 χιλιομέτρων και γ) το αποκλειστικό δικαίωμα εκμετάλλευσης του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου Πειραιά-Κηφισιάς.

Οι συναφθέντες όροι απασχόλησαν τη μετέπειτα οικουμενική κυβέρνηση Ζαΐμη, που όμως για να αποφύγει τη σύγκρουση με τη βρετανική κυβέρνηση αναγκάστηκε να τους αποδεχτεί ως τετελεσμένο γεγονός.

Την 27^η Αυγούστου του ίδιου έτους υπογράφηκε μία ακόμη μεγάλη σύμβαση, αυτή τη φορά με τη βελγική εταιρεία «Societe commerciale de Belgique». Η σύμβαση κυρώθηκε με Νομοθετικό Διάταγμα την 6^η Οκτωβρίου 1925⁸² και τροποποιήθηκε με συμπληρωματική σύμβαση την 27^η Ιανουαρίου 1926 κυρωθείσα με Νομοθετικό Διάταγμα την 15^η Φεβρουαρίου 1926⁸³. Η ανάθεση περιλάμβανε την κατασκευή νέας σιδηροδρομικής γραμμής μήκους 350 χιλιομέτρων και την ανακατασκευή μέρους του υπάρχοντος δικτύου. Οι όροι της υπήρξαν και πάλι επαχθείς, ενώ σημαντικό κριτήριο για την επιλογή της εταιρείας αποτέλεσε η προσφορά από αυτήν δανείου στην ελληνική κυβέρνηση για τη χρηματοδότηση του έργου. Είναι εκπληκτική η αοριστία η οποία χαρακτήριζε πολλά σημεία της σύμβασης. Το ολικό κόστος, σύμφωνα με το άρθρο 2 της αρχικής σύμβασης, υπολογίστηκε «κατά προσέγγιση και υπό πάσαν επιφύλαξιν» στα 21.000.000 δολάρια περίπου, ενώ τα 350 χιλιόμετρα οριζόταν ότι θα επιλέγονταν στο μέλλον από το υπουργείο της Συγκοινωνίας. Επιπλέον ο πραγματικός τόκος ανήλθε από 8% στο 8,69%. Το ποσό των 21.000.000 δολαρίων θα εκδίδετο σε δύο ισομερή τμήματα. Η αποπληρωμή του πρώτου τμήματος ορίστηκε στα δέκα έτη και του δεύτερου στα έξι έτη.

Τελικά αποφασίστηκε η κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Καλαμπάκας-Κοζάνης-Βέροιας μήκους 181 χιλιομέτρων. Τα έργα ξεκίνησαν το 1928, ωστόσο διακόπηκαν το 1932, όταν το ελληνικό δημόσιο τα έκρινε άκρως δαπανηρά και σταμάτησε την εξόφληση του δανείου. Τη δεκαετία του 1950 προκρίθηκε και κατασκευάστηκε στη θέση της η σιδηροδρομική σύνδεση της Κοζάνης με τη γραμμή Θεσσαλονίκης-Φλώρινας.

Τα μεγάλα αυτά αναπτυξιακά έργα, όπως και τα υπόλοιπα που δρομολογήθηκαν από τις μετέπειτα κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου, είναι βέβαιο ότι

⁸² Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 294 τ. Α από 08-10-1925*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

⁸³ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 57 τ. Α από 16-02-1926*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

επέφεραν σημαντική οικονομική ανάπτυξη στη χώρα και αναβάθμιση στην ποιότητας ζωής των πολιτών. Η έλλειψη ελληνικών κεφαλαίων και εγχώριας τεχνογνωσίας όμως, εξανάγκασε το κράτος να καταφύγει σε συμβάσεις με ξένες εταιρείες και με δυσμενείς σε όλες τις περιπτώσεις για το δημόσιο όρους, ειδικά αυτή της σύμφωνα με το άρθρο 2 της αρχικής σύμβασης. Παράλληλα οι εν λόγω συμβάσεις, όπως και τα ληφθέντα από το εξωτερικό δάνεια, πρόσφεραν στους ξένους επενδυτές και στις κυβερνήσεις τους τη δυνατότητα ανάμειξης στην πολιτική και οικονομική ζωή της Ελλάδας.

5.3. Συμπεράσματα για την οικονομική πολιτική

Την ευθύνη για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή του οικονομικού προγράμματος της δικτατορίας, ο Πάγκαλος την ανέθεσε αρχικά στον Γεώργιο Κοφινά και στη συνέχεια στον Δημήτριο Τανταλίδη. Τον ένα σχεδόν μήνα της κυβέρνησης Ευταξία τον ρόλο αυτό τον ανέλαβε ο Εμμανουήλ Λαδόπουλος και φυσικά ο ίδιος ο πρωθυπουργός. Οι Κοφινάς και Τανταλίδης υπήρξαν ανώτατα στελέχη του υπουργείου των Οικονομικών, ενώ ο Λαδόπουλος διδάκτωρ της νομικής και επιχειρηματίας. Οι Κοφινάς και Λαδόπουλος είχαν χρηματίσει επικεφαλείς του υπουργείου και παλαιότερα. Ο μεν πρώτος στην κυβέρνηση Γονατά, ο δε δεύτερος στις κυβερνήσεις Στράτου και Πρωτοπαπαδάκη.

Ο Τανταλίδης αντικατέστησε τον Κοφινά, αναλαμβάνοντας υφυπουργός (με υπουργό τον ίδιο τον Πάγκαλο) από την 7^η Νοεμβρίου 1925 έως και την 3^η Φεβρουαρίου 1926 οπότε προήχθη σε υπουργό. Στη θέση αυτή παρέμεινε έως και τη 18^η Ιουλίου 1926. Ο Κοφινάς παραιτήθηκε επικαλούμενος λόγους υγείας. Στην πραγματικότητα όμως υποχρεώθηκε αφού δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα. Ο Δαφνής σημειώνει στο έργο του κάπως αυστηρά ότι παραιτήθηκε «*Εις την πραγματικότητα διότι είχε χάσει τον έλεγχον επί της χώρας*»⁸⁴. Ο Τανταλίδης συνέδεσε το όνομά του με την επιβολή του αναγκαστικού δανείου. Η επιλογή του Ευταξία ως πρωθυπουργού είναι βέβαιο ότι οφείλεται και στη φήμη της αυθεντίας στα οικονομικά που τον περιέβαλε.

⁸⁴ Γ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 1955, τ. 1, σ. 300.

Κοινό χαρακτηριστικό και των τριών υπουργών των Οικονομικών υπήρξε η πολιτική λιτότητας, η προσπάθεια σταθεροποίησης του εθνικού νομίσματος και ο περιορισμός των εισαγωγών.

Ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός, η επιδίωξη ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, η αναζήτηση δανείων, οι συμβάσεις μεγάλων έργων με ξένες επιχειρήσεις και η προσέλκυση ιδιωτικών επενδύσεων χαρακτηρίζουν επίσης την οικονομική πολιτική της δικτατορίας, που όμως δε διέφερε ουσιαστικά από την αντίστοιχη πολιτική των κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων.

Για τη βελτίωση του προϋπολογισμού επιλέχθηκαν και μη νομισματικά μέτρα, όπως οι απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων και οι περικοπές μισθών.

Ένα από τα σημαντικότερα οικονομικά μέτρα της δικτατορίας υπήρξε το νέο δασμολόγιο, που εφαρμόστηκε από την 1^η Ιανουαρίου 1926. Με την επιβολή του αυξήθηκε η τιμή των ξένων ειδών με συνέπεια τη μείωση των εισαγωγών. Στην έρευνά του ο Βερεμής διαπίστωσε ότι δεν υπάρχουν ασφαλή στοιχεία για τις εισαγωγές-εξαγωγές του 1926⁸⁵, ωστόσο είναι βέβαιο ότι το εμπορικό ισοζύγιο παρέμεινε βαθιά ελλειμματικό.

Η κυβέρνηση επεδίωξε να ενισχύσει τους τομείς παραγωγής με νομοθετικά μέσα. Εντούτοις το σύνολο των επιχειρήσεων, συμπεριλαμβανομένων και των αγροτικών, αντιμετώπισαν τεράστιες δυσχέρειες χρηματοδότησης, καθώς οι τράπεζες, λόγω στενότητας διαθέσιμων, περιέστειλαν την πιστοδοτική τους δραστηριότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο τόκος των δανείων ανήλθε στο 30%⁸⁶.

Στη συρρίκνωση της ρευστότητας συνέτεινε και η μείωση των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Από τα 8.500.000 λίρες Αγγλίας το 1924 περιορίστηκαν στα 6.500.000 λίρες Αγγλίας το 1925⁸⁷. Οι Έλληνες μετανάστες έχοντας χάσει την εμπιστοσύνη τους στο εθνικό νόμισμα, λόγω της συνεχιζόμενης πτωτικής πορείας του, απέφευγαν να διακινδυνεύσουν τη μετατροπή του συναλλάγματος σε δραχμές.

Η ουσιώδης διαφορά της παγκαλικής οικονομίας εντοπίζεται στη σημαντική αύξηση των δημοσίων εξόδων για πολεμικούς εξοπλισμούς. Οι δαπάνες για τον στρατό και το ναυτικό κατά την περίοδο 1926-1927 ανήλθαν στο 31% των

⁸⁵ Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 66.

⁸⁶ Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 65.

⁸⁷ Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 65.

συνολικών δαπανών, έναντι 27% του προηγούμενου προϋπολογισμού⁸⁸. Ειδικότερα μάλιστα από το 1.653.000.000 δραχμές των έκτατων δαπανών τα 956.000.000 αποτέλεσαν πολεμικές δαπάνες⁸⁹. Το γεγονός της διόγκωσης των πολεμικών δαπανών προκάλεσε τις έντονες διαμαρτυρίες του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου⁹⁰.

Επιπλέον και στο εσωτερικό της χώρας βρέθηκαν πολλοί που προσπάθησαν να μεταπείσουν τον Πάγκαλο για την εμμονή του στις αντιπαραγωγικές στρατιωτικές δαπάνες σε εποχή λιτότητας. Ο Εμμανουήλ Τσουδερός, υποδιοικητής της Εθνικής Τράπεζας, στην από 04/07/1926 άκρως εμπιστευτική επιστολή του προς τον δικτάτορα, αφού δήλωσε ότι η κατάσταση της οικονομίας ήταν κρίσιμη, εισηγήθηκε τον περιορισμό των δαπανών, προτού γίνει απελπιστική, τονίζοντας ότι *«Θα ήτο απαραίτητον και περαιτέρω να προβείτε εις τον περιορισμόν και αυτών των τακτικών δαπανών των δύο πολεμικών υπουργείων»*⁹¹. Φυσικά οι εισηγήσεις του αγνοήθηκαν.

Γενικότερα, το καθεστώς του Πάγκαλου δεν κατόρθωσε με την οικονομική του πολιτική να αντιμετωπίσει τα σοβαρότατα δημοσιονομικά και νομισματικά προβλήματα, ενώ μέτρα όπως το αναγκαστικό δάνειο και οι περικοπές μισθών, μείωσαν την αγοραστική δύναμη του κοινού και επέτειναν τη λαϊκή δυσαρέσκεια.

⁸⁸ Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 58.

⁸⁹ Σ. Μαρκεζίνης, *ό. π.*, σ. 105.

⁹⁰ Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 58.

⁹¹ Θ. Βερεμής, *ό. π.*, σ. 168.

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η εξωτερική πολιτική

6.1. Η αναβίωση της Μεγάλης Ιδέας

Ενώ λοιπόν η οικονομική πολιτική της δικτατορίας είχε αφηθεί στα χέρια των ειδικών και σε γενικές γραμμές υπήρξε μέρος μιας συνέχειας, οι κατευθύνσεις της εξωτερικών σχέσεων χαρακτήθηκαν από τον ίδιο τον δικτάτορα και αποτέλεσαν μία λοξοδρόμηση από την πορεία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής του Μεσοπολέμου.

Η μικρασιατική καταστροφή δημιούργησε μία νέα πραγματικότητα για το ελληνικό κράτος. Με την ανταλλαγή των πληθυσμών και τη Συνθήκη της Λωζάννης τερματίστηκαν οι επεκτατικοί και οι απελευθερωτικοί προσανατολισμοί της Μεγάλης Ιδέας. Οι ελληνικές κυβερνήσεις που ακολούθησαν, επιδεικνύοντας συναίνεση και ρεαλισμό, προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα. Κύριος στόχος πλέον των εξωτερικών σχέσεων της Ελλάδας αποτέλεσε η πολιτική ειρήνευσης, ώστε να επιτελεσθεί η ανασυγκρότηση και η ανάπτυξη του κράτους και της κοινωνίας εντός των συνόρων που προέκυψαν από τη Συνθήκη της Λωζάννης.

Ο Πάγκαλος δε μπόρεσε και δε θέλησε να αντιληφθεί την κολοσσιαία μεταβολή που προκάλεσε η μικρασιατική καταστροφή. Παρέμεινε προσηλωμένος στη Μεγάλη Ιδέα θέτοντας ως πρωταρχικό στόχο του εξωτερικού του προγράμματος, τον επαναπροσδιορισμό των εδαφικών συμφωνηθέντων στη Λωζάννη.

Άλλωστε και ως διοικητής της Στρατιάς του Έβρου είχε επιθυμήσει την επανάληψη των εχθροπραξιών με σκοπό την ανακατάληψη της Ανατολικής Θράκης. Τότε τα σχέδια του ανακόπηκαν από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, την οποία και εξαναγκάστηκε να αποδεχτεί. Ωστόσο το όνειρό του για μία νέα πορεία προς Ανατολάς παρέμεινε ζωντανό και αναλλοίωτο.

Το 1930 στον απολογισμό του για τη δικτατορία έγραψε ότι *«Επίστευα και πιστεύω ακλονήτως ότι η Ανατολική Θράκη εχάθη αδίκως και ότι τα αίτια της απωλείας πρέπει να αναζητηθώσιν εις τα ταπεινά ελατήρια του φθόνου, της εμπαιθείας και των κομματικών υπολογισμών διαφόρων πολιτικών παραγόντων οι οποίοι έδρευαν τότε εις την Λωζάννην»*⁹².

⁹² Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, Αθήνα 1974, τ. 2, σ. 168.

Λίγο πιο κάτω τόνισε ότι είχε αποκαλέσει τη Συνθήκη της Λωζάννης «*ανταλκίδειον*»⁹³, παραπέμποντας στη ταπεινωτική για τους Έλληνες συνθήκη του 386 π.Χ. μεταξύ Σπαρτιατών και Περσών.

Αναλαμβάνοντας την εξουσία επιδίωξε να υλοποιήσει τη φιλοδοξία του να ανατρέψει το εδαφικό καθεστώς της Συνθήκης, με ανάκτηση της Ανατολικής Θράκης ενδεχομένως και τμήματος της Μικράς Ασίας. Για τον σκοπό αυτό αύξησε υπέρογκα τις στρατιωτικές δαπάνες και αναζήτησε συμμάχους.

Αρχικά προσπάθησε να εκμεταλλευθεί τη διαμάχη της Αγγλίας με την Τουρκία για την πετρελαιοφόρα περιοχή της Μοσσούλης. Τη 16^η Δεκεμβρίου 1925 η Κοινωνία των Εθνών επιδίκασε το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής στο Ιράκ που βρισκόταν υπό αγγλική εντολή. Η Τουρκία όμως αρνήθηκε την απόφαση και οι μεταξύ τους σχέσεις οξύνθηκαν σε σημείο που ένας ενδεχόμενος πόλεμος φάνηκε ορατός. Η Αγγλία, για να αυξήσει τις πιέσεις της προς την τουρκική πλευρά, προσέγγισε την Ιταλία που κατείχε τα Δωδεκάνησα και εξακολουθούσε να εποφθαλμιά τα νοτιοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας.

Ο Πάγκαλος ανέμενε την αγγλοτουρκική σύγκρουση υπολογίζοντας να εμπλέξει και την Ελλάδα. Φυσικά η Αγγλία δεν τον αποθάρρυνε στα σχέδιά του, αφού για αυτήν αποτέλεσε ένα ακόμη μέσο πίεσης προς την Τουρκία.

Παράλληλα, ο δικτάτορας αποφάσισε να προσεγγίσει την Ιταλία για την ανάληψη κοινής δράσης εναντίον της Τουρκίας, παρά τις άσχημες ελληνοϊταλικές σχέσεις από την εποχή της μικρασιατικής εκστρατείας που είχαν επιβαρυνθεί περαιτέρω με την ιταλική επιχείρηση κατάληψης της Κέρκυρας τον Αύγουστο του 1923. Έτσι ξεκίνησε εντατικά διμερείς πολιτικές επαφές με το συγγενές καθεστώς του Μουσολίνι και συνομιλίες εμπορικής συνεργασίας. Σύντομα προχώρησε σε μεγάλες παραγγελίες στρατιωτικού υλικού και ταυτόχρονα υποστήριξε τα ιταλικά συμφέροντα στην Αλβανία και στη Μικρά Ασία. Επίσης συνέχισε, όπως και οι προηγούμενες κυβερνήσεις, την πολιτική στασιμότητας και ανοχής στο ζήτημα της Δωδεκανήσου.

Τον Μάρτιο του 1926 οι υπουργοί των Εξωτερικών Κανακάρης-Ρούφος και των Συγκοινωνιών Ταβουλάρης πραγματοποίησαν επίσημη επίσκεψη στη Ρώμη για να διαπραγματευθούν μεταξύ άλλων την ιταλική υποστήριξη σε έναν νέο

⁹³Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, τ. 2, σ. 168.

ελληνοτουρκικό πόλεμο. Παρά τις προσδοκίες του Πάγκαλου, η ιταλική κυβέρνηση, στις συνομιλίες που διεξήχθησαν, απέφυγε να αναλάβει συγκεκριμένες δεσμεύσεις και έτσι δεν επετεύχθη συμφωνία. Φαίνεται ότι ο Μουσολίνι δε σκόπευε να ξεκινήσει έναν πόλεμο με την Τουρκία χωρίς τη βρετανική έγκριση. Αντίθετα ο Ιταλός δικτάτορας διαβεβαίωσε ότι επιθυμούσε την περεταίρω σύσφιξη των οικονομικών σχέσεων των δύο κρατών και εμφανίστηκε πρόθυμος να παράσχει κάθε δυνατή διευκόλυνση στις παραγγελίες της ελληνικής κυβέρνησης, μέσω πιστώσεων και εγγυήσεων. Φρόντισε επίσης προσωπικά για την κατάρτιση του προγράμματος επισκέψεων του Ταβουλάρη στις βιομηχανικές εγκαταστάσεις της βόρειας Ιταλίας⁹⁴.

Παρόλα αυτά η Τουρκία θορυβήθηκε από τον κίνδυνο ταυτόχρονης σύμπραξης σε βάρος της τριών χωρών και έτσι υποχώρησε στο θέμα της Μοσούλης. Την 5^η Ιουνίου 1926 υπέγραψε την παραχώρηση του μεγαλύτερου μέρους της περιοχής στο υπό αγγλική εντολή Ιράκ και έτσι οι αγγλοτουρκικές σχέσεις άρχισαν να αποκαθίστανται.

Η ιταλική απροθυμία και η αγγλοτουρκική διευθέτηση δεν αποθάρρυναν τον Πάγκαλο. Ο δικτάτορας εξακολούθησε να αναζητά εμμονικά συμμαχίες και συμφωνίες με αντιτουρκικό προσανατολισμό για να εξαπολύσει την πολεμική ρεβάνς που οραματιζόταν.

6.2. Το επεισόδιο του Πετριτσίου

Όταν ο Πάγκαλος κατέλαβε την εξουσία οι ελληνοβουλγαρικές σχέσεις εξακολουθούσαν να παραμένουν τεταμένες. Οι κομιτατζήδες είχαν αυξήσει τη δραστηριότητά τους με την κάλυψη της βουλγαρικής κυβέρνησης. Ένοπλες ομάδες με ορμητήριο τη Βουλγαρία εισέρχονταν πολύ συχνά στην ελληνική επικράτεια δημιουργώντας σοβαρά επεισόδια. Ταυτόχρονα προέβαιναν σε διώξεις όσων ακόμη Ελλήνων είχαν παραμείνει στις βουλγαρικές περιοχές ώστε να τους εξαναγκάσουν να τις εγκαταλείψουν. Οι επιχειρήσεις των κομιτατζήδων αποσκοπούσαν αρχικά στην αυτονόμηση της ελληνικής και της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας και στη συνέχεια

⁹⁴ Α. Κλάφης, λήμμα: «Αναζητώντας ερείσματα για την ανατροπή της Συνθήκης της Λωζάννης: οι ελληνοϊταλικές σχέσεις την περίοδο της δικτατορίας του Θεόδωρου Πάγκαλου», στην ιστοσελίδα *Clio Turbata*, 11.01.2020, http://clioturbata.comΑναζητώντας_ερείσματα_για_την_ανατροπή_της_Συνθήκης_της_Λωζάννης, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

στην προσάρτησή της από τη Βουλγαρία, όπως είχε πραγματοποιηθεί παλαιότερα με την Ανατολική Ρωμυλία.

Τη 18^η Οκτωβρίου 1925 η Βουλγαρία υπέγραψε σύμφωνο φιλίας με την Τουρκία. Πλέον η Ελλάδα και η Γιουγκοσλαβία ανέμεναν μία περαιτέρω αύξηση της δράσης των κομιτατζήδων.

Την ίδια ημέρα έλαβε χώρα ένα μεθοριακό επεισόδιο με μη εξακριβωμένα τα αρχικά αίτια, που έμεινε γνωστό ως «Επεισόδιο του Πετριτίσιου». Τη 14:00 ώρα το 69^ο ελληνικό φυλάκιο που βρισκόταν στη θέση Δεμίρ Καπού (Σιδερένιες Πύλες) του όρους Μπέλλες, δέχτηκε πυρά από Βούλγαρους στρατιώτες, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν δύο Έλληνες στρατιώτες. Οι Έλληνες ανταπέδωσαν τους πυροβολισμούς, ενώ στο σημείο έφθασε και ο προϊστάμενος του φυλακίου και διοικητής του λόχου προκαλύψεως με έδρα το χωριό Άνω Πορόια Σερρών λοχαγός Χαράλαμπος Βασιλειάδης. Ο Έλληνας λοχαγός διέταξε κατάπαυση του πυρός και κρατώντας μία λευκή σημαία κινήθηκε προς το βουλγαρικό απόσπασμα για να διαπραγματευθεί. Οι Βούλγαροι όμως τον πυροβόλησαν και τον σκότωσαν. Κατόπιν επιτέθηκαν στο φυλάκιο και το κατέλαβαν.

Αγανακτισμένος ο Πάγκαλος, όταν πληροφορήθηκε το επεισόδιο, θέλησε με τη γνωστή ορμητικότητά του να απαντήσει με μία επίδειξη δύναμης, έχοντας το πλεονέκτημα ότι ο ελληνικός στρατός στο σύνολό του υπερτερούσε του βουλγαρικού, του οποίου ο αριθμός είχε περιοριστεί το 1919 με τη Συνθήκη του Νεϊγύ στις 20.000.

Αμέσως και παρά τις αντίθετες συστάσεις, έδωσε εντολή στο Γ' Σώμα Στρατού να εισβάλλει στο βουλγαρικό έδαφος και να καταλάβει το Πετριτίσι, πόλη της Βουλγαρίας σε απόσταση 13 χιλιομέτρων περίπου από τη μεθόριο και κέντρο δράσης των κομιτατζήδων. Ισχυρές ελληνικές μονάδες, ενισχυμένες με στοιχεία πυροβολικού, πέρασαν τα σύνορα και μέσα σε λίγες ώρες κατέλαβαν το Πετριτίσι. Παράλληλα επιδόθηκε στη βουλγαρική κυβέρνηση ελληνική διακοίνωση με την απαίτηση:

- ✓ Επίσημης έκφρασης συγνώμης.
- ✓ Τιμωρία υπευθύνων.
- ✓ Καταβολής αποζημίωσης στις οικογένειες των τριών νεκρών Ελλήνων στρατιωτικών ύψους 6.000.000 δραχμών.

Η βουλγαρική κυβέρνηση ισχυρίστηκε, ότι το επεισόδιο ξεκίνησε όταν ένας Έλληνας στρατιώτης πυροβολήθηκε ευρισκόμενος όμως σε βουλγαρικό έδαφος και ότι ο Έλληνας αξιωματικός σκοτώθηκε διότι κατά την ανταλλαγή των πυρών οι βουλγαρικές δυνάμεις δεν είδαν ούτε αυτόν, ούτε τη λευκή σημαία. Πρόβαλε επίσης τη διευθέτηση του ζητήματος με τη συγκρότηση μικτής επιτροπής, που θα ερευνούσε το επεισόδιο και θα ανακάλυπτε τους υπευθύνους.

Είναι βέβαιο, ότι εάν η διένεξη περιοριζόταν μεταξύ των δύο κρατών, ο Πάγκαλος θα πετύχαινε την αποδοχή των όρων του, αφού η Ελλάδα ήταν πολύ πιο ισχυρή στρατιωτικά. Όμως η Βουλγαρία προσέφυγε στην Κοινωνία των Εθνών, η όποια όρισε έκτακτη σύγκληση του Συμβουλίου της για την 26^η Οκτωβρίου 1926. Το Συμβούλιο ζήτησε την άμεση παύση των εχθροπραξιών και την αποχώρηση των στρατευμάτων στα εθνικά τους εδάφη, κάτι που είχε ήδη συμβεί, αφού οι ελληνικές μονάδες, όπως και η μικρή βουλγαρική δύναμη που είχε καταλάβει το ελληνικό φυλάκιο είχαν αποσυρθεί. Επίσης συγκρότησε διεθνή επιτροπή με το έργο να εξετάσει τις ευθύνες των δύο κρατών, να καθορίσει τις αποζημιώσεις που έπρεπε να καταβληθούν και να αποφασίσει τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για την αποφυγή παρόμοιων επεισοδίων στο μέλλον.

Πρόεδρος της επιτροπής ορίστηκε ο τότε Άγγλος πρέσβης στην Ισπανία και μέλη της ένας Γάλλος, ένας Ιταλός, ένας Σουηδός και ένας Δανός. Η επιτροπή πραγματοποίησε επιτόπιες έρευνες και την 28^η Νοεμβρίου υπέβαλε την έκθεσή της στο Συμβούλιο το οποίο και την υιοθέτησε. Η έκθεση επέρριψε την ευθύνη στην ελληνική πλευρά καταλογίζοντας ως αποζημίωση 50.000 χρυσές λίρες Αγγλίας (30.000.000 λέβα)⁹⁵, όμως υποχρέωσε και τη βουλγαρική σε αποζημίωση της οικογένειας του νεκρού Έλληνα αξιωματικού. Επίσης αποφάσισε την τοποθέτηση ουδέτερων παρατηρητών στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα.

Παράλληλα, η Κοινωνία των Εθνών απέρριψε το ελληνικό αίτημα περί συμψηφισμού της αποζημίωσης με τις επανορθώσεις που είχαν επιβληθεί το 1919 στη Βουλγαρία με τη Συνθήκη του Νειγύ.

Η Ελλάδα ηττήθηκε διπλωματικά και υποχρεώθηκε σε αποζημίωση, όμως είναι κοινά αποδεκτό το συμπέρασμα ότι έκτοτε, με τη βίαιη αντίδραση του Πάγκαλου και την παρουσία παρατηρητών, έληξε η δράση των κομιτατζήδων.

⁹⁵ Γ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 1955, τ. 1, σ. 304-305.

Η ελληνική κυβέρνηση διαμαρτυρήθηκε για την ανισότητα μεταχείρισης, συγκρίνοντας την απόφαση με εκείνη της κατάληψης της Κέρκυρας του 1923. Τότε η Ιταλία, αν και βομβάρδισε και κατέλαβε το νησί διαμαρτυρόμενη για τη δολοφονία σε ελληνικό έδαφος από άγνωστους δράστες πέντε Ιταλών μελών της επιτροπής για τη χάραξη της ελληνοαλβανικής μεθορίου, αποζημιώθηκε από την Ελλάδα με 500.000 χρυσές λίρες Αγγλίας⁹⁶ με απόφαση της Κοινωνίας των Εθνών. Η ανισότητα στις δύο περιπτώσεις υπήρξε κάτι παραπάνω από εμφανής και οδηγεί στην κρίση ότι για την υπόθεση της Κέρκυρας η Κοινωνία των Εθνών δεν απέδωσε δικαιοσύνη, αφού αναγκαστικά υποχρεώθηκε να υποστηρίξει τη μεγάλη δύναμη, ενώ για την υπόθεση του Πετριτσίου, επειδή αφορούσε δύο μικρές δυνάμεις, μπόρεσε και απέδωσε δικαιοσύνη.

Πάντως χαρακτηριστικό της έλλειψης πολιτικής δεξιοτεχνίας του δικτάτορα είναι η απόκριση που έδωσε στον Γάλλο πρέσβη στην Αθήνα, όταν αυτός μετά την εισβολή, του θύμισε τον ρόλο της Κοινωνίας των Εθνών και τις κυρώσεις που μπορούσε να επιβάλλει. Ο Πάγκαλος του απάντησε ότι *«Την γράφω στα παλιά μου παπούτσια»*, με τον Γάλλο πρεσβευτή να περιορίζεται στο σχόλιο ότι *«η απάντησις ήτο ήκιστα διπλωματική»*⁹⁷.

Αρνητική υπήρξε για την Ελλάδα η χρονική συγκυρία της εξέλιξης του επεισοδίου κατά την προσωρινή διεύθυνση του υπουργείου των Εξωτερικών από τον υπουργό των Ναυτικών Χατζηκυριάκο. Όπως προειπώθηκε, ο Χατζηκυριάκος ανέλαβε προσωρινά το υπουργείο την 20^η Οκτωβρίου 1925, λόγω της παραίτησης του Ρέντη και διατήρησε τη διεύθυνσή του έως την 6^η Νοεμβρίου που μετατέθηκε σε αυτό ο Κανακάρης-Ρούφος. Ο ναύαρχος αποδείχτηκε εντελώς ακατάλληλος για τη θέση αυτή, ειδικά για τη συγκεκριμένη περίπτωση. Ο Μαρκεζίνης αναφέρει ότι ο Άγγλος πρεσβευτής στην Αθήνα, μετά την επίσκεψή του στον Χατζηκυριάκο για να του επιστήσει την προσοχή, ενημέρωσε την κυβέρνησή του ότι ναύαρχος ήταν *«εξ ιδιοσυγκρασίας και μορφώσεως εντελώς ακατάλληλος δια διπλωματικές διαπραγματεύσεις»*⁹⁸. Ένας άλλος Άγγλος διπλωμάτης στο δικό του σημείωμα σχολίασε: *«...οι εντολές του Υπουργού προς τους επικεφαλής των διπλωματικών*

⁹⁶ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 305.

⁹⁷ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 305.

⁹⁸ Σ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1978, τ. 3, σ. 84.

αποστολών τις οποίες ελέγχει μυρίζουν περισσότερο κατάστρομα και λιγότερο διπλωματική εθιμοτυπία-πράγμα που οδηγεί στα αναμενόμενα αποτελέσματα»⁹⁹.

Στον γνωστό απολογισμό του για τη δικτατορία ο Πάγκαλος, αφού εξιστόρησε τα γεγονότα, τόνισε ότι μετά από αυτά οι Βούλγαροι συμμορφώθηκαν και ότι επικράτησε ασφάλεια στην περιοχή, ευχόμενος στους κατηγορούς του «όταν ευρεθώσιν ενώπιον παρόμοιας προσβολής, είναι εις θέσιν να απαντώσι δια του αυτού ραπίσματος, έστω και αν πρόκειται να πληρώσωσι προς τον ραπισθέντα εισβολέα ολίγα νοσήλεια»¹⁰⁰.

Εν κατακλείδι, το επεισόδιο του Πετριτσίου ενίσχυσε τη θέση του δικτάτορα στη εσωτερικό, καθώς οι χειρισμοί του υποστηρίχθηκαν από την πλειοψηφία της κοινής γνώμης.

6.3. Το ζήτημα των Τσάμηδων

Την 30^η Ιανουαρίου 1923 υπογράφηκε η ελληνοτουρκική Σύμβαση της Λωζάννης με αντικείμενο την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ των δύο κρατών. Βάσει της Σύμβασης αυτής συστάθηκε ενδεκαμελής μικτή επιτροπή ανταλλαγής απαρτιζόμενη από τέσσερις Έλληνες, τέσσερις Τούρκους και τρεις προερχόμενους από ουδέτερα κράτη (έναν Σουηδό, έναν Ισπανό και έναν Δανό). Το έργο της επιτροπής συνίστατο στον καθορισμό του τρόπου μετανάστευσης των πληθυσμών και στην εκτίμηση της ακίνητης περιουσίας τους.

Η ταξινόμηση των ανταλλάξιμων έγινε αποκλειστικά με το θρήσκευμα. Στην κατηγορία των μουσουλμάνων της Ελλάδας υπάγονταν και οι αλβανόφωνοι Τσάμηδες της Ηπείρου, που κατά την παραπάνω επιτροπή ανέρχονταν τον Ιούνιο του 1925 σε 20.160¹⁰¹. Ο πληθυσμός τους ήταν συγκεντρωμένος κυρίως στη Θεσπρωτία και ειδικότερα στις επαρχίες Μαργαριτίου, Φιλιατών και Παραμυθιάς. Δε διέθεταν ελληνική συνείδηση και στους Βαλκανικούς Πολέμους είχαν πολεμήσει στο πλευρό των Οθωμανών. Επίσης, ζώντας σε μία ρευστή εποχή, δεν είχαν ακόμη αποκτήσει ξεκάθαρη εθνική ταυτότητα. Η Αλβανία, έχοντας σύμμαχο την Ιταλία, προσέφυγε στην Κοινωνία των Εθνών ζητώντας την εξαίρεσή τους ως αλβανικής καταγωγής.

⁹⁹ Σ. Μαρκέτος, *Πως φίλησα τον Μουσσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα 2006, τ. 1, σ. 224.

¹⁰⁰ Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, τ. 2, σ. 146.

¹⁰¹ Ι. Παπαφλωράτου, «Η δικτατορία του Θεόδωρου Πάγκαλου (1925-1926)» του: *Θεόδωρος Πάγκαλος: Βίος και πολιτεία ενός δικτάτορα*, στο: *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ. 604 (2018), σ. 33.

Τη 17^η Δεκεμβρίου 1923 η Κοινωνία των Εθνών απέρριψε το αλβανικό αίτημα, αναθέτοντας την επίλυση του ζητήματος στην παραπάνω επιτροπή. Αυτή συνέστησε μία αντιπροσωπία της από έναν Έλληνα, έναν Τούρκο και τον Σουηδό για να μεταβούν στην Ήπειρο και να εξετάσουν το ζήτημα. Η αντιπροσωπεία αποφάνθηκε ομόφωνα ότι οι Τσάμηδες δεν είχαν διαμορφωμένη εθνική συνείδηση, με τους περισσότερους όμως να δηλώνουν τουρκικής καταγωγής και να επιθυμούν τη μετεγκατάστασή τους στην Τουρκία και κάποιους πολύ λιγότερους να δηλώνουν αλβανικής καταγωγής και να επιθυμούν την παραμονή τους στη χώρα. Η Ελευθερία Μαντά αναφέρει χαρακτηριστικά στο έργο της ότι «*Μόνο μερικές περιορισμένες αριθμητικά ομάδες ισχυρίζονταν ότι ήταν αλβανικής καταγωγής και γι' αυτό ζητούσαν να εξαιρεθούν του μέτρου*»¹⁰². Η επιτροπή, για τον προσδιορισμό των ανταλλάξιμων, αποφάσισε να θέσει κάποια κριτήρια, με βασικό τον τόπο καταγωγής τους και εν συνεχεία κατά σειρά: την εθνική συνείδηση, τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα¹⁰³.

Η Αλβανία διαμαρτυρήθηκε και προσέφυγε και πάλι στην Κοινωνία των Εθνών. Εντωμεταξύ η Τουρκία, για οικονομικούς λόγους, άλλαξε στάση στην πολιτική της. Με διάφορα προσκόμματα οι αντιπρόσωποί της ισχυρίζονταν ότι οι Τσάμηδες που έβλεπαν δεν είχαν τουρκική συνείδηση. Τότε τα τρία μέλη της επιτροπής που προέρχονταν από ουδέτερες χώρες, μετέβηκαν στις περιοχές των Τσάμηδων και εξετάζοντάς τους κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα με αυτό της αντιπροσωπείας που είχε σταλεί από την επιτροπή.

Η Ελλάδα, βασιζόμενη σε αυτό, πίεσε την Τουρκία να επιτρέψει την εγκατάσταση στα εδάφη της τουλάχιστον 10.000 Τσάμηδων¹⁰⁴. Σημειωτέον ότι 2.993 μέλη της μουσουλμανικής αυτής ομάδας είχαν ήδη κριθεί ανταλλάξιμοι και φύγει για την Τουρκία¹⁰⁵. Πράγματι η τελευταία τον Ιούνιο του 1925 υποχώρησε μέχρι ένα σημείο, δηλώνοντας ότι αποδεχόταν τη μετοίκηση 5.000 εξ αυτών¹⁰⁶. Ο αριθμός ήταν μικρότερος, αλλά η κυβέρνηση του Μιχαλακόπουλου πίστευε ότι όταν ξεκίναγε η διαδικασία, οι εναπομείναντες Τσάμηδες από μόνοι τους θα επιζητούσαν τη

¹⁰² Ε. Μαντά, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 31.

¹⁰³ Ι. Παπαφλωράτου, *ό. π.*, σ. 34.

¹⁰⁴ Ι. Παπαφλωράτου, *ό. π.*, σ. 36.

¹⁰⁵ Λ. Διβάνη, *Ελλάδα και Μειονότητες: Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 1999, σ. 234.

¹⁰⁶ Ι. Παπαφλωράτου, *ό. π.*, σ. 36.

μετεγκατάστασή τους και έτσι η Τουρκία θα αναγκαζόταν στο τέλος να τους δεχθεί όλους.

Τότε όμως ανήλθε στην εξουσία ο Πάγκαλος, ανατρέποντας πλήρως την ελληνική πολιτική στο ζήτημα. Γνωστός για τα φιλοαλβανικά του αισθήματα και επιθυμώντας τη βελτίωση των ελληνοαλβανικών και ελληνοϊταλικών σχέσεων, στα πλαίσια των πολεμικών του βλέψεων εναντίον της Τουρκίας, εξαίρεσε τον Φεβρουάριο του 1926 τους Τσάμηδες από την ανταλλαγή. Στη γνωστή απολογία του αποκάλεσε την Αλβανία «ομαίμονα γείτονα χώραν» και ανέφερε ότι με τις ενέργειές του μετέτρεψε τις τεταμένες σχέσεις των δύο κρατών σε φιλικότατες¹⁰⁷.

Τελικά η παραμονή των Τσάμηδων στην Ήπειρο υπήρξε πρόσκαιρη. Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο συνεργάστηκαν με τους κατακτητές, κάτι που προκάλεσε αμέσως μετά την απελευθέρωση τη βίαιη εκδίωξή τους στην Αλβανία.

6.4. Η ελληνογιουγκοσλαβική συνθήκη

Ο Πάγκαλος δε μετέβαλε καθόλου την εξωτερική του πολιτική ύστερα από την άρνηση της Ιταλίας να υποστηρίξει τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του και μετά την επίλυση του ζητήματος της Μοσούλης.

Κατεχόμενος από εμμονή για την ανάσταση και ενσάρκωση της Μεγάλης Ιδέας, ήταν έτοιμος να θυσιάσει οποιαδήποτε άλλη προτεραιότητα.

Έτσι έκλεισε τις βορειοηπειρωτικές οργανώσεις στην Ελλάδα δίδοντας εντολή να παραδώσουν τα αρχεία τους στους οικείους νομάρχες και την περιουσία τους στην Εθνική Τράπεζα¹⁰⁸ και διόρισε πρέσβη στα Τίρανα τον διαπνεόμενο από θερμά φιλοαλβανικά αισθήματα, αντικρουόμενα σε κάποιες περιπτώσεις με τα ελληνικά συμφέροντα, αντιστράτηγο ε.α. Αλέξανδρο Κοντούλη. Ο στρατηγός το 1911 συμμετείχε κατόπιν κυβερνητικής έγκρισης στην εξέγερση των Αλβανών κατά των Τούρκων στη βόρεια Αλβανία και μετά, ως διοικητής Κορυτσάς, έσπευσε και παρέδωσε την πόλη στην αλβανική χωροφυλακή όταν άρχισε ο αυτονομιακός αγώνας των Βορειοηπειρωτών¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Θ. Πάγκαλος, *Η απολογία του Θ. Παγκάλου*, Αθήνα 1928, σ. 19.

¹⁰⁸ Δ. Μιχαλόπουλος, *Τσάμηδες*, Αθήνα 1993, σ. 76.

¹⁰⁹ Δ. Μιχαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 80.

Παράλληλα κατέβαλε στη Βουλγαρία τις χρηματικές αποζημιώσεις που είχε επιδικάσει η Κοινωνία των Εθνών και αποθάρρυνε τους Δωδεκανήσιους από κάθε ενέργεια εναντίον της Ιταλίας.

Εξακολουθώντας να επιδιώκει τη συγκρότηση συμμαχιών, αυτή τη φορά στράφηκε προς τη Γιουγκοσλαβία που μεταξύ άλλων επιθυμούσε διευκολύνσεις για το εμπόριό της στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

Η Ελλάδα είχε για πρώτη φορά αναλάβει την υποχρέωση παροχής κάθε αναγκαίας διευκόλυνσης στο σερβικό εμπόριο μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης με την ελληνοσερβική συνθήκη συμμαχίας της 1^{ης} Νοεμβρίου 1913. Η Σερβία ήταν ένα περικλειστο κράτος και ως εκ τούτου ενδιαφερόταν έντονα για την απόκτηση προνομίων στο λιμάνι της συμπρωτεύουσας. Σε εφαρμογή της παραπάνω συνθήκης, ακολούθησε η σύμβαση της 10^{ης} Μαΐου 1914 που παραχωρούσε σερβική ελεύθερη ζώνη στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Στην έκταση αυτή η Ελλάδα διατηρούσε πλήρως τα κυριαρχικά και διοικητικά της δικαιώματα. Όμως η μεσολάβηση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεν επέτρεψε την εφαρμογή της σύμβασης.

Μετά το τέλος του πολέμου δημιουργήθηκε το κράτος της Γιουγκοσλαβίας, με επίσημη ονομασία μέχρι το 1929 «Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων». Το νέο κράτος, αν και απέκτησε έξοδο στην Αδριατική θάλασσα, δεν παραιτήθηκε των αξιώσεων για ίδρυση ελεύθερης ζώνης στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

Τη 10^η Μαΐου 1923 οι υπουργοί των Εξωτερικών της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας, Απόστολος Αλεξανδρής και Μόμτσιλο Νίντσιτς, υπέγραψαν συμφωνία, δυνάμει της οποίας η Γιουγκοσλαβία αποκτούσε δική της ζώνη στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Με τη σύμβαση αυτή η Ελλάδα προέβαινε σε επιπλέον παραχωρήσεις συγκριτικά με την προηγούμενη του 1914. Ειδικότερα, αν και διατηρείτο η ελληνική κυριαρχία, τη διοίκηση αναλάμβαναν πλέον οι γιουγκοσλαβικές τελωνειακές αρχές. Εντούτοις και η νέα συμφωνία δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί άμεσα, εξαιτίας των λειτουργικών δυσχερειών που επικρατούσαν στην Ελλάδα μετά τη μικρασιατική καταστροφή.

Την 29^η Σεπτεμβρίου 1924 υπογράφηκε από τους υπουργούς των Εξωτερικών της Ελλάδας και της Βουλγαρίας, Νικόλαο Πολίτη και Χρήστο Καλφώφ, πρωτόκολλο με το οποίο η ελληνική πλευρά αναγνώρισε τους σλαβόφωνους κατοίκους της ελληνικής Μακεδονίας ως βουλγαρική μειονότητα, κάτι

που προκάλεσε νέα κρίση στις ελληνοσερβικές σχέσεις. Οι Γιουγκοσλάβοι, με αφορμή το πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ και την καθυστέρηση εφαρμογής του συμφώνου Αλεξανδρή-Νίντσιτς, κατήγγειλαν την ελληνοσερβική συνθήκη του 1913 και φυσικά το σύμφωνο Αλεξανδρή-Νίντσιτς. Στην πραγματικότητα η καταγγελία έγινε γιατί η Γιουγκοσλαβία, ισχυροποιημένη από την ένωσή της το 1918 και εκμεταλλευόμενη τη διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας μετά τη μικρασιατική καταστροφή, θεώρησε ότι ασκώντας μεγαλύτερη πίεση στην Ελλάδα, αυτή θα εξαναγκαζόταν να υποκύψει στα περισσότερα αιτήματά της.

Η παραπάνω τακτική αποδείχθηκε τη 14^η Μαρτίου 1925 όταν η Κοινωνία των Εθνών ακύρωσε το πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ, μετά από σχετική αίτηση της ελληνικής κυβέρνησης, που θεώρησε την υπογραφή του πολιτικό σφάλμα του υπουργού της. Η ακυρωτική πράξη δεν αποκατέστησε τις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις. Η κυβέρνηση Μιχαλακόπουλου από την αρχή του 1925, παράλληλα με τις ενέργειές της για την ακύρωση του πρωτοκόλλου Πολίτη-Καλφώφ, επαναπροσέγγισε τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση επιζητώντας την οριστική λύση των διαφορών. Στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν η γιουγκοσλαβική πλευρά επέδειξε τόσο μεγάλη αδιαλλαξία, που ανάγκασε την ελληνική αντιπροσωπεία να τις διακόψει την 1^η Ιουνίου 1925. Για τις γιουγκοσλαβικές απαιτήσεις ο Μαρκεζίνης σχολιάζει στο έργο του ότι *«Και τότε αντιμετώπισε τοιαύτας προκλητικές αξιώσεις των Σέρβων, τοιούτον απαράδεκτον ύφος υποστηρίζεως των και προσπάθειαν να εμφανίσουν εαυτούς ως είδος προστατών της Ελλάδος, ώστε αι διαπραγματεύσεις τελικώς διεκόπησαν. Ουδεμία ελληνική αντιπροσωπεία θα ήτο δυνατόν να δεχθή τοιούτον τρόπον μεταχείρισεως, συγχωρούμενον μόνον εις νικητάς διαπραγματευόμενους προς ηττημένους»*¹¹⁰.

Ακολούθησαν αλλεπάλληλα ανθελληνικά δημοσιεύματα των εφημερίδων της Γιουγκοσλαβίας και οι σχέσεις των δύο κρατών συνέχισαν να επιδεινώνονται. Την 4^η Ιανουαρίου 1926 μάλιστα σε πολλές πόλεις της Γιουγκοσλαβίας πραγματοποιήθηκαν διαδηλώσεις με αφορμή τη δήθεν κακή μεταχείριση των σλαβόφωνων της Μακεδονίας από την Ελλάδα.

Τότε με παρεμβάσεις της Αγγλίας και κυρίως της Γαλλίας οι συνομιλίες ξανάρχισαν. Οι πρώτες συνεννοήσεις έγιναν με απόλυτη μυστικότητα μεταξύ του Πάγκαλου και του Γιουγκοσλάβου πρεσβευτή στην Αθήνα Πάντα Γαβρίλοβιτς. Στη

¹¹⁰ Σ. Μαρκεζίνης, *ό. π.*, σ. 119.

συνέχεια στις διαπραγματεύσεις μετείχαν και οι δύο υπουργοί των Εξωτερικών Λουκάς Κανακάρης-Ρούφος και Τσόλακ Άντις. Ο γενικός διευθυντής του υπουργείου των Εξωτερικών Μιχαήλ Τσαμαδός διαφώνησε με τα εκτεταμένα προνόμια που η ελληνική πλευρά πρόσφερε και παραιτήθηκε λίγες ημέρες πριν την υπογραφή της συμφωνίας. Εναντίον των συμφωνιών τάχθηκε το σύνολο των πολιτικών αρχηγών. Τη 13^η Αυγούστου ο Μιχαλακόπουλος, έχοντας την εξουσιοδότηση και των υπολοίπων, απεύθυνε σχετική επιστολή προς τον τότε πρωθυπουργό Αθανάσιο Ευταξία. Ξεχωριστή διαμαρτυρία φαίνεται ότι επέδωσε και ο Μεταξάς σύμφωνα με την καταχώρηση της 13^{ης} Αυγούστου 1926 στο ημερολόγιο του η οποία αναφέρει ότι «*Επιδίδω διαμαρτυρίαν δια Σερβικά*»¹¹¹. Αλλά και ο εμπορικός και ο βιομηχανικός κόσμος διαμαρτυρήθηκε έντονα με διάβημά του τη 14^η Αυγούστου προς τον Έλληνα υπουργό των Εξωτερικών.

Παρόλα αυτά τη 17^η Αυγούστου 1926 υπογράφηκαν στην Αθήνα από τον Ρούφο και τον Γιουγκοσλάβο πρεσβευτή Γαβρίλοβιτς μία σειρά από συμφωνίες που έμειναν γνωστές ως «Παγκαλικές Συμφωνίες». Τα κείμενα τους δεν πρόλαβαν να δημοσιευτούν στην *Εφημερίδα της Κυβέρνησης*, καθώς ακολούθησε η ανατροπή του δικτάτορα. Ουσιαστικά η ελληνική πλευρά προέβη στις εξής παραχωρήσεις:

✓ Συγκυριαρχία στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Ειδικότερα η παλαιότερη σερβική ζώνη επεκτεινόταν, αποκτούσε πολύ σημαντικά προνόμια και πλέον αποτελούσε γιουγκοσλαβικό έδαφος. Έτσι τα πλοία που θα εισέρχονταν δε θα χρειάζονταν ελληνικές θεωρήσεις και η μετάβαση όσων θα έφεραν γιουγκοσλαβική σημαία από τη ζώνη σε άλλα ελληνικά λιμάνια δεν θεωρούνταν ακτοπλοΐα. Επιπροσθέτως η Γιουγκοσλαβία αποκτούσε, στην έκταση αυτή, το δικαίωμα διεξαγωγής του διεθνούς διαμετακομιστικού της εμπορίου, με ταυτόχρονη υποχρέωση της Ελλάδας να αναγνωρίσει κάθε σχετική συμφωνία της με τρίτο κράτος.

✓ Η σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Γευγελής καθίστατο ελληνογιουγκοσλαβική με Γάλλο διαιτητή. Οι κανονισμοί της θα εναρμονίζονταν με τους αντίστοιχους γιουγκοσλαβικούς και το προσωπικό της υποχρεωνόταν να γνωρίζει και τη σερβική γλώσσα.

¹¹¹ Ι. Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Αθήνα 2005, τ. 3, σ. 473.

✓ Η Γιουγκοσλαβία αποκτούσε τον έλεγχο της σερβικής Ιεράς Μονής Χιλιανδαρίου στο Άγιο Όρος.

✓ Η Ελλάδα αναλάμβανε υποχρεώσεις έναντι της Γιουγκοσλαβίας για τους σλαβόφωνους της Μακεδονίας.

Σε αντάλλαγμα όλων αυτών των παραχωρήσεων, διάρκειας πενήντα ετών, η Γιουγκοσλαβία υπέγραψε τριετή συνθήκη συμμαχίας με την οποία τα δύο κράτη αναλάμβαναν την υποχρέωση να συνεργαστούν σε περίπτωση που το ένα δεχόταν επίθεση από τρίτο κράτος.

Επομένως, εύκολα γίνεται αντιληπτό, ότι δεν επρόκειτο απλά για παραχώρηση εκτεταμένων προνομίων, αλλά για εκχώρηση εθνικής κυριαρχίας.

Φαίνεται ότι ο Πάγκαλος με τις συμφωνίες θεώρησε ότι απέκτησε έναν σημαντικό σύμμαχο στην περιοχή, που θα του επέτρεπε να πραγματοποιήσει την πολεμική πορεία προς ανατολάς που σχεδίαζε. Είναι πολύ πιθανό να κινήθηκε με τη σκέψη της άμεσης εξασφάλισης συμμαχίας και στη συνέχεια της επανεξέτασής της ή της καταγγελίας των συμφωνιών, όταν θα είχε πετύχει τη στρατιωτική κατάληψη της Ανατολικής Θράκης.

Ο Μαρκεζίνης, έχοντας μελετήσει την εμπιστευτική έκθεση του Άγγλου πρεσβευτή στην Αθήνα προς τον υπουργό Εξωτερικών της αγγλικής κυβέρνησης περιγράφει πως *«Εις την εμπιστευτικήν του έκθεσιν ο Άγγλος πρεσβευτής, παρατηρεί ότι αι συμφωνίαι “...εβασίσθησαν, κατά πολύ μεγάλην έκτασιν, επί ελληνικών παραχωρήσεων”*, εδίδετο δε η εξήγησις ότι *“ο Στρατηγός Πάγκαλος προφανώς επείγετο να επιτύχη συμφωνίαν με την Σερβίαν, με την ελπίδα – κατά μεταγενέστερους υπαινιγμούς – να εξασφαλίση την βοήθειαν της χώρας εκείνης δια την πραγματοποιήσιν των μεγαλεπιβόλων σχεδίων του δι’ ένα επιτυχή πόλεμον κατά της Τουρκίας”*»¹¹².

Πάντως ο ίδιος ο δικτάτορας απολογούμενος ενώπιον της ανακριτικής επιτροπής της Βουλής το 1928 υποστήριξε ότι *«Αι δημοσιευθείσαι, συζητηθείσαι και καταργηθείσαι Παγκαλοσερβικαί συμβάσεις δεν αποτελούν ειμή μέρος μόνον, ουχί το σημαντικότερον δια την Ελλάδα, του συνόλου των συμφωνιών και συμβάσεων μεταξύ Ελλάδος και Σερβίας»*¹¹³. Επιπλέον το 1930 κάνοντας τον απολογισμό της δικτατορίας ανέφερε ότι *«Καίτοι κατηγορήθην, επεκρίθην και εσυκοφαντήθην σφοδρώς δια τας συμφωνίας εκείνας, δεν ηθέλησα να εκθέσω δημοσία και εν όλη*

¹¹² Σ. Μαρκεζίνης, *ό. π.*, σ. 120-121.

¹¹³ Θ. Πάγκαλος, *Η απολογία του Θ. Παγκάλου*, σ. 21.

αυτών τη ευρύτητι το σύνολον των Συμφωνιών, οπότε ου μόνον θα ανέτρεπον τας συκοφαντικάς κατηγορίας, αλλά και θ' απεδείκνυον δι' αυθεντικών εγγράφων ότι εν τη διαχειρίσει του υψίστης εθνικής σημασίας ζητήματος αυτού, προήσπισα τα συμφέροντα της χώρας και επέτυχα αποτελέσματα τα οποία εξησφάλιζον την μερικήν επανόρθωσιν των εκ της Μικρασιατικής καταστροφής απωλειών και την ακεραιότητα του Κράτους επί μακράν σειράν ετών»¹¹⁴. Ο Πάγκαλος λοιπόν, δικαιολόγησε τις παραχωρήσεις ισχυριζόμενος την ύπαρξη και άλλων συμφωνιών, μυστικών, που όμως δεν θέλησε να αποκαλύψει το περιεχόμενό τους. Ακόμα και τη δεκαετία του 1950, όταν είχαν περάσει αρκετά χρόνια και είχαν μεσολαβήσει κοσμοϊστορικές μεταβολές, δεν αποφάσισε να ρίξει φως στο μυστήριο που ο ίδιος δημιούργησε.

Το σίγουρο είναι ότι οι συμφωνίες αυτές ενίσχυσαν περαιτέρω την επικρατούσα δυσaréσκεια στους κύκλους των πολιτικών και των στρατιωτικών με συνέπεια να αποτελέσουν βασικό αίτιο της πτώσης του δικτάτορα.

Όσον αφορά το μέλλον των συμφωνιών, η Βουλή που προέκυψε μετά τις εκλογές της 7^{ης} Νοεμβρίου 1926, τις απέρριψε παμψηφεί την 25^η Αυγούστου 1925, επί οικουμενικής κυβέρνησης Ζαΐμη.

¹¹⁴ Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, τ. 2, σ. 149.

Ζ' Κεφάλαιο

Οι θετικές ενέργειες της δικτατορίας

Ο Πάγκαλος, αποβλέποντας σε μία νέα πολεμική αναμέτρηση με την Τουρκία, αύξησε σημαντικά τις στρατιωτικές δαπάνες, οι οποίες, όπως διατυπώθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, την περίοδο 1926-1927 ανήλθαν στο 31% των συνολικών εξόδων.

Έτσι παραγγέλθηκαν 100.000 τυφέκια μάνλιχερ και μεγάλος αριθμός αραβίδων, πολυβόλων, οπλοπολυβόλων, πυροβόλων διαφόρων τύπων και άλλου σύγχρονου πολεμικού υλικού. Σημαντικό μέρος του εξοπλισμού αυτού καταγράφεται στην ιστορία της ΔΙΣ¹¹⁵. Επιπροσθέτως επισκευάστηκαν και αναβαθμίστηκαν τα υπάρχοντα σκάφη του πολεμικού ναυτικού και παραγγέλθηκαν έξι νέα υποβρύχια.

Παράλληλα καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια για την καλύτερη οργάνωση και εκπαίδευση του έμψυχου υλικού. Προς το σκοπό αυτό ιδρύθηκαν νέες σχολές, όπως η Στρατιωτική Ιατρική και η Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών και κυρώθηκε ο πρώτος μεταπολεμικός οργανισμός του στρατού.

Όπως προαναφέρθηκε, τα πολεμικά αυτά κονδύλια επιβάρυναν πάρα πολύ τον προϋπολογισμό και επιδείνωσαν περαιτέρω την άσχημη κατάσταση της οικονομίας.

Εντούτοις, ο εφοδιασμός αυτός αποδείχθηκε πολύ σημαντικός 15 χρόνια αργότερα στον πόλεμο του 1940-1941. Στη ΔΙΣ μνημονεύεται ότι *«Η προμήθεια, το έτος 1926, από την τότε Κυβέρνηση, σημαντικού σε αριθμό και σύγχρονου οπλισμού Πεζικού και Πυροβολικού, που αποτέλεσε το βασικό πυρήνα εξοπλισμού του στρατού κατά τα έτη 1940-1941»*¹¹⁶.

Το πραγματικά όμως αξιέπαινο έργο του Πάγκαλου υπήρξε η ίδρυση της Ακαδημίας Αθηνών. Η σκέψη για λειτουργία Ακαδημίας ξεκίνησε από τα χρόνια της Επανάστασης, το δε κτήριο για τη στέγασή της ολοκληρώθηκε το 1885. Το πανέμορφο αυτό νεοκλασικό κτήριο της οδού Πανεπιστημίου σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Θεόφιλο Χάνσεν. Παρόλα αυτά, η ίδρυση της Ακαδημίας καθυστέρησε αρκετά χρόνια. Τελικά, κατόπιν πρότασης του υπουργού των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης Δημητρίου Αιγινήτη, η Ακαδημία Αθηνών ιδρύθηκε με

¹¹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Εφοδιασμοί του Στρατού εις υλικά οπλισμού και πυρομαχικών πυροβολικού και πεζικού κατά τον πόλεμον 1940-41*, Αθήνα 1982, σ. 3-11.

¹¹⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού(1821-1954)*, Αθήνα 2005, σ. 352.

Συντακτική Απόφαση τη 18^η Μαρτίου 1926 ως Ακαδημία των Επιστημών, των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών¹¹⁷. Σύμφωνα με το άρθρο 115 της ανωτέρω Απόφασης, το πρώτο προεδρείο της είχε την ακόλουθη σύνθεση: πρόεδρος ο Φωκίων Νέγρης, αντιπρόεδρος ο Γεώργιος Χατζηδάκις, γενικός γραμματέας ο Σίμος Μενάρδος, γραμματέας επί των πρακτικών ο Κωστής Παλαμάς και γραμματέας επί των δημοσιευμάτων ο Γεώργιος Δροσίνης. Η πανηγυρική κήρυξη των εργασιών της έγινε από τον ίδιο τον Πάγκαλο την 25^η Μαρτίου 1926.

Σημαντική ήταν επίσης η απόφαση με την οποία παραχωρήθηκε το «Μέγαρο της Δούκισσας της Πλακεντίας» επί της Βασιλίσσης Σοφίας για την εγκατάσταση του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου¹¹⁸. Το μέγαρο, γνωστό και ως «Βίλλα Ιλίσσια», κατασκευάστηκε την περίοδο 1840-1848 από τον αρχιτέκτονα Σταμάτη Κλεάνθη ως ιδιωτική κατοικία της Δούκισσας της Πλακεντίας.

Στο ενεργητικό του καθεστώτος εγγράφεται και η αγορά του κτηρίου «Ιλίου Μέλαθρον», που είχε κτισθεί στην οδό Πανεπιστημίου ως κατοικία του Ερρίκου Σλήμαν¹¹⁹. Το κτήριο, που περατώθηκε το 1881, θεωρείται ένα από τα καλύτερα έργα του Ερνέστου Τσίλλερ. Μετά την αγορά του από το ελληνικό δημόσιο, εγκαταστάθηκε αρχικά το Συμβούλιο της Επικρατείας και κατόπιν ο Άρειος Πάγος. Σήμερα στεγάζεται το Νομισματικό Μουσείο.

Επιπλέον, θετική υπήρξε η απόφαση εκποίησης του οικοπέδου των βασιλικών στάβλων στο κέντρο των Αθηνών¹²⁰, στη θέση των οποίων αργότερα ανεγέρθηκε το μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού.

Επιπροσθέτως, την περίοδο αυτή συντελέστηκαν κάποια σημαντικά έργα οδοποιίας, όπως η ασφαλτόστρωση της λεωφόρου Συγγρού και η ανακατασκευή της Ιεράς Οδού από την Αθήνα έως την Ελευσίνα. Ιδιόρρυθμος και ισχυρογνώμων ο δικτάτορας, χαρακτήρισε στον απολογισμό του τα έργα της διακυβέρνησής του «γρανιτώδους αντοχής» και «αρίστης κατασκευής» αποδίδοντας τα χαρακτηριστικά τους στην προειδοποίησή του προς τους εργολάβους, ότι όποιος αποπειραθεί να

¹¹⁷ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 96 τ. Α από 18-03-1926*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

¹¹⁸ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 113 τ. Α από 01-04-1926*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

¹¹⁹ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 121 τ. Α από 06-04-1926*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

¹²⁰ Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 400 τ. Α από 14-12-1925*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

αισχροκερδίσει με κακοτεχνίες: «δεν θα υποστή χρηματικά συνέπειας, αλλά θα τιμωρηθή παραδειγματικώς ριπτόμενος υπό τους τροχούς οδοστρωτήρος»¹²¹.

Σημαντική επίσης για τον αγροτικό τομέα υπήρξε η ίδρυση του Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού (Α.Σ.Ο.) ως οικονομική οργάνωση για την προστασία της καλλιέργειας και εμπορίας της κορινθιακής σταφίδας¹²².

¹²¹ Θ. Πάγκαλος, *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, Αθήνα 1974, τ. 2, σ. 163.

¹²² Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-Εθνικό Τυπογραφείο, λήμμα: *Φ.Ε.Κ. 210 τ. Α από 12-08-1925*, <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Η' Κεφάλαιο

Η ανατροπή της δικτατορίας

8.1. Η τελευταία συνομοσία

Η κυβέρνηση Ευταξία αποτέλεσε το κύκνειο άσμα της παγκαλικής δικτατορίας. Μπορεί οι πολιτικοί αρχηγοί να αφέθηκαν ελεύθεροι, οι όποιες όμως ελπίδες για αποκατάσταση των ατομικών ελευθεριών και επάνοδο στη δημοκρατία διαψεύστηκαν άμεσα.

Την 6^η Αυγούστου 1926 συνελήφθη ο πολιτικός Κωνσταντίνος Αγγελόπουλος, διότι την προηγούμενη ημέρα είχε δημοσιεύσει στην εφημερίδα *Πολιτεία*, η οποία εξέφραζε τις πολιτικές θέσεις του Ιωάννη Μεταξά, άρθρο με τίτλο «Που βαδίζετε;», ασκώντας κριτική στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα, ότι ο Αγγελόπουλος υπήρξε ο πρώτος πολιτικός που παραπέμφθηκε σε στρατοδικείο από τη δικτατορία. Στη δίκη του κατέθεσαν ως μάρτυρες υπεράσπισης οι Μεταξάς, Τσαλδάρης, Δεμερτζής, Παπαναστασίου, Μιχαλακόπουλος και Καφαντάρης. Η απόφαση της 11^{ης} Αυγούστου του 1926 τον καταδίκασε σε εξάμηνη φυλάκιση.

Οι ελληνογιουγκοσλαβικές συμφωνίες, η πλήρης ρήξη του με το βενιζελικό στρατόπεδο, η κακή οικονομική κατάσταση και οι φήμες για οικονομικές ατασθαλίες διόγκωσαν τη δυσφορία.

Σταδιακά ο Πάγκαλος έχασε τα περισσότερα ερείσματά του στον στρατό. Οι υπερβολικά μεγάλες στην αρχή προσδοκίες ήταν λογικό, όταν δεν εκπληρώθηκαν, να οδηγήσουν στην απογοήτευση και κατόπιν στην εναντίωση. Παράλληλα, όσοι υποστηρικτές του δεν είχαν κατορθώσει να εισέλθουν στην ομάδα των ευνοουμένων, τον εγκατέλειψαν. Αλλά και η στροφή του προς τον αντιβενιζελικό κόσμο εξόργισε το στράτευμα. Η επαναφορά στις τάξεις του μικρού αριθμού αντιβενιζελικών αξιωματικών θεωρήθηκε η αρχή. Ο βενιζελογενής στρατός, όπως απέμεινε με τις μαζικές εκκαθαρίσεις των αντιφρονούντων μετά την καταστολή του κινήματος του 1923, αισθάνθηκε την απειλή για τα κεκτημένα ωφελήματα.

Τον Αύγουστο με προκηρύξεις οι πολιτικοί αρχηγοί κατηγόρησαν το καθεστώς για την πολιτική του. Μικρές στάσεις εκδηλώθηκαν στις φρουρές της Λάρισας, της Χαλκίδας, της Κορίνθου και της Κρήτης. Ο Πάγκαλος αντέδρασε και πάλι με διώξεις.

Τη 15^η Αυγούστου συνελήφθη ο Καφαντάρης, ο δήμαρχος Πειραιά Τάκης Παναγιωτόπουλος και οι ταγματάρχες Πολύμερος Μοσχοβίτης και Ευάγγελος Καλαμπαλίκης. Μετά από δύο ημέρες το ίδιο έγινε με τον Παπαναστασίου και την 20^η Αυγούστου με τον Μεταξά. Αυτή τη φορά, αν και καλοκαίρι, δεν τους έστειλε σε κάποιο κυκλαδίτικο νησί. Τους ενέκλεισε στο ατμόπλοιο «Αιγαίο» που βρισκόταν ελλιμενισμένο στον ναύσταθμο. Ο ίδιος βέβαια, θεωρώντας ότι είναι εξασφαλισμένη η εξουσία του, αναχώρησε για τις καλοκαιρινές του διακοπές στις Σπέτσες.

Από την κατάσταση των συλληφθέντων απουσίαζε ο Κονδύλης. Ο Πάγκαλος, με την άνοδό του στο αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, τον απελευθέρωσε από τη Σαντορίνη όπου τον είχε εκτοπίσει με τους υπόλοιπους πολιτικούς αρχηγούς. Αυτοί δεν αποδέχτηκαν την εκλογή του δικτάτορα και συνέχισαν να συνωμοτούν για την ανατροπή του. Ο Κονδύλης όμως, προσποιούμενος μεταστροφή, την αναγνώρισε και επεδίωξε την προσέγγιση. Πράγματι αυξήθηκαν οι συναναστροφές τους, όπως και τα μεταξύ τους γεύματα. Την τακτική αυτή ο Καφαντάρης τη χαρακτήρισε με δηλώσεις του «*πολιτική των γευμάτων και των συμποσίων*»¹²³. Ο Κονδύλης αργότερα δικαιολόγησε το γεγονός πως συνέτρωγε με τον δικτάτορα, υποστηρίζοντας ότι το θεωρούσε ως την ύψιστη από τις υπηρεσίες που προσέφερε στην πατρίδα. Για την απάντηση αυτή ο Πάγκαλος σχολίασε ειρωνικά στην απολογία του λέγοντας ότι «*Επί του σημείου τούτου μου επιτρέπεται να απορώ, διότι εγνώριζον μέχρι τούδε πολύτιμους δια την πατρίδα υπηρεσίας παρεχομένους δια της θυσίας αίματος, ιδρώτος, εγγεφαλικού φωσφόρου κ.λ.π. δεν εγνώριζον όμως ότι είνε δυνατόν να προσφέρονται και αυτοθυσίαι δια των σιαγώνων και του πεπτικού σωλήνος*»¹²⁴.

Σταδιακά, ο Κονδύλης, άφησε να φανεί ότι του παρείχε στήριξη και έδειξε ότι ενδιαφέρεται για την πρωθυπουργία. Ο Πάγκαλος πίστεψε ότι τον προσεταιρίστηκε και έτσι ο Κονδύλης απέκτησε ευχέρεια κινήσεων. Σύντομα ήρθε σε επαφή με δυσαρεστημένους «παγκαλικούς» αξιωματικούς του στρατεύματος. Αρχικά κατάφερε να μνήσει τον Ζέρβα (διοικητή του 2^{ου} Δημοκρατικού Τάγματος) και κάποιους ακόμα. Τελικά τη 19^η Αυγούστου οι συνωμότες συνέφαγαν στο κατάστημα με την επωνυμία «Γη του Έρωτος» στο Φάληρο. Εκεί οι Ζέρβας, Ντερτιλής (Διοικητής του 1^{ου} Δημοκρατικού Τάγματος), Κωνσταντίνος Παλαιολόγου

¹²³ Γ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 1955, τ. 1, σ. 320.

¹²⁴ Θ. Πάγκαλος, *Η απολογία του Θ. Παγκάλου*, Αθήνα 1928, σ. 55.

(Φρούραρχος Αθηνών), Ιωάννης Γρηγοράκης, Πausανίας Κατσώτας, Δημήτριος Κοκκαλάς (αρχηγός της Χωροφυλακής) και οι υπόλοιποι συμμετέχοντες, αναγνώρισαν τον Κονδύλη ως επικεφαλής του κινήματος¹²⁵. Ο ίδιος μάλιστα, για να εξασφαλίσει την αποδοχή, υπέγραψε πρωτόκολλο ότι θα προκήρυσσε εκλογές εντός 45 ημερών από την ανατροπή του Πάγκαλου, στις οποίες δε θα μετείχε.

Ο Κονδύλης, δεξιοτέχνης στις κινηματολογίες του Μεσοπολέμου, συνέχισε τη συστηματική οργάνωση του πραξικοπήματος. Ο δικτάτορας, αγνοώντας τη συνομοσία, αλλά άριστος και αυτός κινήματίας, τον υποπεύθηκε για συνεργασία με τους υπόλοιπους πολιτικούς και διέταξε και τη δική του κράτηση. Όμως ο αρχηγός της Χωροφυλακής Κοκκαλάς τον ενημέρωσε και έτσι κρύφτηκε και διέφυγε τη σύλληψη.

Ο Πάγκαλος θεωρούσε τα Δημοκρατικά Τάγματα τους στυλοβάτες της εξουσίας του, τους πραιτωριανούς του, που τον διασφάλιζαν από κάθε εναντίον του στρατιωτική κίνηση. Είχε δίκιο, έως ότου επήλθε ο προσεταιρισμός τους από τον Κονδύλη. Το παγκαλικό κάστρο θα έπεφτε εκ των έσω.

Στην ανατροπή του δικτάτορα λειτούργησε παρασκηνιακά και ο Πρόδρομος Μποδοσάκης-Αθανασιάδης. Όταν οι πολιτικοί αρχηγοί τον έπεισαν για το επιβλαβές των συμφωνιών με τη Γιουγκοσλαβία ο επιχειρηματίας, αν και φιλικά προσκείμενος προς τον δικτάτορα, μετέβαλε άποψη και στήριξε με την οικονομική του επιφάνεια το εκκολαπτόμενο πραξικόπημα¹²⁶.

8.2. Το ανατρεπτικό κίνημα της 22^{ης} Αυγούστου 1926

Οι κρατούμενοι του πλοίου ήλπιζαν στις φήμες ανατρεπτικών κινήσεων και έκαναν υπομονή. Ο Γρηγοριάδης αναφέρει ότι *«Περιμένοντας και μη έχοντας τι άλλο να κάνουν, μελετούν επί τόπου την... ναυμαχία της Σαλαμίνας! Ο Καφαντάρης έχει έναν τόμο του Παπαρρηγόπουλου, ο Μεταξάς τους δείχνει όλες τις θέσεις Ελλήνων και Περσών. Και το βράδυ της 21ης Αυγούστου, πάνε για τον ύπνο του δικαίου και της αναμονής»*¹²⁷.

Τα μεσάνυχτα της 21^{ης} /22^{ης} Αυγούστου του 1926 δυνάμεις του 1^{ου} και του 2^{ου} Δημοκρατικού Ταγμάτος με επικεφαλής τον Ζέρβα κινήθηκαν μέσω Αλεξάνδρας

¹²⁵ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 328.

¹²⁶ Σ. Μαρκεζίνης, *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1978, τ. 3, σ. 125.

¹²⁷ Φ. Γρηγοριάδης, *Ελληνική Δημοκρατία*, Αθήνα 1972, σ. 149.

και Ιπποκράτους για να καταλάβουν το υπουργείο των Στρατιωτικών, το Φρουραρχείο και το μέγαρο των Τ.Τ.Τ.

Το 4^ο Δημοκρατικό Τάγμα είχε συσταθεί λίγους μήνες πριν με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Χριστόπουλο. Οι κινηματίες δεν τον μύησαν θεωρώντας τον ύποπτο. Η μονάδα με τον υποδιοικητή της, ταγματάρχη Τζανέτο και τον διοικητή της Ταξιαρχίας συνταγματάρχη Βουτσινά αποφάσισε να αντισταθεί. Για να αποφύγουν την κύκλωση και να πλήξουν τους κινηματίες, κατέλαβαν το ύψωμα του Λυκαβηττού.

Εντωμεταξύ ο υπουργός των Στρατιωτικών Τσερούλης, πληροφορούμενος την κινητοποίηση, κατέφθασε στο 2^ο Δημοκρατικό Τάγμα. Στο γραφείο του βρήκε τον Ντερτιλή, αλλά προτού προλάβει να αντιληφθεί τι ακριβώς είχε συμβεί, εμφανίστηκε ο Κονδύλης και του ανακοίνωσε τη σύλληψή του.

Σύντομα κινητοποιήθηκαν τα 1^ο και 2^ο Συντάγματα Πεζικού, κατελήφθησαν τα νευραλγικά κέντρα της πρωτεύουσας και προσχώρησαν και οι υπόλοιπες στρατιωτικές της μονάδες. Με την επικράτηση του κινήματος ο Κονδύλης εγκαταστάθηκε στο υπουργείο των Στρατιωτικών και άρχισε να δίνει τις πρώτες διαταγές προς τις επαρχιακές μονάδες. Όλοι οι διοικητές τον συνεχάρησαν και προσχώρησαν στο κίνημα. Οι άντρες του 4^{ου} Δημοκρατικού Ταγματος με τον Βουτσινά και τον Τζανέτο, που βρίσκονταν στον Λυκαβηττό, όταν πληροφορήθηκαν τη σύλληψη του Τσερούλη και συνειδητοποίησαν την επικράτηση του κινήματος, παραδόθηκαν το μεσημέρι της 22^{ης} Αυγούστου.

Ο Ευταξίας και οι υπουργοί του συνελήφθησαν και πραξικοπηματίες αξιωματικοί τοποθετήθηκαν σε καίριες στρατιωτικές θέσεις.

Ο Κονδύλης έστειλε τηλεγράφημα στον Κουντουριώτη στην Ύδρα να επανέλθει και να αναλάβει εκ νέου τα καθήκοντα του Προέδρου της Δημοκρατίας. Επίσης, διέταξε την απελευθέρωση των κρατουμένων από το «Αιγαίο» και του Αγγελόπουλου από τις φυλακές Αβέρωφ, ενώ δημοσίευσε δύο διαγγέλματα, ένα δικό του και ένα του στρατού και του στόλου.

Το πραξικόπημα μέχρι την αυγή είχε πετύχει αναίμακτα και αθόρυβα την επικράτησή του στην Αθήνα. Απέμενε βέβαια η σύλληψη του πρωταγωνιστή της δικτατορίας. Ο Κονδύλης απέστειλε εναντίον του στις Σπέτσες το μικρό επιβατηγό «Ελλη Δασκαλάκη» με ένα στρατιωτικό τμήμα των 70 αντρών.

Ο Πάγκαλος όμως δεν άνηκε στην κατηγορία των ανθρώπων που θα υπέκυπτε χωρίς να αντιδράσει. Στις Σπέτσες τον είχε μεταφέρει και βρισκόταν μαζί του το τορπιλοβόλο «Πέργαμος». Από ραδιογράφημα του σκάφους πληροφορήθηκε το πραξικόπημα. Αμέσως για να το καταστείλει, αποφάσισε την ένωσή του με τη μοίρα γυμνασίων του στόλου. Το ανωτέρω και μόνο ουσιαστικά αξιόμαχο τμήμα του πολεμικού ναυτικού, εκτελούσε ασκήσεις στο Ιόνιο και την ημέρα του κινήματος ναυλοχούσε στη Ζάκυνθο. Η μοίρα περιλάμβανε τα τέσσερα μεγάλα αντιτορπιλικά «Πάνθηρ», «Αετός», «Ιέραξ» και «Λέων», τα δύο μικρότερα «Σμύρνη» και «Λόγχη» και το πετρελαιοφόρο «Προμηθεύς». Επικεφαλής της ήταν ο πιστός στον Πάγκαλο πλοίαρχος Κολιαλέξης.

Κυβερνήτης του «Πέργαμος» ήταν ο πλωτάρχης Νικόλαος Καντιάνης. Πολλοί εξιστορητές των γεγονότων θεώρησαν ως κυβερνήτη τον υποπλοίαρχο Βασίλειο Λάσκο, προφανώς επηρεαζόμενοι από τον πολύ σημαντικό ρόλο του στη διακυβέρνηση και κατεύθυνση του πλοίου. Ο υποπλοίαρχος Λάσκος υπήρξε υπασπιστής του δικτάτορα, συντοπίτης του, με αρβανίτικη καταγωγή και επίσης πολύ δυναμικά στοιχεία στον χαρακτήρα του. Πρόκειται για τον μετέπειτα κυβερνήτη του υποβρυχίου Κατσώνης, που έχασε τη ζωή του το 1943 πολεμώντας με αυταπάρνηση κοντά στη Σκιάθο ένα γερμανικό πολεμικό σκάφος. Ο Πάγκαλος επιβιβάστηκε στο «Πέργαμος» και απέπλευσε την 10:25 ώρα της 22^{ας} Αυγούστου με τον Λάσκο, τον γραμματέα του λοχαγό Παναγιώτη Κατσαρό και μικρή δύναμη της φρουράς του¹²⁸. Η ναυτική καταδίωξη που θα ακολουθούσε θα ήταν η τελευταία περιπέτεια της δικτατορίας, όπου ο Πάγκαλος θα έδινε συνάμα την έσχατη μάχη του να κρατηθεί στην εξουσία.

Αρχικά το τορπιλοβόλο κατευθύνθηκε προς τον Ισθμό με σκοπό να εισέλθει στον κορινθιακό κόλπο και να συνενωθεί με τη δύναμη του Κολιαλέξη, την οποία είχε ειδοποιήσει με ραδιογράφημα να σπεύσει προς συνάντηση.

Το μήνυμα όμως υπέκλεψαν οι πραξικοπηματίες και έστειλαν το θωρηκτό «Κιλκίς» να φράξει τον Ισθμό. Το θωρηκτό είχαν καταλάβει στο Φάληρο μνημένοι στο κίνημα αξιωματικοί και τη διακυβέρνησή του είχε αναλάβει ο αντιπλοίαρχος Ευάγγελος Βαλασάκης.

¹²⁸ Σ. Χαρατσής, *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, Αθήνα 1985, τ. 1, σ. 141

Ταυτόχρονα, ο Κονδύλης εξέδωσε διαταγή διαλύοντας τη μοίρα γυμνασίων και ζητώντας από τον Κολιαλέξη να πειθαρχήσει και από τους κυβερνήτες των πλοίων να πλεύσουν ανεξάρτητα προς τα λιμάνια που τους υπεδείκνυε.

Στον Σαρωνικό το «Πέργαμος» συνάντησε το «Έλλη Δακαλάκη». Το επιβατηγό πλοίο τού ζήτησε να σταματήσει, αλλά το τορπιλοβόλο έριξε μερικές βολές προς εκφοβισμό και συνέχισε την πορεία του.

Επόμενη συνάντηση την 13:50 ώρα στον Ισθμό. Το «Κιλκίς» ζήτησε με σήμα την παράδοση, όμως το «Πέργαμος» ανέστρεψε πορεία και κατευθύνθηκε νότια. Το θωρηκτό απάντησε με βολές, αλλά διαθέτοντας πολύ μικρή ταχύτητα δεν μπόρεσε να το καταδιώξει. Μοναδική επιλογή πλέον για τον Πάγκαλο ήταν ο περίπλους της Πελοποννήσου. Η καταδίωξη συνεχίστηκε από ένα υδροπλάνο που βομβάρδισε ανεπιτυχώς το σκάφος.

Εντωμεταξύ ο Κολιαλέξης απάντησε στον Κονδύλη ότι έπλεε προς το Φάληρο για να τους χτυπήσει. Όμως ο κυβερνήτης του «Λέοντα» αντιπλοίαρχος Ιωάννης Καραβίδας δεν πειθάρχησε στις διαταγές του επικεφαλής της μοίρας. Αποσχίστηκε από αυτήν και ανέφερε στον Κονδύλη ότι τίθεται στη διάθεσή του. Ο ηγέτης του κινήματος τον διέταξε τότε να πλεύσει προς συνάντηση του «Πέργαμος» και αν αυτό αρνιόταν την παράδοση, να το βυθίσει.

Οι ναυτικές κούρσες συνεχίστηκαν, καθώς ο Κολιαλέξης ενημέρωσε τον Πάγκαλο για την ανταρσία του «Λέοντα» και διέταξε τον «Πάνθηρα» να τον καταδιώξει. Τότε στασίασε το πλήρωμα του «Πάνθηρα» και κατόπιν το πλήρωμα του «Αετού». Τα δύο πλοία αποχώρησαν και αυτά από τη μοίρα, με αποτέλεσμα να ο Κολιαλέξης να χάσει την υπεροπλία, μένοντας με τον «Ιέρακα», τη «Σμύρνη» και τη «Λόγχη». Ωστόσο ούτε τότε παραιτήθηκε και ενημέρωσε τον Πάγκαλο ότι περί την 20:00 ώρα θα βρίσκεται στο ακρωτήριο του Μαλέα. Ξαφνικά η απόφασή του ανετράπη, όταν έλαβε ένα ραδιογράφημα του Οθωναίου διοικητή του Γ' Σώματος Στρατού ότι *«Λαός και στρατός εν Μακεδονία πανηγυρίζουν δια την κατάλυσιν της τυραννίας»*¹²⁹. Τότε συνθηκολόγησε και υπέβαλε με σήμα την παραίτησή του, ενημερώνοντας ότι θα οδηγούσε τα πλοία στο Κερατσίνι.

Η «Πέργαμος», λόγω του καταγισμού των μηνυμάτων, δεν έλαβε μερικά και για αυτό αγνοούσε τις τελευταίες εξελίξεις. Την 19:30 ώρα περίπου, ενώ

¹²⁹ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 331.

βρισκόταν είκοσι ναυτικά μίλια από το ακρωτήριο Μαλέα, διέκρινε τη σιλουέτα ενός αντιτορπιλικού. Τα τέσσερα μεγάλα αντιτορπιλικά της πρώην μοίρας Κολιαλέξη ήταν του ίδιου τύπου και για αυτό ήταν δύσκολο να τα ξεχωρίσει κάποιος από απόσταση. Επιπλέον, με διαταγή του Καραβίδα, το πλήρωμα του «Λέοντα» τοποθέτησε γύρω από την καπνοδόχο μαύρα πανιά για να μοιάζει με τον «Ιέρακα», που ως επικεφαλής της μοίρας έφερε δύο μαύρες ζώνες στην καπνοδόχο του.

Το «Πέργαμος» αντιλήφθηκε την παραλλαγή του διώκτη του και ανέστρεψε για να διαφύγει. Το αντιτορπιλικό έστειλε σήμα: «*Κρατήσατε*» και το τορπιλοβόλο απάντησε: «*Όχι! Πάγκαλος*»¹³⁰. Ο «Λέων» έριξε εκφοβιστικές βολές και το «Πέργαμος» έστειλε σήματα βοήθειας προς τον «Ιέρακα». Ακολούθησε καταδίωξη κατά την οποία το αντιτορπιλικό, διαθέτοντας πολύ μεγαλύτερη ταχύτητα, πλησίασε σύντομα το τορπιλοβόλο και του ζήτησε να πλευρίσει. Αυτό όμως συνέχισε την πορεία του και τότε το πλήρωμα του «Λέοντα» έβαλε με τυφέκια και πολυβόλα το κατάστρωμα του «Πέργαμος», ζητώντας με σήμα την παράδοση του Πάγκαλου. Η απάντηση ήταν: «*Ψάξτε να τον βρήτε. Δεν είναι εδώ*»¹³¹. Τότε το «Λέων» πλευρίσε το «Πέργαμος» και μία ομάδα του πήδηξε στο κατάστρωμα με τα πιστόλια στα χέρια. Τα πλοία ανέκοψαν ταχύτητα και οι άντρες του Λέοντα εντόπισαν τον Πάγκαλο με τον γραμματέα του καθισμένους στα χειριστήρια του ασυρμάτου. Ο Πάγκαλος, αντιλαμβανόμενος πια ότι κάθε περαιτέρω αντίσταση ήταν μάταιη, παραδόθηκε.

Τα δύο πλοία έφτασαν στο Κερατσίνι πρωινές ώρες της 23^{ης} Αυγούστου του 1926. Στην αρχή ο Πάγκαλος οδηγήθηκε στο 6^ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο, την επομένη στις φυλακές της Αίγινας και ύστερα από δύο ακόμη ημέρες στις φυλακές του Ιτζεδίν. Εκεί παρέμεινε έγκλειστος, χωρίς να προσαχθεί σε δίκη, έως την 11^η Ιουλίου 1928, όταν η κυβέρνηση Βενιζέλου αποφάσισε την αποφυλάκισή του. Ο Γρηγοριάδης παρατήρησε ότι «*Οι ‘παθόντες’: Καφαντάρης, Παπαναστασίου, Κονδύλης και άλλοι, θα τον κρατούν προφυλακισμένο, όσο κυβερνούν οι ίδιοι. Μόνο ο Βενιζέλος θα τον απολύσει το 1928*»¹³².

Για τις πολιτικές του πράξεις δεν καταδικάστηκε ποτέ. Αρχικά παραπέμφθηκε ενώπιον ανωτάτου ανακριτικού συμβουλίου που συστάθηκε από μέλη

¹³⁰ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 331.

¹³¹ Γ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 332.

¹³² Φ. Γρηγοριάδης, *ό. π.*, σ. 152.

του Αρείου Πάγου και εν συνεχεία ενώπιων ειδικής επιτροπής της Βουλής που τον ανέκρινε. Η Βουλή αμνήστευσε τα πολιτικά του αδικήματα τη 15^η Οκτωβρίου 1928, όμως παραπέμφθηκε σε δίκη με βάση τον νόμο περί ευθύνης υπουργών. Τελικά, τον Απρίλιο του 1930 καταδικάστηκε σε διετή φυλάκιση και πενταετή στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, για οικονομικές ζημιές που επέφερε στο δημόσιο από διάφορες συμβάσεις που υπογράφηκαν κατά τη διακυβέρνησή του.

Κάποιες προσπάθειές του να πολιτευθεί εκ νέου και να διαδραματίσει σημαίνοντα ρόλο στη δημόσια ζωή απέβησαν άκαρπες. Περιορίστηκε στη συγγραφή των απομνημονευμάτων του, τα οποία ομολογουμένως έχουν αρκετό ενδιαφέρον και περιλαμβάνουν σπαρταριστές περιγραφές και σκέψεις. Στην απολογία του το 1928 αφού αποκάλυψε μονόπλευρη τη Δ' Εθνοσυνέλευση και δικτατορικές τις κυβερνήσεις του Βενιζέλου το 1917-1920, του κινήματος της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 1922 και του Κονδύλη το 1926, ανέφερε: *«Υπήρξα, ως εδήλωσα και τότε, και εγώ μια ανωμαλία εν μέσω των τόσων άλλων αίτινες υφίστανται και μέχρι σήμερα εν τη πολιτική εξελίξει του τόπου»*¹³³. Απεβίωσε την 27^η Φεβρουαρίου 1952 στην Κηφισιά σε ηλικία 74 ετών.

¹³³ Θ. Πάγκαλος, *ό. π.*, σ. 10.

Επίλογος

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος, ένας ιδιόρρυθμος πρώην στρατιωτικός, σε μία παραγμένη πολιτική περίοδο, επέβαλε την πλέον ιδιόμορφη δικτατορία της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Αναμφίβολα ο απολογισμός της βραχύβιας διακυβέρνησής του υπήρξε αρνητικός, παρά την προηγούμενη εξαιρετική στρατιωτική του σταδιοδρομία.

Η σημαντική ενίσχυση του στρατού, η ίδρυση της Ακαδημίας Αθηνών και κάποια άλλα έργα, κυρίως οδοποιίας, δεν μπορούν να ισοσκελίσουν την αδυναμία διευθέτησης των πολιτικών και των οικονομικών ζητημάτων.

Ακόμα περισσότερο, η λοξοδρόμηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από την πορεία ειρήνευσης που επέβαλαν τα νέα δεδομένα μετά τη μικρασιατική καταστροφή εγκυμονούσε μεγάλους κινδύνους. Μία ενδεχόμενη ελληνοτουρκική σύρραξη αποτελούσε τεράστιο ρίσκο για μία πρόσφατα στρατιωτικά ηττημένη Ελλάδα, εξουθενωμένη από τις πολύχρονες πολεμικές αναμετρήσεις, διχασμένη βαθύτατα πολιτικά και το κυριότερο διπλωματικά απομονωμένη.

Μολονότι η ιστορία δεν γράφεται με τα «εάν» και τα «ίσως», η υλοποίηση των σχεδίων του δικτάτορα μέσω μίας νέας πολεμικής αναμέτρησης με την Τουρκία, μάλλον θα είχε δυσμενή κατάληξη για τη χώρα.

Το βέβαιο είναι ότι η δικτατορία του Πάγκαλου με τις αλλοπρόσαλλες εκφάνσεις της, τις συνεχείς διακυμάνσεις της, τον διασυρμό των δημοκρατικών θεσμών και την παρορμητική εσωτερική και κυρίως εξωτερική πολιτική της σφράγισε έντονα τη ρευστή και γεμάτη αντιφάσεις περίοδο του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Αρχαιακές Πηγές

Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, *Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»*, <https://www.venizelos-foundation.gr/el/>

Αρχείο Νικολάου Πλαστήρα, *Μουσείο Μπενάκη*.

Αρχείο Πηνελόπης Δέλτα, *Μουσείο Μπενάκη*.

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Δ' εν Αθήναις Συντακτικής των Ελλήνων Συνελεύσεως, Αθήνα 1926, τ. Ε.

2. Εφημερίδες Εποχής

Έθνος, Ελεύθερον Βήμα, Ελεύθερος Τύπος, Εμπρός, Καθημερινή, Νέα Ημέρα.

3. Εφημερίδα της Κυβέρνησης

Φ.Ε.Κ. 186 τ. Α από 21-07-1925, Φ.Ε.Κ. 191 τ. Α από 24-07-1925, Φ.Ε.Κ. 210 τ. Α από 12-08-1925, Φ.Ε.Κ. 275 τ. Α από 30-09-1925, Φ.Ε.Κ. 294 τ. Α από 08-10-1925, Φ.Ε.Κ. 295 τ. Α από 08-10-1925, Φ.Ε.Κ. 309 τ. Α από 17-10-1925, Φ.Ε.Κ. 389 τ. Α από 05-12-1925, Φ.Ε.Κ. 400 τ. Α από 14-12-1925, Φ.Ε.Κ. 1 τ. Α από 04-01-1926, Φ.Ε.Κ. 27 τ. Α από 23-01-1926, Φ.Ε.Κ. 57 τ. Α από 16-02-1926, Φ.Ε.Κ. 96 τ. Α από 18-02-1926, Φ.Ε.Κ. 95 τ. Α από 18-03-1925, Φ.Ε.Κ. 113 τ. Α από 01-04-1926, Φ.Ε.Κ. 121 τ. Α από 06-04-1926, Φ.Ε.Κ., 167 τ. Α από 25-05-1926, Φ.Ε.Κ. 219 τ. Α από 02-07-1926 Φ.Ε.Κ.

4. Περιοδικά

Αλβανός Ρ., «Η δικτατορία του Πάγκαλου» του: *Κινήματα-Πραξικοπήματα-Δικτατορίες στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, στο: *Ε Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας*, (2011), σ. 69-100.

Ομάδα Συγγραφέων, «Θεόδωρος Πάγκαλος: Βίος και πολιτεία ενός δικτάτορα», στο: *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τχ. 604 (2018), σ. 6-61.

Ομάδα Συγγραφέων, *Ελλάδα: 1925-1936-1967. Οι δικτατορίες του 20ού αιώνα*, στο: *Ε Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας*, τχ. 130, Αθήνα 2011.

Χρήστου Θ., «Το πέρασμα στην αβασίλευτη δημοκρατία» του: *Αλέξανδρος Παπαναστασίου, Το πείραμα της αβασίλευτης*, στο: *Ε Ιστορικά της Ελευθεροτυπίας*, τχ. 22, (2000), σ. 28-31.

5. Πρακτικά Συνεδρίων

Μιχαλόπουλος Δ., «Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και το κίνημα του Πάγκαλου», στα: Πρακτικά Συνεδρίου της 05-07 Δεκεμβρίου 1986 του Παντείου Πανεπιστημίου «*Αλέξανδρος Παπαναστασίου οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές απόψεις του*», Αθήνα 1990, τ. 1, σ. 193-201.

6. Διαδικτυακές Πηγές

Διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Αθανάσιος Ευταξίας», https://el.wikipedia/Aθανάσιος_Ευταξίας, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Θεόδωρος Πάγκαλος(στρατιωτικός)», [https://el.wikipedia/Θεόδωρος_Πάγκαλος_\(στρατιωτικός\)](https://el.wikipedia/Θεόδωρος_Πάγκαλος_(στρατιωτικός)), ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Κίνημα Γεωργίου Κονδύλη της 22^{ης} Αυγούστου 1926», https://el.wikipedia.org/wiki/Κίνημα_Γεωργίου_Κονδύλη_22ης_Αυγούστου_1926, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Κίνημα Παγκάλου 25^{ης} Ιουνίου 1925», https://el.wikipedia.org/wiki/Κίνημα_Πάγκαλου1925, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Κυβέρνηση Αθανασίου Ευταξία 1926», https://el.wikipedia.org/wiki/Κυβέρνηση_Αθανασίου_Ευταξία_1926, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Κυβέρνηση Θεόδωρου Πάγκαλου 1925», https://el.wikipedia.org/wiki/Κυβέρνηση_Θεόδωρου_Πάγκαλου_1925, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Ούλεν», <https://el.wikipedia.org/wiki/Ούλεν>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Διαδικτυακή Εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «Πάουερ», <https://el.wikipedia.org/wiki/Πάουερ>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Κλάψης Α., λήμμα: «Αναζητώντας ερείσματα για την ανατροπή της Συνθήκης της Λωζάννης: οι ελληνοϊταλικές σχέσεις την περίοδο της δικτατορίας του Θεόδωρου Πάγκαλου», στην ιστοσελίδα *Clio Turbata*, 11.01.2020, [http://clioturbata.comΑναζητώντας ερείσματα για την ανατροπή της Συνθήκης της Λωζάννης](http://clioturbata.comΑναζητώντας_ερείσματα_για_την_ανατροπή_της_Συνθήκης_της_Λωζάννης), ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Μιχαηλίδης Ι., λήμμα: «Πραξικόπημα με την επίκληση ηθικών αρχών και αξιών», στη διαδικτυακή εφημερίδα *Καθημερινή*, 25.12.2009, <https://www.kathimerini.gr/society/380390/praxikopima-me-tin-epiklisi-ithikon-archon-kai-axion/>, ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

B. Βιβλιογραφία

Αγγελόπουλος Α., *Το δημόσιο χρέος της Ελλάδος*, Αθήνα 1937.

Αναστασάκος Σ., *Ο Πλαστήρας και η εποχή του*, Αθήνα 2009, τ. 3.

Ανδρεάδης Α., *Μαθήματα Δημόσιας Οικονομίας, τόμος Δ Ελληνική πολεμική και μεταπολεμική Δημόσια Οικονομία (1912-1925)*, Αθήνα 1927.

Αραβαντινός Π., *Νόθος κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 1926.

Βλάχος Σ. *Στρατιωτικά Απομνημονεύματα (Πολεμικά μέχρι και του κινήματος Παγκάλου)*, Αθήνα 1972.

Βερεμής Θ., *Οι επεμβάσεις του στρατού στην ελληνική πολιτική 1916-1936*, Αθήνα 2018.

Βερεμής Θ., *Οικονομία και δικτατορία, η συγκυρία 1925-1926*, Αθήνα 1982.

Βερεμής Θ., *Ο στρατός στην Ελληνική Πολιτική, από την Ανεξαρτησία έως τη Δημοκρατία*, Αθήνα 1982.

Βρατσάνος Δ., *Η Ιστορία των εν Ελλάδι επαναστάσεων 1824-1935*, Αθήνα 1936.

Γατόπουλος Δ, *Ανδρέας Μιχαλακόπουλος (1875-1938): Η βιογραφία και το έργο του*, Αθήνα 1947.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Εφοδιασμοί του Στρατού εις υλικά οπλισμού και πυρομαχικών πυροβολικού και πεζικού κατά τον πόλεμον 1940-41*, Αθήνα 1982.

ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Η Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού (1821-1954)*, Αθήνα 2005.

Γονατάς Σ., *Απομνημονεύματα Στυλιανού Γονατά 1897-1957*, Αθήνα 1958.

Γρηγοριάδης Φ., *Ελληνική Δημοκρατία*, Αθήνα 1972.

Δασκαρόλης Ι., *Δημοκρατικά Τάγματα: Οι πραιτοριανοί της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας 1923-1926*, Αθήνα 2019.

Δαφνής Γ., *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 1955, τ. 1.

Διβάνη Λ., *Ελλάδα και Μειονότητες: Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 1999.

Ζολώτας Ξ., *Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχανίσεως*, Αθήνα 1926.

Ζολώτας Ξ., *Νομισματικά και Συναλλαγματικά Φαινόμενα εν Ελλάδι 1910-1927*, Αθήνα 1928.

Ηλιόπουλος Η., *Τα στρατιωτικά κινήματα στην νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 2016.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 15 (1978).

Κλάψης Α., *Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και η ελληνική εξωτερική πολιτική 1926-1928*, Αθήνα 2009.

Κουμάντος Π., *Παναγής Τσαλδάρης: Ο βράχος*, Καλαμάτα 2020.

Κραψίτης Β., *Η ιστορική αλήθεια για τους Μουσουλμάνους Τσάμηδες*, Αθήνα 1992.

Λευκοπαρίδης Ξ., *Αλεξάνδρου Παπαναστασίου: Μελέτες-Λόγοι-Άρθρα*, Αθήνα 1957.

- Μαντά Ε., *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Ηπείρου (1923-2000)*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Μαρκεζίνης Σ., *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα 1978, τ. 3.
- Μαρκέτος Σ., *Πως φίλησα τον Μουσσολίνι! Τα πρώτα βήματα του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα 2006, τ. 1.
- Μαυρογορδάτος Γ., *Μετά το 1922: Η παράταση του Διχασμού*, Αθήνα 2017.
- Μεταξάς Ι., *Το προσωπικό του ημερολόγιο*, Αθήνα 2005, τ. 3.
- Μιχαλόπουλος Δ., *Τσάμηδες*, Αθήνα 1993.
- Μπρεδήμας Η., *Η πρώτη Δημοκρατία*, Αθήνα 1960.
- Πάγκαλος Θ., *Αρχείον Θεοδώρου Παγκάλου*, Αθήνα 1974, τ. 2.
- Πάγκαλος Θ., *Η απολογία του Θ. Παγκάλου*, Αθήνα 1928.
- Πάγκαλος Θ., *Τα απομνημονεύματά μου 1897-1947: Η ταραχώδης περίοδος της τελευταίας πενήκονταετίας*, Αθήνα 1950. τ. 1.
- Παντελάκης Ν., *Ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας: Από την ιδιωτική πρωτοβουλία στο κρατικό μονοπώλιο (1889-1956)*, Αθήνα 1991.
- Παπαφλωράτος Ι., *Η ιστορία του Ελληνικού Στρατού (1833-1949)*, Αθήνα 2014, 2 τ.
- Πιπινέλης Π., *Ιστορία της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδος 1923-1941*, Αθήνα 1948.
- Πλουμίδης Σ., *Η ελληνοβουλγαρική κρίση του 1924-1925, ο πόλεμος της ζωοκλοπής*, Αθήνα 2006.
- Ριζάς Σ., *1909: Η μετάβαση της Ελλάδας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 2020.
- Ρούσος Γ., *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974*, Αθήνα 1975, τ. 6.
- Σβολόπουλος Κ., *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Αθήνα 2001.

Συλλογικό έργο, *Αλέξανδρος Παπαναστασίου: Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1987.

Συλλογικό έργο, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, Αθήνα 2003, τ. Β2.

Σπέντζος Γ., *Το ζήτημα ασφάλειας της Ελλάδος 1923-1926*, Χανιά 2020.

Στασινόπουλος Ε., *Η Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος*, Αθήνα 1966.

Στεφανίδης Δ., *Η εισροή ξένων κεφαλαίων και οι οικονομικά και πολιτικά της συνέπειαι*, Θεσσαλονίκη 1930.

Τανταλίδης Δ., *Τα δημόσια οικονομικά επί δικτατορίας Παγκάλου*, Αθήνα 1928.

Τούντα-Φεργάδη Αρετή, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912-1940)*, Αθήνα 2005.

Χαρατσής Σ., *1023 Αξιωματικοί και 22 Κινήματα*, Αθήνα 1985, τ. 1.

Χατζηαντωνίου Κ., *Θεόδωρος Πάγκαλος*, Αθήνα 2004.

Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στη Νεότερη Ελληνική Ιστορία: Από το Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001.

Παράρτημα

ΠΡΟΚΗΡΤΕΙΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΠΑΓΚΑΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ

Ἡ ἐξέγερσις τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Στόλου ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἀνατραπείσης τῆς ἀμαρτωλοῦ Κυβερνήσεως Μιχαλακοπούλου. Παρὰ τὴν ἀντίστασιν ἣν προέβαλε μέχρις ἐσχάτων ἡ Κυβέρνησις αὕτη, δὲν ἐχύθη εὐτυχῶς οὐδὲ ρανὶς ἀδελφικοῦ αἵματος, διότι τὸ κίνημα ἐπεκροτήθη παρὰ τῆς μεγίστης πλειοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, τοῦ Στρατοῦ καὶ τοῦ Στόλου.

Ἄναλαβὼν τὰς εὐθύναις τῆς ἀνατροπῆς ἔχω καὶ πλήρη συναίσθησιν τῶν ἔναντι τοῦ Λαοῦ ὑποχρεώσεών μου. Θὰ καταβάλω πάσας τὰς δυνάμεις μου ὅπως ἡ μέλλουσα Κυβέρνησις δώσῃ εἰς τὴν χώραν Διοικήσιν χρηστήν, ἰσοπολιτείαν, ἀσφάλειαν καὶ δικαιοσύνην.

Θὰ παταχθῶσιν ἄνευ οἴκτου οἱ ποικιλόνυμοι καταχρασταὶ οἱ ὅποιοι κατακλέπτουσιν ἀναιδῶς τὸν ἰδρωτὰ τοῦ λαοῦ. Δι' αὐτοὺς ἀκριβῶς ὁ πέλεκυς τῆς Δικαιοσύνης θὰ πέσῃ ἀμείλικτος.

Παρὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάπλασιν θὰ ἐπιδιωχθῆ ἡ σύντονος ὁργάνωσις τῶν Ἑθνικῶν δυνάμεων δι' ὧν καὶ μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ περιφρουρηθῶσι τὰ συμφέροντα τοῦ Ἔθνους.

Δὲν θὰ φεισθῶμεν οὐδεμιᾶς θυσίας τέλους ὅπως ἀνακουφίσωμεν τὴν συμφορὰν τῶν πτωχῶν προσφύγων ἀδελφῶν μας.

Ἐν πλήρει συναισθήσει τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν δυσχερειῶν τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζει σήμερον τὸ Κράτος θὰ ἀναλάβωμεν τὸ ἔργον πλήρεις πίστεως καὶ ἐλπίδων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν.

Τὸ παρελθὸν ἡμῶν ἐγγυᾶται περὶ τούτου.

Ἀθῆναι τῆ 25 Ἰουνίου 1925

Ὁ Ἀρχηγός
Θ. Πάγκαλος

Το Διάγγελμα Πάγκαλου το βράδυ του κινήματος

Πηγή: Θ. Πάγκαλος, *Αρχεῖον Θεοδώρου Παγκάλου*, Αθήνα 1974, τ. 2, σ. 26-27

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Έν Αθήναις τῆ 21 Ἰουλίου 1925 | ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ | Ἀριθμὸς φύλλου 186

ΟΡΟΙ ΣΥΝΔΡΟΜΩΝ

Διὰ τὸ δωδεμηνίον :

Διὰ τὰ τρία Τεύχη Α', Β' καὶ Γ' ἑτησίως.....	Δρ. 100
Διὰ τὸ Παράρτημα μόνον ἑτησίως.....	» 80
Δι' ἑξωτερικὴν τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως.....	» 150

Διὰ τὸ ἑξαμηνίον :

Διὰ τὰ τρία Τεύχη Α', Β' καὶ Γ' ἑτησίως.....	» 200
Διὰ τὸ Παράρτημα μόνον ἑτησίως.....	» 160
Δι' ἑξωτερικὴν τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως.....	» 300

Ἡ συνδρομὴ ἄρχεται τὴν 1ην Ἰανουαρίου ἐκάστου ἔτους καὶ εἶνε προπληρωτέα.

Διὰ δημοσιεύσεις δικαστικῶν πράξεων κλπ. ὁ ἰσχύος δραχμ. 2.50

Διὰ καταστατικά κλπ. κατὰ στήλην ἢ κλάσμα ταύτης » 180.—

Ἡ τιμὴ ἐκάστου ἡμερησίου φύλλου..... » 1.—

Αἱ πληρωμαὶ διὰ συνδρομᾶς καὶ δημοσιεύσεις ἐνεργοῦνται εἰς τὰ δημόσια ταμεία, προσαγομένου κατόπιν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ταμιογραφεῖον τοῦ οἰκείου ἐπιτοπίου πληρωμῆς.

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

Περὶ τροποποιήσεως, συμπληρώσεως καὶ κωδικοποιήσεως τῶν περὶ κατοχυρώσεως τοῦ Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος διατάξεων.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἐχόντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἐδάφ. β' παραγρ. γ' τοῦ ἀπὸ 30 Ἰουλίου 1925 ψηφίσματος τῆς Δ' ἐν Ἀθήναις Συντακτικῆς Συνελεύσεως, ἀπερὶ συστάσεως Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ψήφισιν τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτου κλπ., κρίνοντες δ' ὑφισταμένην ἐξαιρετικῶς ἐπείγουσαν ἀνάγκην συμπληρώσεως τῶν περὶ κατοχυρώσεως τοῦ Δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος διατάξεων καὶ ρυθμίσεως θεμάτων τινῶν ἀναγομένων εἰς τὸν στρατόν, προτάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀπεφασίσασμεν καὶ διατάσσομεν

Αἱ διατάξεις τοῦ ἀπὸ 23 Ἀπριλίου 1924 Ν. Δ. ἀπερὶ κατοχυρώσεως τοῦ Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, συμπληρούμεναι καὶ τροποποιούμεναι, κωδικοποιοῦνται ὡς ἑπεται:

Ἄρθρον 1.

1. Ἀπαγορεύεται ἡ δημοσίεα καθ' οἰονδήποτε τρόπον καὶ ἰδίᾳ ἐν δημοσίᾳ συνελεύσει ἢ ἐν δημοσίῳ τόπῳ διὰ λόγου ἢ δι' ἰντύπων ἢ γραπτῶν δημοσιευμάτων ἢ διὰ συμβολικῶν παραστάσεων ἢ δι' οἰονδήποτε αισθητῶν ἐξεικονίσεων ἢ θεατρικῶν ἢ μουσικῶν ἔργων ἢ ἀναγγελιῶν πρὸς τὸ κοινόν, προσβολῆς, δυσφημίας, ἐξέθρισις, ἀποδοκιμασίας ἢ ἀμφισβήτησις τοῦ κύρους τῶν ἱερωτικῶν τοῦ Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος πράξεων,

* Ἀναδημοσιεύεται ὡς ἐσφαλμένως ἐξ ἐσφαλμένου ἀντιγράφου δημοσιευθὲν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 173 (Τεύχος Α') τῆς 13 Ἰουλίου 1925 φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως.

ἢ τοῦ περὶ ἐκπτώσεως τῆς δυναστείας καὶ ἀνακηρύξεως τῆς Δημοκρατίας ψηφίσματος τῆς Δ' ἐν Ἀθήναις Συντακτικῆς Συνελεύσεως καὶ τῆς καθ' ἐκτέλεσιν αὐτοῦ προκηρύξεως καὶ διενεργείας τοῦ δημοψηφίσματος τῆς 13 Ἀπριλίου 1924.

2. Ὁ παραβάτης τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως τοῦλάχιστον ἑξ μηνῶν.

Ἐὰν δὲ προέβη εἰς τὴν ἀπηγορευμένην πράξιν, σκοπῶν ν' ἀνατρέψῃ ἢ νὰ υποδοθῆσιν τὴν ἀνατροπὴν τοῦ Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, τιμωρεῖται πάντως δι' εἰρκτῆς.

Ἄρθρον 2.

1. Ὅστις κατὰ τινὰ τῶν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἄρθρῳ τρόπων δημοσίεα:

α') Προσβάλλει, δυσφημῆ, συκοφαντεῖ, ἐξεδέριζει ἢ ἀποδοκιμασεῖ τὴν δημοκρατικὴν ὑπόστασιν ἢ μορφήν τοῦ πολιτεύματος.

β') Διακρίνει κατὰ σύστημα διὰ τοῦ τύπου πρὸς πολιτικούς σκοποὺς περιφερρητικῶς τοὺς κατοίκους τῆς Χώρας εἰς ἀτόχθονας καὶ ἐπήλυθας, εἰς ὁμοεθνοὺς καὶ ἀλλοεθνοὺς, εἰς ὁμογλώσσους καὶ ἑτερογλώσσους καὶ τὰ παρόμοια, ἢ ἀποδίδει εἰς αὐτοὺς ἰδιότητα ἢ συνηθείας περιφερρητικᾶς.

γ') Χρησιμοποιεῖ τὴν θρησκείαν ἢ τοὺς θρησκευτικούς θεσμοὺς ἢ τὰ θρησκευτικὰ δόγματα πρὸς δυσφήμησιν τῆς δημοκρατικῆς μαρτυρίας τοῦ πολιτεύματος ἢ πρὸς οἰωνδήποτε πολιτικὴν ἐκμετάλλευσιν, τιμωρεῖται διὰ φυλακίσεως τοῦλάχιστον τριῶν μηνῶν.

2. Ὅστις δημοσίεα καθ' οἰονδήποτε καὶ ἰδίᾳ καθ' ἓνα τῶν ἐν τῷ ἄρθρῳ 1 τρόπων ἐκθειάζει, ἐγκρίνει ἢ ἐπιδοκιμασεῖ οἰονδήποτε τῶν ἀνωτέρω α'-γ' πράξεων, ἢ ἐν σχέσει πρὸς αὐτὰς τὴν δράστην ἢ τοὺς δράστὰς αὐτῶν, τιμωρεῖται, ἐφ' ὅσον ἐξ ἄλλων διατάξεων δὲν ἐπιβάλλεται βαρυτέρα ποινὴ, διὰ φυλακίσεως μέχρι τριῶν μηνῶν.

3. Ὅστις, προέβη εἰς οἰωνδήποτε τῶν ἐν τῷ παρόντι ἄρθρῳ

πράξεων, σκοπών ν' ανατρέψη ή να υποβληθή την ανατροπήν του Δημοκρατικού Πολιτεύματος, τιμωρείται πάντως δι' ειρκτικής.

Άρθρον 3.

1. Όστις επιβάλλει χείρα ύβριστικήν κατά του προσώπου του Προέδρου της Δημοκρατίας, τιμωρείται δι' ειρκτικής.

2. Όστις δι' οίονδήποτε τρόπον εξυβρίζει, χλευάζει ή δυσφημεί τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας τιμωρείται διὰ φυλακίσεως τουλάχιστον ενός έτους. Είς την αὐτήν ποινήν υπόκειται και ό διαίδων εκ προθέσεως έγγραφα ή έντυπα και ύβριστικά του Προέδρου της Δημοκρατίας. Εάν ή εξύβρισις έγνετο επί παρουσίᾳ του Προέδρου, καταγινώσκεται φυλάκισις τουλάχιστον 2 έτων.

3. Είς φυλάκισην τριών μηνών μέχρις ενός έτους καταδικάζεται όστις εντός των εις τό προηγούμενον εδάφιον διαλαμβανόμενων περιπτώσεων έκδηλοι έγγράφως ή προφορικώς περιφρόνησιν προς τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας καθ' όσον άφορᾷ τό πρόσωπον ή την εξουσίαν αυτού.

4. Ηίς φυλάκισην ενός μέχρις εξ μηνών υποβάλλεται όστις:

- 1) Άποδίδει δημοσίᾳ εις τον Πρόεδρον της Δημοκρατίας την ειθύνην των πράξεων της Κυβερνήσεώς του, 2) καθ' οίονδήποτε τρόπον άμφισβητεί αυτόν τό νόμιμον της κτήσεως της ιδιότητος του Προέδρου της Δημοκρατίας, 3) περιυβρίζει δημοσίᾳ ή άφαιρεί ή βλάπτει εκ προθέσεως τό δημοκρατικά σύμβολα.

Άρθρον 4.

Όστις καθ' ένα εκ των εν τῷ άρθρῳ 1. τρόπων δημοσίᾳ εξιστορεί, αναφέρει ή ενθέτει γεγονότα, σχέσιν έχοντα όπωσδήποτε με την ζωήν ή την δρᾶσιν τινός των άποθανόντων ή ζώντων μελών της έκπεσούσης δυναστείας των Γλυξθούργων κατά τρόπον τεινοντα άμέσεως ή έμμέσως να κινήση ύπερ αυτών την συγγνώμην ή την συμπάθειαν ή και άπλῶς να παραστήση αυτά ως άνεύθυνα ή άμέστοχα της θνικῆς συμφορᾶς και της προηγηθείσης του δημόφνησματος έμφυλίου διακρίσεως, τιμωρείται, εφ' όσον εξ άλλων διακρίσεων δεν επιβάλλεται βαρύτερα ποινή, διὰ φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών. Εάν δε προέβη εις την πράξιν σκοπών άμέσεως ή έμμέσως να μειώση όπωσδήποτε τό κύρος της έκπτώσεως της Δυναστείας ή να υποστηρίξη την καλινόρησιν αυτής, τιμωρείται πάντως δι' ειρκτικής.

Άρθρον 5.

Τιμωρείται διὰ φυλακίσεως ύπο τουλάχιστον μηνών, όστις καθ' ένα των εν άρθρῳ 1. τρόπων:

- α') Προφορικώς ή έγγράφως ή διὰ συμβολικῶν παραστάσεων προκαλεί, συμβουλεύει, παροτρύνει ή παραξύνει εν γένει, έστω και μη δημοσίᾳ, εἰς άπειθήσιαν προς τούς νόμους και τάς διατάξεις των άρμόδιων άρχῶν τάς σχετιζόμενας με την έκτέλεσιν στρατιωτικοῦ κρηθήκοντος ή όπωσδήποτε προσπαθεί να μειώση την συνείδησιν του καθήκοντος της στρατεύσεως των πολιτών.
- β') Διαδίδει, έστω και μη δημοσίᾳ, ιδέας τεινούσας άμέσως ή έμμέσως εις διάπραξιν τινος των άνωτέρω πράξεων.

γ') Δημοσίᾳ προσβάλλει, επικρίνει, λοιδορεῖ ή αποδοκιμάζει άποφάσεις δικαστηρίων οίονδήποτε, δι' όν από του έτους 1917 κατονηώσθη ποινή θανάτου ή άλλη δι' έγκλημα έσχάτης προδοσίας ή διὰ παράβασιν του στρατιωτικοῦ ποινικοῦ νόμου.

δ') Δημοσίᾳ προσβάλλει, δυσφημεί, συκοφαντεί, εξυβρίζει ή αποδοκιμάζει δικαστήρια ή μέλη δικαστηρίων οίονδήποτε διὰ την έκδοσιν άποφάσεων, περι όν τό άνωτέρω εδάφιον γ'.

ε') Δημοσίᾳ εκθειάζει, έγκρίνει ή επιδοκιμάζει οίονδήποτε των άνωτέρω α'—δ' πράξεων ή εν σχέσει προς αυτάς τον δρᾶστην ή τούς δρᾶστας αυτών.

ς') Όστις έργισι ή λόγισι, άμέσως ή έμμέσως, προφηρικώς ή έγγράφως, προκαλεί χάσμα μεταξύ λαοῦ και στρατοῦ ή μεταξύ ομάδων στρατοῦ ή τάξεως στρατιωτικῶν προσώπων.

ζ. Με τάς αυτές ποινάς τιμωρείται, όστις δημοσίᾳ ή καθ' ιδίαν ή διὰ του τύπου ή καθ' οίονδήποτε άλλον τρόπον άνακουεί ειδήσεις, αἰτινες δύνανται να προκαλέσωσι διατάραξιν της δημοσίας τάξεως ή να έμβάλλωσιν εις άνησυχίαν τούς πολίτας ή τό στρατεύμα ή τεινούνσιν εις τό να μειώσωσι την προς την πολεμικήν και έξωτερικήν πολιτικήν της Κυβερνήσεως ή προς τάς άρχάς έμπιστοσύνην των πολιτών ή του στρατεύματος.

3. Εάν δε προέβη εις τινα των άνω πράξεων σκοπών ν' ανατρέψη ή υποβληθή την ανατροπήν του δημοκρατικού πολιτεύματος, τιμωρείται πάντως δι' ειρκτικής.

Άρθρον 6.

Η κακή τῆ πίστις διάδοσις ή μετάδοσις φανερώς και αποδειγμένως ψευδῶν ειδήσεων, ή πλαστῶν έγγράφων ή έγγράφων ψευδῶς άποδιδόμενων εις τρίτον ή εις άλλα γεγονότα ή εις άλλην εποχήν, ως και ή δημοσίᾳ υποστήριξις έγχερημάτων άντλουμένων κακή τῆ πίστις εκ τοιούτων ειδήσεων και έγγράφων δυνάμενων να επηρεάσωσιν δυσμενῶς τάς διεθνείς σχέσεις του Κράτους, τιμωρείται διὰ φυλακίσεως μέχρις ενός έτους.

Άρθρον 7.

1. Έταρείται, σωματεία άνεγνωρισμένα ή μη άνεγνωρισμένα, σκοπῶν έχοντα την καθ' οίονδήποτε τρόπον προσβολήν της δημοκρατικῆς μορφῆς του πολιτεύματος ή κατά παρέκκλισην από του νομίμου αυτών σκοποῦ έκδηλοῦντα όπωσδήποτε πρῶσιν τοιαύτης προσβολῆς εἰς ή καθίστανται αὐτοδικαίως άκυρα.

2. Πρόσωπα μετέχοντα καθ' οίονδήποτε τρόπον εις την διοίκησιν, διαχείρισιν ή εκπροσώπησιν των εν τῷ προηγούμενῳ εδάφῳ σωματείων ή εταιρειῶν, ή μέλη αυτών διατελοῦντα εν γνώσει των εν τῷ προηγούμενῳ εδάφῳ σκοπῶν, τιμωροῦνται διὰ φυλακίσεως τουλάχιστον εξ μηνών. Εάν δ' ό άπότορος σκοπός της εν εδάφῳ 1. προσβολῆς τείνη εις άνατροπήν της δημοκρατικῆς μορφῆς του πολιτεύματος, τιμωροῦνται πάντως δι' ειρκτικής.

Άρθρον 8.

Τά άδικήματα της εξυβρίσεως και συκοφαντίας, ως όρίζονται ταῦτα εν τῷ νόμῳ της 23 Νομβρίου (5 Δεκεμβρίου) 1897 ὑπερ' εξυβρίσεων εν γένει και περ' τύπων και ός έτροποπηγῆ

θησαν τὰ σχετικὰ περὶ τούτων ἄρθρα ὑπὸ νεωτέρων νόμων, ἐφ' ὧσον ἀπευθύνονται κατὰ τοῦ στρατοῦ ἐν γένει ἢ ὑμᾶδων τοῦ στρατοῦ ἢ παντὸς ἀξιοματικῆς ἐν ἐνεργείᾳ διὰ τὸν δημόσιον βίον τοῦ καὶ τὰ ἔργα τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας τοῦ καὶ τῆν ἐν παντὶ χρόνῳ κατὰ ταῦτα ὁρᾶσιν του, διαπραττόμενα κατὰ τινὰ τῶν ἐν τῷ ἄρθρῳ 1 τῶν δυνάμεων καὶ αὐτεπαγγέλτως καὶ τιμωροῦνται διὰ φυλακίσεως τοῦλάχιστον τριῶν μηνῶν.

Ἄρθρον 9.

Μετὰ τὰς ποινὰς τοῦ προηγουμένου ἄρθρου 8 τοῦ παρόντος τιμωρεῖται πᾶς πολίτης ἢ στρατιωτικὸς, ὅστις καθ' ἑαυτὸν ἢ διὰ τὸν ἑαυτοῦ ἢ διὰ τὸν ἑταίρου ἢ διὰ τὸν ὑποτακτικόν ἢ διὰ τὸν ὑπακούοντα τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰ δημοσιονομικὰ αὐτῶν ἔργα.

Ἄρθρον 10.

1. Ἀποριστικῶς μετὰ τῶν ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἄρθροις προβλεπομένων ποινῶν δύναται κατὰ τοῦ παραβάτου τῶν διατάξεων τοῦ παρόντος διατάγματος νὰ καταγνώσθῃ καὶ χρηματικὴ ποινὴ ἀπὸ 5000 ἕως 100000 δραχμῶν δι' ἐκάστην παράβασιν. Ὑπαρχουσῶν δὲ ἐπιβαρυντικῶν περιπτώσεων δύναται νὰ διαταχθῇ ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου καὶ ἡ ἐκτίπισις τοῦ καταδικασθέντος μετὰ τὴν ἔκτισιν τῆς ποινῆς του, εἴτι δὲ νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ἡ ποινὴ τῆς ὑπερορίας. Τῆς τε ἐκτιπίσεως καὶ τῆς ὑπερορίας ὁρίζεται συγχρόνως ὁ τόπος καὶ ἡ διάρκεια ἀπὸ ἐνὸς μέχρι 3 ἐτῶν.

2. Ἡ καταδίκη διὰ παράβασιν διατάξεως τινος τῶν ἄρθρων 1 ἕως 7 τοῦ παρόντος διατάγματος συνεπάγεται πάντοτε στέρησιν καὶ ἀνικανότητα πρὸς ἀπόκτησιν διὰ βίου τῶν ἐν ἄρθρῳ 23 τοῦ κοινοῦ ποινικοῦ νόμου δικαιομάτων.

3. Ὡσαύτως παντὸς εἶδους πολιτικοῦ ἢ στρατιωτικοῦ ὑπάλληλου ἢ συναξιούχου, καταδικαζόμενου ἐπὶ τινι τῶν ἀνωτέρω ἀδικημάτων, ἀποβάλλουσι τὴν ιδιότητα τοῦ ὑπαλλήλου καὶ στεροῦνται τοῦ δικαιομάτου τῆς συντάξεως αὐτοδικαίως, ἅμα τῇ ἀμετακλήτῳ καταδίκῃ.

4. Ἡ κατ' αἵτησιν ἢ ἐξ ἐπαγγέλματος παραδοχῆ ἐλαφρυντικῶν περιπτώσεων δὲν δύναται νὰ μεταβάλλῃ τὸ εἶδος τῆς διὰ μίαν ἐκάστην περίπτωσην ὑπὸ τοῦ παρόντος Διατάγματος προβλεπομένης ποινῆς.

Ἐναντιότως δὲ, ὑπαρχουσῶν ἐπιβαρυντικῶν περιπτώσεων, δύνανται ἀνεῖ τῆς ποινῆς φυλακίσεως νὰ ἐπιβληθῇ ἡ τῆς εἰρκτῆς.

5. Αἱ ὑπὸ τοῦ παρόντος Διατάγματος καὶ τοῦ κεφαλαίου πρῶτου τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ κοινοῦ Π.Ν. Νόμου προβλεπόμεναι μὴ χρηματικαὶ ποιναὶ δύνανται κατ' αἵτησιν ἢ αὐτεπαγγέλτως νὰ ἀντικατασταθῶσιν ἢ μετατραπῶσιν ὑπὸ τοῦ κηρύξοντος τὴν ἐνοχλήν δικαστηρίου εἰς ὑπερορίαν πρὸςκαίρον τοῦλάχιστον τριῶν ἐτῶν ἢ ὀριστικῶν (ἀειφυγίαν).

Ἄρθρον 11.

1. Αἱ ὑπὸ τοῦ παρόντος νόμου ὀριζόμεναι ποιναὶ διὰ πράξεις τελεσθείσας διὰ τοῦ τύπου ἢ διὰ γραπτῶν ἐν γένει δημοσιευμάτων ἢ διὰ συμβολικῶν παραστάσεων ἢ δι' αἰωνόηποτε ἐξαικονίσεων ἢ θεατρικῶν ἢ μουσικῶν ἔργων ἐπιβάλλονται συγχρόνως εἰς τὸν ἰδιοκτήτην, εἰς τὸν διευθυντήν, τὸν ἀρχισυντάκτην τῆς ἐφημερίδος ἢ περιοδικοῦ, εἰς τὸν ὑπεύθυνον συντάκτην καὶ τὸν

συγγραφεὴ ἢ σχεδιαστήν ἢ συνθέτην τοῦ ἐπιλήψιμου ἄρθρου, δημοσιεύματος, παραστάσεως ἢ ἔργου, καὶ εἰς τοὺς διευθυντάς καὶ ἰδιονόχους τυπογραφεῖων.

2. Ἡ ἀπόδειξις ὑπὸ τῆς τῶν ὄντων προσέκρουσι, εἴτι ἀνεῖ εἰδήσεως αὐτοῦ ἐξετυπῶθη ἢ ἄλλως ἐγγράφῃ ὑποσέθηποτε εἰς πλείονα τοῦ ἐνὸς ἀντίτυπα καὶ ἐκφυλοφόρησεν ἐπιλήψιμον ἄρθρον ἢ δημοσίευμα ἢ παράστασις ἢ ἔργον, ἐπάγεται τὴν ἀπαλλοκλήν τοῦ προσώπου τούτου ἀπὸ τῶν ἄνω ποινῶν. Δύνανται ὁμοίως νὰ ἐπιβληθῇ αὐτῷ λόγῳ ἀμελείας, ποινὴ φυλακίσεως μέχρι τριῶν μηνῶν. Ἡ προβεβλημένη ὁμοίως πρὸς τὸν ἰδιοκτήτην ἢ τοῦ ὑπεύθυνου συντάκτου τῆς ἐφημερίδος ἢ περιοδικοῦ ἐνάστασις τῆς ἀνω ἀγνοίας εἶνε ἀπαράδεκτος.

3. Πρὸς ταῖς ἀνω ποινὰς διατάσσεται ὑπὸ τοῦ Δικαστηρίου ἢ προσωρινὴ παύσις τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἐφημερίδος ἢ τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ 3 ἡμερῶν μέχρι 3 μηνῶν καὶ ἐν ὑποτροπῇ μέχρις ἐνὸς ἐτους, καὶ ἅμα, ἐπὶ ταῖς αὐταῖς ὡς ἀνω ποιναῖς, ἀπαγορεύεται ἡ ἐκδόσις ἁμέσως ἢ ἐμμέσως ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἢ ἄλλων προσώπων τῆς ἐφημερίδος ἢ τοῦ περιοδικοῦ ὑπὸ ἄλλον τίτλον καὶ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ἢ ἄλλο σχῆμα.

4. Αἱ αὐταὶ ὡς ἀνω ποιναὶ ἐπιβάλλονται ἐπίσης κατὰ παντὸς αὐτοῦργοῦ ἢ συναίτιου κατὰ τὰς σχετικὰς διατάξεις τοῦ κεφαλαίου Δ' τοῦ ποιν. Νόμου.

5. Τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιλήψιμων ἄρθρων ἔργων, ἔντυπων ἐν γένει ἢ γραπτῶν δημοσίευμα κατὰσχέσει ὑπὸ τῆς ἀστυνομικῆς Ἀρχῆς κατὰ παραγγελίαν τοῦ Εἰσαγγελέως, ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐντὸς 24 ὡρῶν ἀπὸ τῆς κατασχέσεως ὀφείλουσι καὶ ὁ Εἰσαγγελεὺς νὰ ὑποβάλῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸ δικαστικὸν συμβούλιον καὶ τοῦτο νὰ ἀποφασθῇ περὶ τῆς διατηρήσεως ἢ τῆς ἄρσεως τῆς κατασχέσεως, ἄλλως ἡ κατάσχέσις αἰρεται αὐτοδικαίως. Ἀνακοπὴ κατὰ τοῦ βουλεύματος τούτου ἐπιτρέπεται μόνον εἰς τὸν δημοσιεύσαντα τὸ κατασχθέν, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὸν Εἰσαγγελέα.

6. Τὰ ἐν τῷ προηγουμένῳ ἐδαφίῳ 5 καθήκοντα τοῦ Εἰσαγγελέως ἐκτελεῖ καὶ ὁ παρὰ στρατοδικαίας κυβερνητικὸς Ἐπίτροπος, τὰ δὲ τοῦ συμβουλίου τῶν πλημμελειοδικῶν ἢ ἀκούσα τὴν ποινικὴν ἀγωγὴν στρατιωτικῆ ἀρχῆς.

Ἄρθρον 12.

1. Ἀρμόδια δικαστήρια πρὸς ἐνδίκασιν πάντων τῶν ἀνωτέρω ἀδικημάτων εἶνε τὰ στρατοδικαία. Ἐφ' ὧσον δὲ ταῦτα ἐτελεσθῶσιν διὰ τοῦ τύπου, ὁ πρόεδρος καὶ ἐν τῶν λοιπῶν μετὰ τοῦ δικαστηρίου λαμβάνονται ἐκ τῶν συμβούλων τῆς Στρατιωτικῆς Δικαιοσύνης.

2. Ἡ εἰσαγωγή εἰς δίκην τῶν ὑπακίτων ἐπὶ τοῖς ἐν τῷ παρόντι προβλεπομένοις ἀδικήμασι γίνεται δι' ἀπ' εὐθείας κλήσεως μετὰ ἢ ἀνεῖ προανακρίσεως, πάντως ἅμως ἐντὸς 20 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐγγειρίσεως μηνύσεως ἢ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς αὐτεπαγγέλτου διώξεως.

3. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀδικημάτων δὲν ἐφαρμόζονται οἱ νόμοι ΓΩΓ' τῆς 30 Ἰουνίου 1911 περὶ μετατροπῆς τῶν ποινῶν, ΓΩΠΗ' τῆς 6 Ἰουλίου 1911 περὶ ἀναστολῆς ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς καὶ 811 τῆς 31 Αὐγούστου 1917 περὶ προσωρινῆς ἀπολύσεως τῶν καταδίκων ἐκ τῶν φυλακῶν.

4. Η εφαρμογή του παρόντος δύναται ενάκρως να αναστέλλεται διά Διατάγματος μετ' απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου ή να περιορίζεται εις όρισμένας τοπικὰς περιφέρειας.

5. Κατά τῶν ἀποφάσεων τοῦ Στρατοδικαίου ἐπὶ ἀδικημάτων προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ παρόντος οὐδὲν ἐνδίκον μέσον χωρεῖ, ἐπιτελοῦνται δ' αὐταὶ ἐπιμελεῖα τοῦ ἐπιτρόπου.

Ἄρθρον 13.

Καταργεῖται πᾶσα διάταξις ἀντικειμένη εἰς τὸ παρὸν Διάταγμα, ἰδίᾳ δὲ καταργοῦνται τὰ ἄρθρα 1 ἕως 9 τοῦ νόμου «περὶ ἐξουδένωσης ἐν γένει καὶ περὶ τύπου» τῆς 23 Νοεμβρίου 1837, ὡς καὶ ὁ νόμος ΡΕΓ' τῆς 27 Ἰουνίου 1850 ἀπερὶ μεταρρυθμίσεως κ.λ. π. δι' ὃν προβλέπεται τὸ ἀδίκημα ἐξουδένωσης τοῦ Βασιλέως, τῆς Βασιλείσης, τοῦ Διαδόχου, τοῦ διέποντος τὴν Βασιλείαν, καὶ τῆς Βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ τὸ ἀπὸ 23 Ἀπριλίου 1924 Ν. Διάταγμα περὶ κατοχυρώσεως τοῦ Δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος, ὡς ἐτροποιοῖθῃ ἢ συνεπληρώθῃ ὑπὸ μεταγενεστέρων νόμων.

Ἄρθρον 14.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ παρόντος ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Περθερῆ τῆς Κυβερνήσεως δημοσιεύσεως αὐτοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Ἰουλίου 1925.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας

ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

Ὁ Πρόεδρος

Θ. Πάγκαλος

Τὰ Μέλη

Κ. Ρέντης, Ι. Κούνδουρος, Α. Παναγιωτόπουλος,
Ι. Α. Τσιριμώκος, Γ. Κοφινᾶς, Γ. Μπουμπουλης,
Α. Ταβευλάρης, Κ. Σταμεύλης, Φ. Μανουηλίδης,
Α. Χατζηκυριζᾶκος.

Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου.

Το Διάταγμα «Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως καὶ κωδικοποιήσεως τῶν περὶ κατοχυρώσεως τοῦ Δημοκρατικοῦ πολιτεύματος διατάξεων»

Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-εθνικό τυπογραφείο, λήμμα: Φ.Ε.Κ. 186 τ. Α από 21-07-1925

<http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

Ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 30 Σεπτεμβρίου 1925

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἀριθμὸς φύλλου 275

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ

Ἡ Ἀ' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικῆ Συνέλευσις ἔχει ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀπολέσει τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἔθνους.

Αἱ περιστάσεις καὶ αἱ συνθήκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐξελέγη αὕτη ὑπῆρξαν διὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους ἢ κυριωτέρᾳ ἀφορμῇ, ὅπως ἅμα τῇ γενέσει τῆς ἀντιμετώπιση τὴν ἀντίθεσιν μεγάλης μερίδος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Ἡ στάσις καὶ ἡ δράσις ἐπὶ πλέον τῶν Ἀρχηγῶν τῶν κυριωτέρων ἐν αὐτῇ πολιτικῶν ὁμάδων συνέτειναν ὥστε ἡ ἀντίθεσις αὕτη νὰ αὐξηθῆ σὺν τῷ χρόνῳ μεταβληθεῖσα εἰς δυσφορίαν τῆς Κοινῆς Γνώμης, ἣτις ὀγκωθεῖσα ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀπότομον ἀνατροπὴν τῆς τελευταίας Κυβερνήσεως τῆς Λεξιᾶς τὴν 25 Ἰουνίου ἐ. ἔ.

Αὕτη αὕτη ἡ Ἀ' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικῆ Συνέλευσις ἀνεγνώρισε διὰ τοῦ ψηφίσματός της, τῆς 30 Ἰουνίου ἐ. ἔ. τὴν ἀνάγκην τοῦ ταχίστου τερματισμοῦ τοῦ βίου της.

Ἡ νέα Κυβέρνησις ἔθετο ὡς ἀπογοησιαῖον λίθον τοῦ προγράμματός της τὴν πλήρωσιν τοῦ ἐθνικοῦ χάσματος καὶ τὴν συμφιλίωσιν τοῦ Λαοῦ. Εἰς τὰς προσπάθειάς της ὅμως πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προγράμματός της ἀπετέλει ἀναμφιβόλως σοβαρὸν κόλπημα ἡ παρουσία τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

Ἐνεκα τῶν λόγων τούτων ἡ Κυβέρνησις ἀνελθοῦσα εἰς τὴν Ἀρχὴν ὑπὸ τὰς γνωστὰς περιστάσεις καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ἀκλονήτως χαραχθεῖσαν κατευθύνσιν, τῆς ταχίστης εἰσόδου τῆς Χώρας εἰς τὴν πολιτικὴν ὁμαλότητα εἰσηγγήθη πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας τὴν ἀνάγκην τῆς διαλύσεως τῆς Συνελεύσεως, καὶ τῆς προσφυγῆς ἐνώπιον τοῦ λαϊκοῦ κριτηρίου τῶν ἐκλογῶν, αἵτινες κατὰ σταθερὰν ἀπόφασιν θέλουσι διεξαχθῆ ἀπολύτως ἐλεύθερα ἐντὸς ὅμως πάντοτε τοῦ πλαισίου τοῦ νέου Πολιτεύματος τῆς Χώρας.

Ἡ Κυβέρνησις ἐλπίζει ὅτι εἰς τὸ ἐντιμον καὶ εὐλογικὸν πρόγραμμά της οὐδὲν θὰ παρεντεθῆ πρόσκομμα καὶ αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἀρκούντως ἰσχυρὰν ἠθικῶς καὶ ὀλικῶς, ὅπως, ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπιβάλῃ τὸ πρόγραμμά της χάριν τῆς ἡσυχίας καὶ εὐημερίας τοῦ Λαοῦ.

Ἡ μέριμνα τοῦδε δράσις τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὸ παρελθὸν αὐτῆς ἐγγυῶνται περὶ τούτου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29 Σεπτεμβρίου 1925.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ

Περὶ διαλύσεως τῆς Ἀ' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἐχοντες ὑπ' ὄψει τὴν ἀπὸ 29 Σεπτεμβρίου 1925 ἀπόφασιν τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, συμφώνως τῷ ἀρθρῷ 1 τοῦ Συντάγματος,

ΔΙΑΛΥΟΜΕΝ

τὴν Ἀ' τῶν Ἑλλήνων Ἐθνικῆ Συνέλευσιν.

Διὰ νεωτέρου Διατάγματος Ἡμῶν θέλωμεν καθορίσει τὴν ἡμέραν τῆς ἐνεργείας τῶν Βουλευτικῶν

έκλογών, ητις ορισθήσεται εντός τών ταχθεισών προθεσμιών, υπό του από 30 Ιουνίου 1925 ψηφίσματος τής Δ' τών Ἑλλήνων Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.

Ἡ νέα Βουλὴ, ἅμα τῷ καταρισμῷ τῆς εἰς Σῶμα, θὰ ἔχη ἐπὶ δεκαπενθήμερον ἀναθεωρητικὰ δικαιώματα, διὼς κυρώσῃ καὶ τὸ καταρισθὲν ὑπὸ τῆς τριακονταμελοῦς Κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Σύνταγμα, ὡς τοῦτο ἐτροτοποιήθη καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἡμετέρου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως.

Εἰς τὸν Ἡμέτερον ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργῶν, ἀνατίθεμεν τὴν δημοσίευσιν καὶ ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος Διατάγματος.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29 Σεπτεμβρίου 1925.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας

ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

Ὁ Πρόεδρος

Θ. Πάγκαλος

Τὰ Μέλη

Κ. Ρέντης, Γ. Κούνδουρος, Α. Παναγιωτόπουλος, Γ. Δ. Μισιρμίδης

Γ. Κοφινᾶς, Γ. Μπούμπουλης, Α. Ταβουλάρης, Κ. Σταμούλης

Φ. Μανουηλίδης, Α. Χατζηκυριάκος.

Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου,

Το Διάταγμα διάλυσης τῆς Δ' Ἐθνοσυνέλευσης

Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-εθνικό τυπογραφείο, λήμμα: Φ.Ε.Κ. 275 τ. Α από 30-09-1925

<http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

Ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021

1

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Ἰανουαρίου 1926

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἀριθμὸς φύλλου 1

ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ, ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟΝ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΣΤΟΛΟΝ

Ἡ Κυβέρνησις ἀναλαβοῦσα τὴν ἀρχὴν διὰ τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ παρελθόντος Ἰουνίου ἔθετο ὡς κατεϋθυντηρίαν γραμμὴν τοῦ προγράμματός της τὴν κατάπαυσιν τῶν καθεστωτικῶν ἐρίδων, τὴν ἀποκατάστασιν τῆς γαλήνης παρὰ τῷ Λαῷ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν, ἵνα ἐπέλθῃ ὁμαλῶς καὶ προοδευτικῶς ἡ εἴσοδος εἰς τὴν κανονικὴν κοινοβουλευτικὴν ζωὴν.

Διὰ τῆς χρηστῆς διοικήσεως, τῆς ἐπιβολῆς ἀπολύτου ἰσοπολιτείας καὶ τῆς ἐμπεδώσεως τῆς δημοσίας ἀσφαλείας ἐν τῇ Χῶρᾳ σὺν τῇ ἀνασυντάξει τῶν ἐθνικῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν δυνάμεων, ἡ Κυβέρνησις κατώρθωσε νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὸ Κράτος εἰς μεγάλας λαϊκὰς μάζας ἀμφοτέρων τῶν παρατάξεων.

Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῆς ρηθείσης κυρίας γραμμῆς τοῦ προγράμματός της ἐνόμισεν ὅτι θὰ ἦτο σκόπιμον νὰ προταχθῶσι τῶν Βουλευτικῶν ἐκλογῶν αἱ ἐκλογαὶ τῆς Γερουσίας ὑπὸ τὰς συνθήκας αἰτνες ἀναφέρονται εἰς τὸ δημοσιευθὲν σχετικὸν Διάταγμα.

Ἀτυχῶς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως τῆς Ἀρχῆς εὐρέθημεν πρὸς τῆς γρανιτόδους ἀδιαλλαξίας καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς ἀντιδράσεως ὠρισμένων πολιτικῶν Ἀρχηγῶν. Ἡ Κυβέρνησις ὑπέστη ψυχραίμως χυδαίας ὕβρεις, χλευασμοὺς καὶ ἀποπειράς ἀκόμη ἀνατρεπτικῶν στάσεων, ἀλλὰ χάριν τῶν ἀνωτέρων συμφερόντων τῆς Χώρας ἐνόμισεν ὅτι τῇ ἐπεβάλλετο νὰ τηρήσῃ στάσιν μετριοπαθεῖ καὶ διαλλακτικὴν μετὰ τὴν ἐλπίδα τῆς συνεννοήσεως πρὸς ὅλον τὸν πολιτικὸν κόσμον διὰ τὴν εὐχεροτέραν ἀποκατάστασιν τῆς ἐσωτερικῆς ὁμαλότητος. Τὸ τελευταῖον ἀνακινουθὲν τῶν τριῶν πολιτικῶν Ἀρχηγῶν καὶ ἡ στάσις αὐτῶν κατὰ τὴν Ἑλληνοβουλγαρικὴν περιπέτειαν ἐματαιώσαν πᾶσαν ἐλπίδα τοιαύτης συνεννοήσεως.

Παρὰ τὸ Σύνταγμα, τὰς συστάσεις τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὸ σχετικὸν Διάταγμα, οἱ τρεῖς πολιτικοὶ Ἀρχηγοὶ διὰ τοῦ προχθεσινοῦ μανηφέστου ἀνέτρεπον τὰς προθέσεις καὶ τὸν σκοπὸν οὗς ἐπεδίωκεν ἡ Κυβέρνησις διὰ τῶν ἐκλογῶν τῆς Γερουσίας. Ἀχαρὰκτῆριστος ὅμως ὑπῆρξεν ἡ συμπεριφορὰ τῶν αὐτῶν Ἀρχηγῶν κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος. Ἐνῶ ἀκόμη συνεζητεῖτο ἐνώπιον τοῦ Διεθνoῦς Συμβουλίου ἡ ἐθνικὴ ὑπόθεσις, εὐρέθησαν Ἕλληνες πολιτευταὶ, οἱ ὅποιοι ἐξ ἀντιπολιτεύσεως καὶ διὰ λόγους ἐσωτερικῆς καταναλώσεως, τυφλωθέντες ὑπὸ τοῦ κομματικοῦ πάθους προέβησαν εἰς ἐνεργείας καὶ δηλώσεις χρησιμοποιοθηείσας ἀποτελεσματικῶς ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου κατὰ τῆς κοινῆς Πατρίδος. Ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἄλλων στοιχείων ἐχρησιμοποιοῦνται ὡς ἀποτελεσματικὸν πλῆγμα κατὰ τῶν Ἑλληνικῶν

δικαίον ή δημοσιευθείσα εις τὰς Ἐφημερίδας τὴν 12ην Δεκεμβρίου παρ. ἔτους ἐκ μέρους πρώην Πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος δήλωσις, διὰ τῆς ὁποίας κατηγορεῖτο ἡ Κυβέρνησις ὡς ὀδηγήσασα τὴν Ἑλλάδα ὑπόδικον ἐνώπιον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ ἐτολμῆτο αὐτολεξεῖ τὰ ἑξῆς: «... ΔΙΑ ΝΑ ΟΜΙΛΗΣΩΜΕΝ ΔΙΕΞΟΔΙΚΩΤΕΡΟΝ ΕΠΙ ΤΗΣ ΤΡΑΓΙΚΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΣ ΤΗΣ ΟΠΟΙΑΣ ΥΠΗΡΞΕ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ, ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΒΑΣΙΜΟΥΣ ΜΑΣ ΥΠΟΝΟΙΑΣ, ΟΧΙ ΑΠΑΩΣ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΩΣ ΑΛΛΑ' ΕΝΣΥΝΕΙΔΗΤΩΣ.» Ἦτον ἀρκετὰς ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκδικάσεως τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως Ἑλλήν πρώην Πρωθυπουργὸς συκοφαντεῖ ἐνώπιον τοῦ Διεθνoῦς Συμβουλίου τὸν Κυβερνήτην τῆς Χώρας ὡς ἐπιτεθέντα προμελετημένως καὶ ἐνσυνειδήτως ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας.

Τὸ γεγονός εἶνε πρωτακουστον διὰ τὰ πολιτικὰ ἤθη τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, διότι καὶ ὅταν ἡ Χώρα εἰρήσκετο εἰς τὴν μεγίστην ὀξύτητα πολιτικῶν ἢ πολιτικῶν ἐρίδων, ὁσάκις ἀνεφαίνετο ἐξωτερικῶς κίνδυνος καὶ ἐχύνετο καὶ ραγίς μόνον ἑλληνικοῦ αἵματος ἐπὶ τῶν συνόρων, κόμματα, λαὸς καὶ Ἔθνος συνσπειροῦντο περὶ ἐκείνους, οἵτινες διεχειρίζοντο τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω γεγονότων σοβαρὰ ἐθνικὰ ζητήματα ἐν ἐκκενρότητι καὶ ἡ ἀνάγκη ἀντιμετώπισεως ἐσωτερικῆς ὑπονομιτικῆς κατὰ τοῦ Κράτους καὶ τῆς Κοινωνίας δράσεως, ὑποχρεοῦσι τὴν Κυβέρνησιν νὰ ἀσκῆται πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας ὅπως ἀπερίσπαστος ἐξ ἑσωτερικῶν ἀντιδράσεων καὶ ἐλευθερομένη δεσμευτικῶν τινῶν τύπων, δυνηθῆ νὰ πράξῃ ἀσφαλῆστερον τὸ καθήκον τῆς.

Δι' ἀπαντας τοὺς ἀνωτέρω λόγους ἐν ἀπολύτῳ σεβασμῷ πρὸς τὰς ἐν κερ. Α' θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ καὶ διὰ συγκεντρώσεως τῆς ὑπολειπομένης συντακτικῆς καὶ νομοθετικῆς δυνάμεως εἰς χεῖρας μου θὰ ἐξακολουθήσω τὴν διακυβέρνησιν τῆς Χώρας πρὸς ὀλοκληρωτικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐξ ἀρχῆς καθορισθέντος προγράμματος, ὅπερ εἶνε **Ἡ ΕΞΑΡΑΙΩΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ Ἡ ΔΙ' ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΚΑΙ ΑΝΕΠΗΡΕΑΣΤΩΝ ΕΚΑ ΟΓΩΝ ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΕΙΣ ΚΑΝΟΝΙΚΟΝ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ ΒΙΟΝ.**

Ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι, τὸ πρόγραμμά μου ἐπιδοκιμάζεται οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἐνόπλου δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῆς μεγίστης πλειοψηφίας τοῦ Λαοῦ, θὰ χωρήσω ἀλόγητος εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ ἀπειδεχόμενος τὴν συνδρομὴν ἀπάντων τῶν ὑγιῶν στοιχείων τοῦ Ἐθνους.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Ἰανουαρίου 1926.

Θ. ΠΑΓΚΑΛΟΣ

Ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου.

Το Διάγγελμα Πάγκαλου τῆς 4^{ης} Ἰανουαρίου 1926

Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-εθνικό τυπογραφείο, λήμμα: Φ.Ε.Κ. 1 τ. Α από 04-01-1926

<http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

Ἡμερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Εν Αθήναις τῇ 18 Μαρτίου 1926

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἀριθμὸς φύλλου 925

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Περὶ ἐκλογῆς Προέδρου Δημοκρατίας.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἐχοντας ὑπ' ὄψει τὸ ἀπὸ 4 Ἰανουαρίου 1926 Διάγγελμα ἡμῶν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν·

Ἐπειδὴ, κατὰ τὴν παρατίθεσιν τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, δὲν εἶνε συγκεκριμένηαι ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Γερουσία, ὡς προδίδει εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, κατὰ τὸ ἄρθρον 65 τοῦ Συντάγματος, ἀπεραιωσάμεν καὶ διατάσσομεν·

Ἄρθρον 1.

Τὴν 4 Ἀπριλίου ἑ. ἑ. ἡμέραν Κυριακὴν, ἐνεργηθήσεται ψηφοφορία πρὸς ἐκλογὴν Προέδρου τῆς Δημοκρατίας.

Ἄρθρον 2.

Δικαίωμα φέρου κατὰ τὴν ψηφοφορίαν ταύτην ἔχουσι πάντες οἱ ἐγγεγραμμένοι ἐν τοῖς κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ νόμου 3355 ἰσχύοντος νόμοις ἐκλογικοῖς καταλόγοις ἐκλογεῖς.

Ἐν ἐλλείψει ἐντύπων καταλόγων καὶ παραρτημάτων αὐτῶν ἐπιτρέπεται ἡ χρῆσις τοιούτων χειρογράφων ἢ δακτυλογραφήμων.

Ἄρθρον 3.

Οἱ ὑποψήφιοι διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας θέλουσι προταθῆναι ὑπὸ τῶν ἐκλογέων δήμου ἢ κοινότητός τινος ἢ πλειόνων δήμων καὶ κοινότητων τοῦ Κράτους.

Δὲν δύνανται νὰ ἀνακηρυχθῶσιν ὑποψήφιοι ἄγοντες ἡλικίαν μικροτέραν τῶν 45 ἐτῶν ἢ ἀνωτέραν τῶν 65.

Αἱ προτάσεις θέλουσι γίναι ἐγγράφοι καὶ ὑπογραφεῖ ὑπὸ ἐκαστοῦ τοῦλάχιστον ἐκλογέου. Ἐπιδοθῆσονται δὲ διὰ δικαστικὸν κλητῆρος, κατὰ παραγγελίαν τῶν ὑποψηφίων ἢ παντὸς ἐκλογέου, εἰς τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου μέχρι τῆς 30 Μαρτίου ἑ. ἑ.

Εἰς τὴν πρότασιν προσαρτᾶται ἐνυπόγραφος δήλωσις τοῦ πρότερον μόνου ὑποψηφίου, περὶ ἀποδοχῆς τῆς ὑποψηφιότητος, πιστοποιητικὸν ἀρμοδίας ἀρχῆς βεβαιῶν τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ, καὶ γραμματικὸν ἐπαγγελματικὸν τινος τομείου περὶ καταθέσεως λόγου ἐκλογικοῦ παραβόλου δραχμῶν 5000.

Τὴν 31 Μαρτίου ἑ. ἑ. ἡ ἐλαμέλεια τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐν δημοσίᾳ συνεδρίᾳ, θέλει ἀνακηρύξει τοὺς τακτικῶς προταθέντας ὑποψηφίους.

Ἄρθρον 4.

Ἡ ψηφοφορία ἐνεργηθήσεται μυστικῶς διὰ ψηφοδελτίων ἐκ λευκοῦ χαρτοῦ ἄνευ οὐδενὸς διακριτικοῦ σημείου. Ἐν τῷ ψτ.

ψηφοδελτίῳ ἀναγράφεται τὸ ὄνομα καὶ ἐπώνυμον τοῦ προσώπου, ὑπὲρ οὗ ψηφίζει ἕκαστος ἐκλογεὺς.

Ἐψηφοδέλτια φέροντα πλεονα ὀνόματα εἶνε ἄκυρα.

Ἄρθρον 5.

Ὁ ἐκλογεὺς ρίπτει τὸ ψηφοδέλιον αὐτοῦ εἴτε ἐντὸς φακέλλου, εἴτε ἐπιτυγμένον, εἰς τὸν τρόπον ὥστε νὰ μὴ φαίνεται αἰ ἐν αὐτῷ σημειοῦμεναι λέξεις, εἰς τὸ ψηφοδελτίον κιβώτιον, ἰδιοχείρως.

Ἄρθρον 6.

Ὡς ψηφοδέλτια κιβώτια θέλουσι χρησιμοποιηθῆναι ἐκ τῶν διὰ τὰς ἐκλογὰς τῶν δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν κατασκευασθέντων.

Ἐν ἐλλείψει τοιούτων τὸ κιβώτιον κατασκευασθήσεται ἐξ οἰαδήποτε ὕλης.

Ἄρθρον 7.

Ἡ ψηφοφορία ἐνεργηθήσεται κατὰ τὰ διὰ τὴν ἐκλογὴν δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν ὑφιστάμενα ἐκλογικὰ κτήματα.

Ὁ Νομάρχης ἢ ὁ Ὑποδιοικητὴς δύνανται εἰ ἀποφασέως τοῦ, λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὰς τοπικὰς συνθήκας, νὰ ὀρίσῃ καὶ ἄλλα κτήνη τῶν ὑφιστάμενων ἐκλογικῶν κτημάτων, ἕρπον συγγένειας καὶ τὰ καταστήματα τῆς ψηφοφορίας.

Ἡ ἀπόφασις τοῦ Νομάρχου ἢ Ὑποδιοικητοῦ δημοσιεύεται διὰ τοιχοκλισησεως εἰς τὰ δημοσιώτερα μέρη τῶν ἀποτελούντων τὸ ἐκλογικὸν κτήμα τυνικισμῶν δύο τοῦλάχιστον ἡμέρας πρὸ τῆς διὰ τὴν ἐνεργεσιαν τοῦ δημοψηφίσματος ὁρισθείσης.

Ἄρθρον 8.

Ἡ ψηφοφορία ἐνεργηθήσεται ἐνώπιον τῶν αὐτῶν ἐφορευτικῶν ἐπιτροπῶν, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐνεργήθη καὶ ἡ διὰ τὰς τελευταίας ἐκλογὰς δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν.

Ὅπου δὲν ὑπάρχουσιν ἐφορευτικαὶ ἐπιτροπαὶ ἢ δὲν καθίσταται ἐφικτὴ ἡ συγκρότησις αὐτῶν ἐκ τριῶν τοῦλάχιστον μελῶν, ὁ Νομάρχης διορίζει τοὺς ἐλλείποντας ἐπὶ τῷ ἑταίρι συγκροτήσεως ἐπιτροπῶν ἐκ τριῶν μελῶν.

Ἄρθρον 9.

Ὡς πρὸς τὸν διορισμὸν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἢ ἀνακληροτέρων αὐτῶν καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἐφόρους τούτων ἐφαρμόζονται αἱ διατάξεις τοῦ ἀρθροῦ 161 τοῦ ΔΝΥ ν. 1912, ὡς ἐτροποποιηθῆ διὰ μεταγενεστέρων διατάξεων.

Ἡ ἐξ εὐνοχῆτος λόγου ἀπουσία τοῦ δικαστικοῦ ἀντιπροσώπου οὐδαμῶς παρεκκλίνει τὴν ἐνεργεσιαν τῆς ψηφοφορίας, καὶ δὲ καθήκοντα αὐτοῦ ἀσκαί ἡ ἐφορευτικὴ ἐπιτροπή.

Ὁ διορισμὸς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς γένησεται ἐντὸς ἐπτά ἡμερῶν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς προτάσεως.

*Άρθρον 10.

Κηρυχθείσης τῆς λήξεως τῆς ψηφοφορίας, ἀνοίγεται τὸ κινδύειον τὸ περιέχον τὰ ψηφοδέλτια, πιστοποιουμένου τοῦ ἀθίκτου τῶν ἐπ' αὐτοῦ σφραγίδων. Ἡ διαλογή ἐνεργεῖται ὑπὸ τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς, ἐκάστου ψηφοδέλιου ἀριθμουμένου καὶ μονογραφουμένου ὑπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς.

Μετὰ τὸ πέρασ τῆς διαλογῆς τὸ πρωτόκολλον τῆς ψηφοφορίας, τὸ βιβλίον τῶν πρακτικῶν καὶ τὰ λοιπὰ ἔγγραφα, ὡς καὶ τὰ ψηφοδέλτια, ἀποστέλλονται εἰς τὸν πρόεδρον τοῦ ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ νομοῦ Πρωτοδικείου διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς ἢ, τοιοῦτου μὴ ὑπάρχοντος, διὰ τινος τῶν μελῶν τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς, δυναμένου πρὸς τοῦτο νὰ παραδώσῃ ταῦτα καὶ εἰς τὸν δικαστικὸν ἀντιπρόσωπον ἐνὸς ἐκ τῶν πληθύνον ἐκλογικῶν τμημάτων, ἐπὶ ἀποδείξει.

Τὴν ἐπιούσαν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν συγκεντρωθῶσι τὰ πρακτικὰ ἔγγραφα τῶν ἐκλογικῶν τμημάτων τοῦ νομοῦ, τὸ Πρωτοδικεῖον, ἐν Συμβουλίῳ, ἀφοῦ ἐλέγξῃ τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἀποτελεσμάτων, καταρτίζει πινάκα τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ψηφοφορίας ἐν τῷ νομῷ.

*Άρθρον 11.

Ἡ ἐκλογή θέλει ἐξελεγχθῆ καὶ ἐκδικασθῆ ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τοῦ Ἀρείου Πάγου.

*Άρθρον 12.

Πᾶσα κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς ἐνστάσις ἐπιδίδεται διὰ δικαστικῶν κλητῆρας, ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ψηφοφορίας, εἰς τὸν εἰσαγγελέα τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 10 ἀρμοδίου Πρωτοδικείου.

Ὁ εἰσαγγελεὺς, ἅμα τῇ παρῶν τοῦ δεκαμεροῦ, πέμπει εἰ-

δικῶς ἐσφραγισμένον, εἰς τὸν παρὰ τῷ Ἀρείῳ Πάγῳ εἰσαγγελέα κεκυρωμένον ἀντίγραφον τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον 10 καταρτισθέντος πίνακος τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ἔγγραφα τῆς ἐκλογῆς καὶ τὰς τυχόν ὑποβληθείσας ἐνστάσεις.

*Άρθρον 13.

Διὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἐκδικάσεως τῆς ἐκλογῆς ἐφαρμόζονται κατ' ἀναλογίαν αἱ διατάξεις τῶν ἀρθρῶν 5 καὶ ἐπ. τοῦ νόμου Γ'ΑΝΕ' τῆς 9 Δεκεμβρίου 1911 ἀπερὶ ἐξελέξεως καὶ ἐκδικάσεως τῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν.

*Άρθρον 14.

Περὶ ὧν θεμάτων δὲν προβλέπει εἰδικῶς τὸ παρὸν Διάταγμα ἐφαρμόζονται ἀναλόγως αἱ διατάξεις τῶν ἰσχυρῶν ἐκλογικῶν νόμων.

*Άρθρον 15.

Ὁ ἐκλεγὴς Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας θέλει δώσει ἐνῶπιον τῶν Ὑπουργῶν, τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἀθήναις ἀνωτέρων ἀρχῶν τὸν ἐν τῷ ἄρθρῳ 67 τοῦ Συντάγματος ὀριζόμενον ὄρκον.

*Άρθρον 16.

Ἡ ἰσχὺς τῆς παρούσης ἀρχεται ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεώς τῆς ἐν τῇ Ἐφημερίδῃ τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Μαρτίου 1926.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ

Ἡ Συντακτικὴ Ἀπόφασις «Περὶ ἐκλογῆς Προέδρου Δημοκρατίας»

Πηγή: Αναζήτηση ΦΕΚ-εθνικὸ τυπογραφεῖο, λήμμα: Φ.Ε.Κ. 95 τ. Α ἀπὸ 18-03-1926

<http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

Ἡμερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021

«Παρίσι 27 'Ιουνίου 1926

Ἀγαπητοὶ φίλοι,

Ὁ υἱός μου Κυριᾶκος, ὅστις εἶναι κομιστῆς τῆς παρούσης, θὰ σᾶς ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους τῆς ἐλευσεώς μου καὶ τὰς ἐπὶ τῆς καταστάσεως σκέψεις μου. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε θὰ σᾶς ἀνακοινώσῃ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς πρὸς τὸν στρατηγὸν Πάγκαλον ἐπιστολῆς μου.

Ὁ Τόπος περιήλθεν εἰς κατάστασιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἐξέλθῃ τὸ ταχύτερον, ἐὰν θέλωμεν νὰ προλάβωμεν τὸν πλήρη οἰκονομικὸν ὄλεθρον καὶ τὴν δημιουργίαν ἐξωτερικῶν περιπλοκῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ θέσουν εἰς κίνδυνον τὴν ἀσφάλειαν τῆς χώρας ἢ θὰ ἐκθέσουν αὐτὴν εἰς νέας ταπεινώσεις, ὅπως κατὰ τὸ Βουλγαρικὸν ἐπεισόδιον. Ἀλλὰ δύο μόνον ὁδοὺς βλέπω διεξόδου ἀπὸ τῆς καταστάσεως ταύτης. Ἀφ' ἑνὸς τὴν βιαίαν ἐξέγερσιν πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ ἐγκαθιδρυθέντος δεσποτισμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν συνεννόησιν πρὸς τὸν καταλαβόντα τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν, ὅπως περιορισθῇ τοῦ λοιποῦ εἰς τὰ καθήκοντα ἀνευθύνου Ἀνωτάτου Ἀρχοντος, ἀποκαθισταμένων τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν τοῦ τόπου.

Ἡ δευτέρα λύσις παρουσιάζει θεθαίως ἐν οὐσιῶδες ἐλάττωμα, ὅτι δι' αὐτῆς ἐπιβραβεύεται τὸ πραξικόπημα διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ στρατηγὸς Πάγκαλος κατέλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἐνθαρρύνονται εἰς τὸ μέλλον ὅμοιαι ἐπιβουλαὶ κατὰ τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος. Ἀλλ' ὁ κίνδυνος οὗτος ἐγεννήθη ἤδη ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ συνταγματικὸν καθεστῶς εὐρέθη ἀνίσχυρον πρὸ ἑνὸς ἔτους νὰ προλάβῃ ἢ κτυπήσῃ καὶ καταβάλλῃ τὸ πραξικόπημα τοῦ Παγκάλου, καὶ ἀφ' ἧς ἡ κοινὴ γνώμη τόσον ἀσθενῶς ἀντέδρασε κατὰ τῆς στερήσεως τῶν ἐλευθεριῶν τῆς χώρας.

Ἡ πρώτη λύσις, ἡ διαίᾳ δηλαδὴ κατάλυσις τοῦ ἐγκαθιδρυθέντος δεσποτισμοῦ, θ' ἀπετέλει ἐνέργειαν νόμιμον, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἀντιπολιτικὸν ν' ἀκολουθήσῃ τις αὐτὴν ὑπὸ τὰς δεδομένας περιστάσεις, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ κόσμος καταπεπονημένος ἐκ τῆς μακρᾶς διαρκείας τῶν ἐξωτερικῶν πολέμων καὶ τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν, θὰ ἔβλεπε τοιαύτην ἐνέργειαν μὲ ὄμμα δυσμενὲς καὶ τοῦτο θὰ ἐμείωνε τὰς ἐλπίδας τῆς ἐπιτυχίας τῆς. Ἄλλωστε ἡ μακρὰ αὕτη καταπόνησις τοῦ λαοῦ, ἐπιβάλλει πραγματικῶς ὅπως καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν, εἰ δυνατόν, ὑπὲρ τῆς χώρας τὴν οἰκονομίαν ἑνὸς νέου ἐμφυλίου σπαραγμοῦ. Ἐπὶ πλεον ἡ ἐπανάστασις διὰ νὰ ἔχῃ ἐλπίδας ἐπιτυχίας θὰ ἦτο κυρίως στρατιωτικὴ, οὕτω δὲ ὄχι μόνον θὰ συνεχίζαμεν τὴν ἀνάμειξιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν, ἀλλὰ καὶ θὰ ἐδημιουργούσαμεν ἐντὸς αὐτοῦ νέας αἱματηρὰς διαιρέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ καθιστοῦσαν ἀναγκαίαν νέαν ἐκκαθάρισιν καὶ εἰς τὸ τέλος θὰ εὐρίσκετο ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἔχει ἀληθῆ στρατὸν ἀλλ' ὄμιλον ἀπλῶς πραιτωριανῶν.

Νομίζω ἐπομένως ὅτι ὀφείλομεν ν' ἀκολουθήσωμεν τὴν δευτέραν ὁδόν, ἐφ' ἧσον ὁ στρατηγὸς Πάγκαλος ἐδέχθη ἤδη τὴν συγκρότησιν κυβερνήσεως πρὸς διεξαγωγὴν ἀπολύτως ἐλευθέρων ἐκλογῶν, καὶ ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλεχθησομένης Βουλῆς, ὅπως ἀποφανθῇ κυριαρχικῶς ἐπὶ τῶν τροποποιήσεων τὰς ὁποίας εἰσήγαγεν εἰς τὸ Σύνταγμα ἡ Ἐκτελεστικὴ ἐξουσία.

Γνωρίζω τὴν συνήθη ἀντίρρησιν τὴν ὁποίαν προβάλλει καὶ ὁ υἱός μου, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐμπιστοσύνη ὅτι ὁ στρατηγὸς Πάγκαλος θὰ τηρήσῃ τὰς δοθησομένας ὑποσχέσεις.

Νομίζω ὅτι ἂν πρὸ τῆς ἀναλήψεως τῶν καθηκόντων ὑπὸ τῆς νέας κυβερνήσεως ἀπευθύνῃ ὁ στρατηγὸς Πάγκαλος ἐπιστολὴν πρὸς τὸν κ. Ζαβιτσιάνον εἰς τὴν

ὅποιαν νὰ δηλοῦ, ὅτι ἀποδέχεται τὰ δύο ταῦτα σημεῖα καὶ ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δημοσιευθῆ εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως, θὰ εἶναι δύσκολον νὰ ἀθετήσῃ τὰς ὑποσχέσεις ταύτης.

Ἡ ἀθέτησις ἄλλωστε τῶν ὑποσχέσεων τούτων ἐὰν γίνῃ κατὰ τὸ στάδιον τῶν ἐκλογῶν, θὰ προκαλέσῃ τὴν ἄμεσον παραίτησιν τῆς κυβερνήσεως καὶ θὰ ἐνισχύσῃ τὸν κατὰ τοῦ δεσποτισμοῦ ἀγῶνα τῶν πολιτικῶν κομμάτων.

Ἐὰν ἐξ ἄλλου ἡ ἀθέτησις ἐπέλθῃ μετὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἐκλογῶν, τότε ἡ συγκεκριμένη ἤδη Βουλὴ θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διεξαγάγῃ ἀποτελεσματικώτερον τὸν ἀγῶνα. Οὔτε ἡ διάλυσις αὐτῆς θὰ σταματήσῃ ἐπὶ πολὺ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἐξεγερθησομένης κοινῆς γνώμης.

Μολονότι θὰ λυπηθῶ μεγάλως ἐὰν δὲν συμμερίζεσθε τὰς ἀνωτέρω σκέψεις μου, ὁ υἱός μου Κυριακὸς εἶναι ἀποφασισμένος, ὅπως θὰ σᾶς δηλώσῃ, νὰ μὴ μετᾶσχη ἐν τιαύτῃ περιπτώσει τῆς κυβερνήσεως, ἀλλὰ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Παρισίους, θεωρῶν ὅτι ἡ μετοχὴ του εἰς αὐτὴν δὲν θὰ ἦτο πλέον χρήσιμος.

Μετὰ φιλικωτάτων αἰσθημάτων

Ὅπως ἰδικός σας

ΕΛΕΥΘ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Κυρίου Ἄνδρ. Μιχαλακόπουλον καὶ Γεώργ. Καφαντάρην.»

Ἡ ἐπιστολὴ Βενιζέλου πρὸς Μιχαλακόπουλο καὶ Καφαντάρην

Πηγὴ: Δ. Γατόπουλος, *Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος (1875-1938): Ἡ βιογραφία καὶ τὸ ἔργον του*, Ἀθήνα 1947, σ. 237-238

«Παρίσι 27 'Ιουνίου 1926

Φίλε Κύριε Πρόεδρε,

Κομιστής τῆς παρούσης μου εἶναι ὁ υἱός μου Κυριάκος, ὅστις ἔρχεται αὐτοῦ, ὅπως ἐξετάσῃ ἐπιτοπίως ἐὰν δύναται νὰ φανῇ χρήσιμος ἀποδεχόμενος τὴν πρότασίν σας ὅπως μετάσχῃ τῆς συγκροτηθησομένης ὑπὸ τὸν κ. Ζαβιτσιάνον κυβερνήσεως.

Διὰ τοῦ ὑπὸ χρονολογίαν 20 'Ιουνίου τηλεγραφήματός σας πρὸς τὸν κ. Κακλαμάνον, εἶχατε ἤδη τὴν καλωσύνην ν' ἀποδεχθῆτε τὰς δύο προϋποθέσεις ἐπὶ τῇ δάσει τῶν ὁποίων καὶ μόνον ἐνόμιζα, ὅτι ὁ υἱός μου ἠδύνατο νὰ δεχθῆ τὴν πρότασίν σας. Αἱ προϋποθέσεις αὗται ἦσαν ἢ διεξαγωγὴ ἀπολύτως ἐλευθέρων ἐκλογῶν καὶ ἢ ἀναγνώρισις εἰς τὴν συγκληθησομένην Βουλὴν τοῦ δικαιώματος, ὅπως ἀποφανθῇ κυριαρχικῶς ἐπὶ πασῶν τῶν τροποποιήσεων αἵτινες εἰσήχθησαν εἰς τὸ Σύνταγμα ὑπὸ τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας μονομερῶς. Τοιοῦτοτρόπως θὰ περιωρίζετο ἡ Συντακτικὴ ἐξουσία τῆς συγκληθησομένης Βουλῆς ἐπὶ τῶν σημείων τούτων μόνον, καὶ ἐπομένως δὲν θὰ ὑπῆρχε φόβος ἐνδεχομένων παρελκύσεων τῶν ἐργασιῶν τῆς.

'Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ σᾶς ὁμιλήσω ἀπολύτως εἰλικρινῶς.

Τὰς μεθόδους διὰ τῶν ὁποίων ἐφθάσατε εἰς τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν κατακρίνω μετὰ τῆς μεγαλυτέρας αὐστηρότητος. Καθιεροῦν αὗται προηγούμενον τὸ ὅποιον ἐγκυμονεῖ κινδύνους διὰ τὸ μέλλον.

'Ἐν τούτοις τόσον ἐπείγουσα εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς καταπαύσεως τῶν ἐσωτερικῶν σπαραγμῶν, ὥστε κρίνω ἐν τῇ συμφέροντι τῆς χώρας ἀναγκαίαν καὶ ἐπιθεβλημένην συνεννόησιν ὄλων τῶν παραγόντων, ὅπως ἀναγνωρισθῇ μὲν ὑπὸ τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἡ γενομένη προεδρική ἐκλογή, ἀναγνωρισθῇ δὲ ἐξ ἄλλου παρ' ὑμῶν ὅτι ὄλαι αἱ ἐξουσίαι πηγάζουσιν ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ ὅτι τὴν θέλησιν αὐτοῦ δύναται ἐγκύρως νὰ διερμηνεύῃ ἐκάστοτε μόνον ἔθνικὴ ἀντιπροσωπεῖα καταρτιζομένη δι' ἀπολύτως ἐλευθέρων ἐκλογῶν.

'Ὁ λαὸς καταπεπονημένος σήμερον ἀπὸ δεκαπενταετίαν σχεδὸν ἐξωτερικῶν πολέμων καὶ ἐμφυλίων σπαραγμῶν, ἀνέχεται τὴν δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, διότι νομίζει ὅτι αὕτη ἐγγυᾶται τὴν τάξιν τῆς ὁποίας τόσην ἔχει ἀνάγκην. 'Ἄλλ' ἀφοῦ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἔχασε τὸν θρόνον του, διότι διέλυσε δις τὴν ἔθνικὴν ἀντιπροσωπεῖαν, εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνεχθῆ ἐπὶ πολὺ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχοντος αὐθαίρετον καὶ ἐπανελημμένην διάλυσιν τῶν Βουλῶν.

'Ὅσον δὲ καὶ ἂν εἶναι ἀηδιασμένος ἀπὸ τὰς καταχρήσεις τοῦ τύπου εἶναι ἀδύνατον ν' ἀνεχθῆ ἐπὶ μακρὸν τὸ τεθὲν σήμερον φέμωτρον διὰ τοῦ ὁποίου καθίσταται ἀδύνατος οἰσοδήποτε ἔλεγχος τῶν ὑπερβάσεων καὶ καταχρήσεων τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Εἰμπορεῖτε δέδαια ν' ἀμφισθητῆτε τὴν ἀκρίθειαν τῶν κρίσεών μου αὐτῶν καὶ νὰ πιστεύετε ὅτι ὁ λαὸς εἶναι διατεθειμένος νὰ σᾶς ἀναγνωρίσῃ καὶ τὸ δικαίωμα τῆς αὐθαίρετου διαλύσεως τῆς Βουλῆς καὶ τὸ τῆς διαρκοῦς φεμώσεως τοῦ τύπου. 'Ἀλλὰ μόνον Βουλὴ προερχομένη ἀπὸ ἐλευθέρας ἐκλογὰς δύναται ν' ἀποδείξῃ ποῖον εἶναι τὸ ἀληθὲς φρόνημά του.

'Ἐὰν ἡ ἐλευθερία τῶν ἐκλογῶν δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἡ ἐπάνοδος εἰς κανονικὸν πολιτικὸν βίον εἶναι ἀδύνατος καὶ μόνον ταπεινοὶ κόλακες εἰμποροῦν νὰ σᾶς πείθουν ὅτι ἐπανεφέρατε ἤδη τὴν χώραν εἰς τὴν ὁμαλότητα.

Ἐὰν ἀνελθόντες εἰς τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν θελήσετε νὰ περιορισθῆτε εἰς τὸν ἀληθῆ ρόλον τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, ἤτοι τὴν ἐποπτεῖαν τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος, καὶ ἀφήσετε τὰς κυβερνητικὰς εὐθύναις εἰς τὰς ἐκάστοτε κυβερνήσεις, ἢ κανονικὴ ἐναλλαγὴ τῶν ὁποίων δύναται νὰ γίνεταί ἀνευ καθεστωτικῶν κλονισμῶν, εἰμπορεῖ νὰ σᾶς δοθῆ ἡ μεγάλη ἐκκνοποίησις νὰ ἴδετε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν σας τὴν χώραν εἰσερχομένην ὀριστικῶς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ὀμαλῆς προόδου. Ἐὰν ἐπικρατήσουν αἱ γνώμαι κακῶν φίλων καὶ ἐπιμένετε νὰ ἐπιβάλετε εἰς τὸν τόπον τὸν δεσποτισμόν, θὰ συγκεντρώσετε ἐναντίον σας ὅλα τὰ ὑγιῆ στοιχεῖα τοῦ τόπου καὶ θὰ ἐξαπολύσετε ἐπὶ τῆς χώρας τὴν τρικυμίαν τὴν ὁποίαν γεννοῦν πάντοτε ὅλοι οἱ τοιοῦτοι καθεστωτικοὶ ἀγῶνες.

Εὐτυχῶς τὸ τελευταῖόν σας πρὸς τὸν κ. Κακλαμάνον τηλεγράφημα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν ἀπεφασίσατε ν' ἀκολουθήσετε, εἶναι ἡ ὀρθὴ ὁδός. Εἰς αὐτὴν θὰ σᾶς συνοδεύουν ὅλοι αἱ εὐχαί μου.

Μετὰ φιλικωτάτων αἰσθημάτων

Ὑμέτερος

ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ»

Ἡ ἐπιστολὴ Βενιζέλου πρὸς Πάγκαλο

Πηγὴ: Δ. Γατόπουλος, *Ἀνδρέας Μιχαλακόπουλος (1875-1938): Ἡ βιογραφία καὶ τὸ ἔργον του*, Ἀθήνα 1947, σ. 239-240

ΔΙΑΓΓΕΛΜΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ

Τὴν ἐπομένην τῆς προεδρικῆς ἐκλογῆς καθ' ἣν διὰ πρωτοφανοῦς παμπηφίας διεπιστώθη ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ Λαοῦ, ἐδήλωσα αὐτολεξεῖ ὅτι, παρὰ τὴν ὀξύτητα τῆς ἀντιδράσεως τῆς ἐλαχίστης μειοψηφίας, παρὰ τὰς συνωμοσίας καὶ τὰς ἀποπείρας στάσεως, παρὰ τὰς προσωπικὰς ὕβρεις καὶ ἐπιθέσεις «δὲν θὰ ρίψωμεν τὴν Βρένειον σπάθην εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν ἡττηθέντων, ἀλλὰ θὰ τείνωμεν χριστιανικῶς τὴν χεῖραν πρὸς πάντας, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὰ συμφέροντα τοῦ Λαοῦ καὶ τῆς Χώρας θὰ καταπνίξωσι τοὺς ἐγωϊσμούς, τὰ πάθη καὶ τὰ μίση εἰς κοινὴν προσπάθειαν ὑπὲρ τῆς κοινῆς Πατρίδος».

Ἐθεώρουν δεδικαιολογημένην τὴν ἀντίδρασιν ὠρισμένου πολιτικοῦ κόσμου μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἐκλογῆς, διότι εἵχομεν ἔλθει εἰς τὴν ἀρχὴν κατόπιν βιαίας ἐκδηλώσεως τῆς ἐνόπλου δυνάμεως, ἐν ᾧ ἡ λαϊκὴ ἐμπιστοσύνη μόνον κατὰ τεκμήριον ὑπετίθετο διὰ τῆς ἐπιδοκμασίας ἣτις περιέβαλε τὸν παρελθόντα Ἰούνιον τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν καὶ τὴν διάλυσιν τῆς Δ' Ἐθνοσυνελεύσεως.

Μετὰ τὴν πανηγυρικὴν ἐκδήλωσιν τῆς λαϊκῆς θελήσεως τῆς 4ης Ἀπριλίου καὶ ἐφ' ὅσον τὸ δόγμα τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἦτο τὸ σύμβολον περὶ τὸ ὁποῖον συνεκεντροῦτο ἡ ἀντίδρασις ἐνόμισα ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν διὰ τῆς παρόδου τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν προστριβῶν τῆς παρελθούσης ὀξείας περιόδου καὶ ἐν ἀτμοσφαίρᾳ νηφαλιότητος καὶ ἡρεμίας, νὰ ἀναλάβω τὴν πρωτοβουλίαν ὑστάτης ἀποπείρας πρὸς συνδιαλλαγὴν καὶ τοῦ διαφωνοῦντος μέρους τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἵνα ἐπιτελεσθῇ ἡ ἐπελθοῦσα ἤδη πλήρης συμφιλίωσις σχεδὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρετικῆς ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς ἀνάγκης ἀπεφάσισα τὸν σχηματισμὸν Κυβερνήσεως ἣτις νὰ προπαρασκευάσῃ καὶ ἐνεργήσῃ συντόμως ἐκλογὰς ἀντιπροσώπων πρὸς συγκρότησιν Νομοθετικοῦ Σώματος. Δι' οὗς λόγους ἀνέφερα ἄλλοτε, ἀνετέθη ἡ ἐντολὴ εἰς τὸν πολιτευτὴν κ. Ζαβιτσᾶνον, ἀλλὰ οἱ γνωστοὶ πολιτευταὶ τῆς ἀντιδράσεως ἀπέκρουον τὴν λύσιν ταύτην, δηλοῦντες ὁμοφώνως ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔδει νὰ εἶναι ὑπηρεσιακὴ. Ἀπὸ τῆς πρώτης οὕτω στιγμῆς ἐξεδηλοῦτο ἡ κακὴ πίστις καὶ ἡ ἀδιαλλαξία, διότι ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἀπώλεσε τὴν μνήμην τοῦ ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἐνθυμῆται ὑπὸ ποίων Κυβερνήσεων ἐνηργουῖντο αἱ ἐκλογαὶ καθ' ὅλην τὴν παρελθούσαν πολυετῆ κοινοβουλευτικὴν ζωὴν τῆς Χώρας, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βούλγαρη καὶ τοῦ Δεληγιώργη μέχρι τῶν τελευταίων ἐκλογῶν τῆς 1ης Νοεμβρίου 1920 καὶ τῆς Πλαστηρικῆς Δικτατορίας. Ὁ Τρικούπης, ὁ Δεληγιάννης, ὁ Θεοτόκης ἐνίκησαν τὰς περιφανεστέρας τῶν ἐκλογικῶν νίκας ἀγωνιζόμενοι ἐναντίον τῶν ἐκάστοτε κυβερνητικῶν συνδυασμῶν ὑποστηριζομένων διὰ τῶν ἱστορικῶν παρεμβάσεων τὰς ὁποίας ἐπέτρεπον τὰ πολιτικὰ ἥθη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα, παρασῶρον τοὺς χαρτίνους πύργους τῶν περιφήμων ἐγγυήσεων καὶ ἐλευθεριῶν, τὰς ὁποίας κατὰ κόρον διετυμπάνιζον

ἀπὸ ἡμερῶν τὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα τῆς πολιτικῆς συναυλίας τῶν σοφιστῶν, παρέχει ἡ ἐκλογή τῆς 1ης Νοεμβρίου τοῦ 1920. Τὴν ἐκλογὴν ἐκείνην ἐνήργησεν ἡ Κυβέρνησις Βενιζέλου καθ' ἣν στιγμὴν εὐρίσκοντο εἰς τὰς φυλάκας πλείστα ἐκ τῶν σημαντικωτέρων στελεχῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ διετίθεντο ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τῶν κυβερνητικῶν συνδυασμῶν ἅπασαι αἱ ἐξουσίαι τοῦ Κράτους, ἐν ᾧ ἡ πρωτεύουσα ἐκυριαρχεῖτο ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν ἐπιβολὴν τῆς Μεραρχίας Κυδωνιῶν καὶ τῶν φαλάγγων τοῦ Γύπαρη.

Καὶ ὅμως οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιπολιτεύσεως τότε ἐν τῇ συναισθήσει ὅτι ἔχουν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν λαϊκὴν πλειοψηφίαν δὲν ἐδίστασαν νὰ κατέλθωσιν εἰς τὰς ἐκλογὰς μὲ τὸ γνωστὸν καταπληκτικὸν ἀποτέλεσμα, παρόμοιον τοῦ ὁποίου δὲν ἀνευρίσκεται εἰς τὰ ἐκλογικὰ χρονικὰ τῆς χώρας.

Ἐὰν οἱ κύριοι τῶν συμβολαίων καὶ τῶν ἐγγυήσεων ἠσθάνοντο ὅτι ἔχουν τὸν Λαὸν μαζί των, θὰ ἔσπευδον πρὸς τὰς ἐκλογὰς ἐνεργουμένας ὑπὸ κυβερνήσεως Ζαβιτσάνου ἢ Ζηλήμονος ἢ οἰουδήποτε ἄλλου, ὡς ἔπραξαν οἱ Ράλλης, Γούναρης καὶ Στράτος, ἀντιμετώπισαντες τὴν σιδηρόφρακτον βενιζελικὴν κυβέρνησιν τοῦ 1920.

Ἄλλ' οἱ συνωμοταὶ καὶ στασιασταὶ γνωρίζουσι καλῶς ὅτι τὸ λαϊκὸν ἔδαφος ἔχει ἐκφύγει τελείως ὑπὸ τοὺς πόδας των καὶ ὑπὸ τὴν λεοντὴν κωμικῶν ἀντιρρήσεων καὶ σοφισμάτων ἐπιθυμοῦσι νὰ ἀποφύγωσι τὴν λαϊκὴν κρίσιν, τρεπόμενοι τὴν μόνην προσιτὴν καὶ γνώριμον αὐτοῖς ὁδὸν τῆς συνωμοσίας καὶ τῆς στάσεως.

Ὅταν δὲ ἐξαντλῶν καὶ τὴν ὑστάτην τῆς διαλλακτικῆς κήλικος σταγόνα, ἐπρότεινα εἰλικρινῶς, εὐθέως καὶ τιμίως ὅτι θὰ ἤμην διατεθειμένος νὰ ἀποδεχθῶ καὶ αὐτὴν τὴν ἐπανάληψιν τῆς Προεδρικῆς ἐκλογῆς, ἐνεργουμένην μὲ οἰανδήποτε Κυβέρνησιν καὶ μὲ ὑπουργὸν τῶν Ἐσωτερικῶν ἓνα ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἀντιδράσεως, ἐλάμβανον ὡς ἀπάντησιν μανιφέστα γέμοντα κατὰ τὸ πλείστον συκοφαντικῶν ψευδολογιῶν καὶ χλευαστικῶν ὑπαινιγμῶν καὶ διὰ τῶν ὁποίων τινὲς ἐξ αὐτῶν τίθενται ἀπεριφράστως ἀντιμέτωποι τοῦ νομίμου καθεστῶτος, ἐξιχθέντες μέχρι τῆς κωμικῆς ἀξιώσεως νὰ παραδώσῃ τὴν ἀρχὴν ὁ διὰ τῆς παμψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ αἰρετὸς Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας εἰς τὸν προκάτοχόν του, διορισθέντα, ὡς γνωστὸν, ὑπὸ τοῦ κ. Πλαστήρα καὶ τῆς μονοπλεύρου Συνελεύσεως.

Ἡ Κυβέρνησις καὶ αἱ ἀνακριτικαὶ Ἀρχαὶ κατέχουσιν ἀναμφισβήτητα τεκμήρια καὶ γραπτὰς ἀποδείξεις ὅτι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Ἰουνίου μέχρι σήμερον ὠρισμένος πολιτικὸς κόσμος ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ὑπερασπίσεως τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν τὰς ὁποίας κατεπάτησεν ἐπανειλημμένως ἐν τῷ παρελθόντι, ὅταν δὲν τὸν συνέφερον, ἀσχολεῖται εἰς τὴν σύμπτυξιν συνωμοσιῶν καὶ ἀνατρεπτικῶν κινήσεων, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου δι' εἰδικοῦ ἐπιτελείου ὑπονομεύει καὶ τορπιλλίζει συστηματικῶς ὄχι μόνον τὰ οἰκονομικά, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔθνικα συμφέροντα τοῦ τόπου μὲ μοναδικὸν σκοπὸν νὰ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τὰς ὑπὲρ τῆς ἀναδημιουργίας καὶ περισυλλογῆς τοῦ Κράτους προσπαθείας τῆς Κυβερνήσεως. Ὑπάρχουσι σοβαραὶ ἐνδείξεις ὅτι κατ' ἐπανάληψιν ἐμελετή-

θη και οργανώθη συνωμοσία δολοφονική ἐναντίον τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Κράτους.

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Ν. Πλαστήρα τῆς 7ης Ἰουνίου δίδονται σαφεῖς ὁδηγίαι πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις συνεργάτας περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀμέσου δολοφονίας τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ σχεδιαζομένου κινήματος, ὅπως μὴ, κατὰ τὴν φράσιν του, ἐνοχοποιηθῆ διὰ τὸ ἔγκλημα τὸ νόμιμον καθεστῶς, τὸ ὁποῖον θὰ ἤρχετο ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀνωτέρω θρυλικῆ σωτήρος μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν.

Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ αἰσθάνομαι πραγματικὴν θλίψιν διότι δὲν θὰ εὑρισκόμεν ἐν τῇ ζωῇ ὅπως ἴδω ὁποῖαν θέσιν θὰ εἶχον εἰς τὴν διαδήλωσιν τῆς ὑποδοχῆς τοῦ κ. Πλαστήρα ὁ Πρόεδρος τῶν Προέδρων κ. Δεμερτζῆς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ συνεργαζόμενοι καὶ ἀκούοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ... ἀντιβενιζελικοῦ Ἀρχηγοῦ!!!

Ὁ φάκελλος εἰς ὃν εὑρίσκεται ἡ ἀνωτέρω καὶ ἕτεροι ἐνυπόγραφοι ἐπιστολαὶ τοῦ κ. Πλαστήρα, ὡς καὶ πλεῖστα ἄλλα ἔγγραφα, ὁδηγίαι καὶ διαταγαί, σχετικῶς μὲ τὴν παρελθοῦσαν καὶ ἐξακολουθοῦσαν στασιαστικὴν δρᾶσιν τῶν ἰγνωστῶν πολιτικοστρατιωτικῶν προσώπων εὑρίσκεται ἐν τῷ Πολιτικῷ Γραφείῳ παρὰ τῷ Ὑφυπουργῷ κ. Μακρῆ καὶ δύνανται νὰ τεθῶσιν εἰς τὴν διάθεσιν οἰουδήποτε πολιτευτοῦ ἢ δημοσίου προσώπου ἐπιθυμοῦντος νὰ λάβῃ γνώσιν αὐτῶν.

Ἴδου οἱ ἄνθρωποι!!! Διότι καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ γνωρίζουσιν ἐν Ἑλλάδι ἐν ὀνόματι τίνων, ὑπὸ ποίων χρημάτων κινεῖται καὶ δρᾷ στασιαστικῶς ὁ Πλαστήρας.

Καὶ ὅμως χάριν τῶν ὑψίστων συμφερόντων τῆς Χώρας, ἀποβαλόντες ἐκ τῆς ψυχῆς ἡμῶν πᾶν αἰσθημα μίσους ἢ ἐχθρότητος δὲν ἐδιστάσαμεν νὰ τείνωμεν τὴν χεῖρα ἡμῶν πρὸς σκευωροὺς τοιούτων στυγερῶν ἐγκλημάτων.

Ἀλλὰ τὸ τελευταῖον δεκαήμερον σὺν τῇ ἀποδείξει τῆς ψυχোসυνθέσεως καὶ τῶν σκοπῶν τῶν εὐαρίθμων αὐτῶν ἀλλοφρόνων τοῦ πάθους, ἐδημιούργησε καὶ ὑποχρεώσεις τὰς ὁποίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν.

Ζωτικά συμφέροντα τοῦ Λαοῦ καὶ ὕψιστα ἔθνικὰ τοιαῦτα εὑρισκόμενα ὑπὸ κρίσιν ἰδιαίτατα σήμερον, μᾶς ἐπιβάλλουσι νὰ λάβωμεν μέτρα προστασίας καὶ ἀμύνης τόσον ὑπὲρ αὐτῶν ὅσον καὶ τῆς ἐννόμου τάξεως καὶ γαλήνης, τῶν ὁποίων τσαύτην ἔχει ἀνάγκην ἡ Χώρα.

Δὲν θὰ ἐπιτραπῆ πλέον εἰς τοὺς εὐαρίθμους εὐτυχῶς ταραξίας καὶ κακοποιούς καὶ τὰ ὀπισθεν αὐτῶν δημοσιογραφικὰ κύμβαλα νὰ ἐξακολουθήσωσι διαταράσσοντα τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν τοῦ τόπου καὶ νὰ ὑπονομεύσωσι τὰ ἔθνικὰ καὶ οἰκονομικὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους.

Στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, θὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸ ἔργον ἡμῶν τῆς Κρατικῆς ἀνασυντάξεως τὸ ὁποῖον ΠΡΟΣΕΧΩΣ ΕΛΕΤΘΕΡΩΣ ΚΑΙ ΑΝΕΠΗΡΕΑΣΤΩΣ ΘΑ ΤΕΘΗ ΥΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΙΝ ΤΟΥ ΛΑΪΚΟΥ ΚΡΙΤΗΡΙΟΥ ΔΙΑ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ, μὲ τὴν πεποιθήσιν ὅτι ἡ λαϊκὴ ἐτυμηγορία θὰ ἀναδείξῃ κυβερνήτας ἀνταξίους τῶν περιστάσεων καὶ ἱκανοὺς οὐ μόνον νὰ συνεχίσωσι ἀλλὰ

καὶ νὰ συμπληρώσωσι τὸ πιθανῶς ἡμιτελὲς ἔργον μας χάριν τῆς εὐημερίας τοῦ
Λαοῦ καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς κοινῆς Πατρίδος.

Θ. Πάγκαλος

Το Διάγγελμα Πάγκαλου της 17^{ης} Ιουνίου 1926

Πηγή: Θ. Πάγκαλος, *Αρχεῖον Θεοδώρου Παγκάλου*, Αθήνα 1974, τ. 2, σ. 95-98

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος, υποστράτηγος κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία το 1920

Πηγή: Διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια *Βικιπαίδεια*, λήμμα: «*Θεόδωρος Πάγκαλος(στρατιωτικός)*», [https://el.wikipedia.org/wiki/Θεόδωρος_Πάγκαλος_\(στρατιωτικός\)](https://el.wikipedia.org/wiki/Θεόδωρος_Πάγκαλος_(στρατιωτικός)), ημερομηνία προσπέλασης: 10.06.2021.

Περίληψη

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος, κορυφαίος βενιζελικός αξιωματικός, αναδείχθηκε μέσα από τις πολεμικές και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του ελληνικού κράτους σε μία χαρισματική στρατιωτική φυσιογνωμία. Άνθρωπος οξυδερκής, αλλά συνάμα υπέρμετρα φιλόδοξος και με έντονη ιδιοσυγκρασία, αφού αποστρατεύτηκε και ασχολήθηκε με την πολιτική, επέβαλε δικτατορικό καθεστώς την 25^η Ιουνίου 1925 ηγούμενος στρατιωτικού κινήματος. Η δεκατετράμηνη σχεδόν δικτατορία του, με τα αλλοπρόσαλλα και συνεχώς μεταβαλλόμενα σχήματά της και με τους περιπετειώδεις χειρισμούς της στα θέματα της εσωτερικής και κυρίως της εξωτερικής πολιτικής, στιγμάτισε ανεξίτηλα την ταραγμένη και ασταθή περίοδο του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα.